

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ALTIN ORDA İMPARATORLUĞU
DIŞ İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Aydın ÇELİK**

**HAZIRLAYAN
Önder GÜLER**

ELAZIĞ-2013

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ALTIN ORDA İMPARATORLUĞU DIŞ İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Aydın ÇELİK

HAZIRLAYAN
Önder GÜLER

Jürimiz, ... tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve ..... sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Doç. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Altın Orda İmparatorluğu Dış İlişkileri

Önder GÜLER

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı

ELAZIĞ – 2013, Sayfa: X+106

Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci soyundan gelen Hanlar tarafından yönetilen Altın Orda devleti, yine Cengiz'in torunu Batu Han tarafından Doğu Avrupa ve İdil (Volga) boyunda, Saray şehri merkez olmak üzere 1241 yılında kuruldu. Berke Han'ın tahta geçmesi ve İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte aslında bölge'de önemli bir güç unsuru olabileceğinin sinyallerini veriyordu. Çünkü yine bölgenin önemli güçlerinden Memluk Sultan'ı Baybars ile Berke aynı dine inanıyor ve ortak bir düşman'a karşı bir ittifak içinde olma ihtimalleri düşünülüyordu. Nitekim İlhanlı hükümdarı yani Cengiz Han'ın torunu olan Hülagu ile Berke Han arasında Azerbaycan'ın kime ait olduğu noktasında çıkan anlaşmazlıktan kaynaklanan husumetten ve 1258 yılında Abbasi halifeliğinin Başkenti Bağdat'a saldırmasından sonra; Hülagu Azerbaycan topraklarının kendisine ait olduğunu iddia etmiş, Berke Han ise bu topraklarda kendi hanlığının da hakkı olduğunu ve Cengiz yasalarına göre, fethedilen toprakların beşe bölünmesi gerektiğini ve bunlardan iki bölümünün Büyük Han'a, birinin Batu Ulusuna, kalan iki kısmında İlhanlı Hanlığına verilmesi gerektiğini beyan etmişti. Üstelik Hülagu'nun bu bölgeyi Berke Han'ın göndermiş olduğu askeri kuvvetler sayesinde kazanmış olduğu apaçık bir gerçekken. Dolayısıyla genç yaşta Müslüman olan Berke, İslam'ı Yakın Doğu politikasının temeli haline getirmiş ve bu da Berke'yi Mısır Memlukları ile dostça ilişkiler kurmaya itmiştir. Bu iki devletin birbirleriyle yakınlaşması karşılıklı elçilerin gidip gelmeleri sayesinde mümkün olurken; Memluk Sultan'ı Baybars, Hülagu'nun

III

Bağdat'ı zaptından sonra Berke'ye müracaat ederek, Hülagu'ya karşı cihat açılmasını istiyordu.

Nihayetinde Altın Orda ve Memluk imparatorlukları İran Moğollarına karşı müşterek bir cephe kurmakla Ortadoğu'da siyasi muvazene de değişiyordu. Fakat Bizans İmparatoru Mihail şimdi daha yakın olarak Hülagu'nun ağır baskısını hissedince bu ittifak cephesine karşı siyasetini değiştirdi. Aslında daha önce Baybars'ın elçilerini memnuniyetle kabul eden ve onun İstanbul'da Camii tamiri ve tezyinine yardım eden imparator şimdi Berke Han'a giden Mısır Sultanının elçilerinin 1264'de İstanbul'dan geçerken tevkif ve mallarına el koydurttu. Ayrıca imparator Laskaris, Altın Orda ve Memluk Devletlerinin güçlenmesini istemiyor ve Hülagu devletini himayeye çalışıyordu. Dolayısıyla da bu iki devlet'in müşterek hareket etme eğilimlerini bitirmek için İmparator Laskaris tarafından bu devletlerarasındaki elçileri engellenmeye çalışıyordu. Ayrıca daha sonra Balkan Yarımadasında Bizans'a karşı yürüyen Altın Orda kuvvetlerinin başında Berke'nin başkomutan'ı Nogay bulunuyordu. Berke'nin ölümünden sonra (1266) Mengü Timur Han zamanında Nogay nüfuz'u daha da büyümüştü. Mihail Paleolog, Nogay'ı kendi tarafına çekebilmek amacıyla kızı Efrosinya'yı Nogay'ın zevceliğine verdi. 1271' de Bulgar Kralı Kostantin ile yaptığı muharebe de Mihail, Nogay'dan çok büyük yardımlar görmüştü.

Nitekim bu ve buna benzer ilişkilerle devam eden bu münasebetler; 1261'de Bizans İmparatoru Mihail'in İstanbul'u Latinlerden geri almasıyla kısmen başlayan ilişkiler, Altın Orda Devletini farklı bir siyaset takip etmeye yöneltmişti. Dolayısıyla karşılıklı bir takım siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkiler içerisine girildi. Yine bu çalışmanın önemli bir kısmını oluşturan Kültür ve Medeniyet Tarihi de Altın Orda Devletinin devlet ve idare teşkilatını, iktisadi ve ticari hayatını, sosyal hayatlarındaki din ve edebiyat algısını anlayabilmek için önemli bir kısımdır.

Anahtar Kelimeler: Altın Orda, İlhanlılar, Memluk, Bizans.

ABSTRACT

Master Thesis

Foreign Relations of the Golden Horde Empire

Önder GÜLER

The University of Firat

The Institute of Social Science

The Department of History

Elazığ-2013; Page: X+106

The Golden Horde Empire, which was governed by the Khans who are the descendants of Cuci, the oldest son of Chengis Khan, was established in 1241 by Chengis Khan's grandson Batu Khan in Eastern Europe along the Volga river, with Saray as its central city. As Berke Khan came to the throne and accepted Islam, these signified that the new empire would become an important source of power within the region. This is due to the fact that the Memluk Sultan Baybars who was also another powerful leader in the region and Berke adhered to the same religion and it was believed that they could ally against a common enemy. As a matter of fact after a conflict regarding Azerbaijan arose between Chengis Khan's grandson, Ilkhanid emperor Hulagu and Berke Khan and following the attack of the Abbasid caliphate to the Capital Baghdad in 1258; Hulagu claimed that the land of Azerbaijan belonged to him while Berke Khan argued that his khanate was also entitled to certain rights on these lands and declared that according to Chengis laws the occupied land should have been divided into five and two of these should be given to Great Khan, one should be left to the Batu Nation and the remaining two should be given to the Ilkhanid Khanate. Despite the fact that it was clear that Hulagu had occupied the region with the help of the military forces sent by Berke Khan. As a result Berke who had become Muslim at a young age, had made Islam the basis of his Near Eastern politics and this led Berke to attain friendly relations with the Mameluks of Egypt. The close relations between these two states was possible through mutual visits of ambassadors to the other state; and the

Mameluk Sultan Baybars had also appealed to Berke after Hulagu occupied Baghdad demanding that he declares a jihad against Hulagu.

Ultimately the Golden Horde and Mameluk empires had formed a common front against the Mongols of Iran while the political equilibrium was changing in the Middle East. However, as the Byzantine Emperor Mikhail was feeling the pressure applied by Hulagu more intensely, he changed his politics towards this alliance. Actually previously the Emperor had accepted Baybars' ambassadors gladly and helped his attempts to repair and decorate the mosques in Istanbul, but in 1264 he arrested the ambassadors of the Sultan of Egypt who had gone to Berke Khan and seized their property while they were passing through Istanbul. In addition to this, emperor Laskaris did not want the empowerment of the Golden Horde and Mameluk states and was working towards the guardianship of the Hulagu state. As a result, emperor Laskaris was trying to hamper the mutual ambassadorial visits between these two states in order to prevent them from forming an alliance and working collectively. Furthermore, later on as the Golden Horde forces were marching against the Byzantine Empire within the Balkan peninsula, they were led by Berke's general commander Nogay. Following Berke's death (1266) Nogay's power increased even more during the era of Mengu Timur Khan. Mihail Paleolog's daughter Efrosinia married Nogay in order for Nogay to form an alliance with him. In 1271, during a war between the Bulgarian King Konstantin and Mihail, Nogay helped Mihail extensively.

Ultimately, these relations that continued with such and similar contacts as well as the relations that started with the occupation of Istanbul once again by the Byzantine Emperor Mihail in 1261 back from the Latins, the Golden Horde State started following a different policy. Therefore, they formed certain mutual political, social and economic relations.

Again another significant component of this study, the Cultural and Civilizational History is also important for comprehending the Golden Horde Empire's state and administrative bodies, economic and commercial life, the perception of religion and literature within the social life.

Key Words: Golden Horde, Ilkhanid Khanate, Mameluk states, Byzantine.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	VI
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR	X

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ALTIN ORDA DEVLETİ	1
1.1. Altın Orda'nın Ortaya Çıkışı Ve Coğrafyası.....	1
1.2. Altın Orda Devleti Siyasi Tarihi.....	3
1.3. Kültür ve Medeniyet	20

İKİNCİ BÖLÜM

2. ALTIN ORDA DEVLETİNİN DIŞ İLİŞKİLERİ	30
2.1. Altın Orda Devleti'nin Dış Politikası	30
2.2. Altın Orda Devletinin Dış İlişkileri	38
2.2.1. Altın Orda Devleti-Rus İlişkileri	38
2.2.2. Altın Orda Devleti-Bizans Münasebetleri	41
2.2.3. Altın Orda Devleti- İlhanlılar Münasebetleri	51
2.2.4. Altın Orda Devleti-Mısır Memlukları Münasebetleri	65
2.2.5. Altın Orda Devleti-Türkiye Selçuklu İlişkileri.....	76
2.2.6. Altın Orda Devleti-Osmanlı İlişkileri	81
SONUÇ	86
BİBLİYOGRAFYA	88
EKLER	94
Ek 1. Devlet Adamları ve Onların Yöneticilerinin Soy Şecereleri	94
Ek 2. Altın Orda Devleti'ne ait Kültür-Sanat Resimleri	98
Ek 3. Belgeler.....	103
ÖZGEÇMİŞ	106

ÖNSÖZ

XIII. yüzyılda Avrupa ve Asya'nın en güçlü devletlerinden biri ve özellikle 58 yıl boyunca hiçbir devletin askeri ihtilafa girmeye cesaret edemediği, Avrupa ve Asya'nın en güçlü devleti olan Altın Orda Devleti bugün Sovyetler Birliği'nin sınırları içerisine giren topraklar üzerinde kurulmuştu. Bu sebeple, Altın Orda tarihini inceleyen Sovyet bilim adamlarının Türk-Moğol devletiyle ilgili olarak ortaya çıkardıkları her yeni belge, her yeni bulgu, çok az sayıda orijinal belge muhafaza edilmiş olduğundan, hakkında pek fazla bir şey bilmediğimiz Altın Orda'nun tarihine, özellikle onun idari ve mali düzenine, kültür hayatına ve sosyal bünyesine ışık tutacağından tarihimiz bakımından büyük bir değer taşımaktadır.

Ayrıca Altın renkli ordu/ karargah anlamına gelen Altın Orda/ Altın Orda bu bölgeye verilen isimdir. Arapça kaynaklarda Altın Orda/ Altın Orda Hanlığı'nın adı "Kıpçak Sultanlığı", Farsça ve Türkçe kaynaklarda da Ak-Orda'dır. Cuci ailesinin ünvanı olan Ak Orda/ Altın Orda/ Ordu, bu büyük devletin adı olmuştur.

Nitekim Cengiz Han'ın, kendisinden altı ay önce 1227 yılında ölen oğlu Cuci'ye İrtiş'in batısındaki ovaları, yani Semipalatinsk, Akmolinsk, Turgay, Uralsk, Adaj ve Harezm'i bıraktığını biliyorduk. Cengiz Han ölmeden önce bu sahayı Cuci'nin oğullarına ve özellikle onların ikincisi Batu'ya bırakmış, o da, 1236-1240 yıllarında yaptığı başarılı seferler ile bütün eski Kıpçak toprağı ile Bulgar topraklarını bu imparatorluğa katmış, Rus prenslikleri üzerine hakimiyet kurmuştu. Fakat Cengiz Han'ın uluslar arası sınırlarının kesin olarak belirlenmemesinden dolayı; Azerbaycan ve Gürcistan'ın coğrafi ve stratejik önemi, buradan geçen ticari yolların ehemmiyeti, Memluklu sultanlarının İlhanlıları Suriye'den uzak tutmak için "cihad" gibi önemli bir kozu kullanarak Altın Orda, İlhanlı ve Mısır Memlukları devlet adamları arasında bir takım ilişkilerin yaşanmasına sebep oldu.Kafkasya'ya hakim olabilmek için verilen mücadele sırasında, Altın Orda hanları Memluklu Sultanlarına yaklaşıırken, İlhanlılar da Papa ve Avrupa devletleri ile temasa geçmişlerdir. Ve Berke başta olmak üzere birçok Altın Orda Han'ı döneminde de bu istek devam ede gelmiştir.

Aslında tüm bu ilişkilerin ortaya çıkmasındaki ana faktör; Altın Orda Devletinin sahip olduğu coğrafi ve stratejik önemin yanında, devletlerin geniş topraklara sahip olma ideali de vardı. Çünkü Altın Orda bulunduğu coğrafi durum gereği Bizans, Mısır Memlukları, İlhanlılar, Selçuklular ve Osmanlı devletleriyle farklı sebeplerden ötürü

VIII

çeşitli ilişkiler içerisindeydi. Ayrıca İskandinavya, İdil Havzası ve Batı Asya gibi önemli ticaret merkezlerinin de üzerinde idi.

Diğer taraftan Mısır elçilerinin İstanbul'dan geçmeleri hususunda Mısır Sultan'ı Baybars ile Bizans arasında 1261 yılı sonunda veya 1262 yılı başlarında bir anlaşma yapılmıştır. Bizans İmparatoru Mihael Paleolog 15 Ağustos 1261 de büyük bir alayla İstanbul'a girmişti. Ve ardından Bizans İmparatoru biri İlhanlı Sultan'ı Hülagu'ya ve diğeri Mısır Sultanı'na olmak üzere iki heyet gönderdi. Doğal olarak Bizans İmparatoru kendi çıkarlarını göz önüne alarak, tekrar dan diriltmeye çalıştığı Bizans imparatorluğunu politik savaflara kurban vermek istemiyordu.

Ardından Balkan Yarımadasında Bizans'a karşı yürüyen Moğol kuvvetlerinin başında, meşhur Tümen beyi Noğay bulunuyordu. Berke Han'nın ölümünden sonra (1266) Mengü Timur Han zamanında Nogay'ın nüfuzu daha da büyümüştü. Mihael Paleolog, Nogay'ı kendi tarafına çekmek kastıyla kızı Efrosinya'yı Nogay'a eş olarak vermişti. 1271 de Bulgar kralı Konstantin ile yaptığı muharebe de Mihael, Nogay dan çok yardım gördü. Berke Han'ın ölümünden sonra Mengü Timur zamanında dahi Mısır ile Altın Orda arasında diplomatik münasebetler devam etti. 1300'lü yılların son çeyreğinde birkaç defa elçilerin gelip gittiği malumdur.

Nihayetinde Ortaçağ'ın en büyük devletleri arasında yer alan Altın Orda Devleti, yaklaşık 300 yıllık tarihiyle atalarından gelen devlet anlayışı ve devlet yönetimiyle içinde bulunduğu dönemde ve sahip olduğu stratejik coğrafyası sayesinde birçok devletin ilgi odağı haline gelmiştir. Ve halen de birçok Rus ve Türk tarihçilerinin de ilgi odağıdır. Altın Orda Devleti tarih sahnesinde bulunduğu dönem ve coğrafya olarak; hem Ortaçağ'ın büyük devletleriyle olan münasebetleri hem de sahip olduğu coğrafyanın her yönden elverişli bir saha olması bakımından birçok araştırmacının ilgi alanı haline gelmiştir.

Nitekim büyük siyaset oyunlarına sahne olan bu coğrafya önemli ticaret yolları sayesinde kendi sosyal ve ekonomik gelişimini sağladığı gibi başka devletlerin siyasetine de bu noktada yön vermiştir.

Dolayısıyla bu araştırmada; Altın Orda Devletinin Bizans, İlhanlılar ve Memluklar ile olan dış ilişkilerini ve Rusya, Bizans, İlhanlı, Memluk, Selçuklu ve Osmanlı Devletleri üzerinde uyguladığı Altın Orda Devletinin dış politikası konu edinmektedir. Bu çalışmanın Birinci Bölümünde; Altın Orda Devleti'nin siyasi tarihi, ortaya çıkışı ve coğrafyası, kültür ve medeniyeti gibi konulara değinilmiştir.

İkinci Bölümde; Altın Orda Devleti dış politikası ve Bizans, İlhanlı, Memluklar ile olan dış ilişkileri açıklanmıştır.

Son bölüm olan üçüncü bölümde ise; Altın Orda Devleti ve diğer ilişki içerisinde olduğu devletlerin siyasi haritaları, devlet adamlarının soy şecereleri-tabloları, ve Altın Orda'nın kültür ve medeniyetine dair fotoğraflarla birlikte, Sonuç ve Kaynakça kısımlarından oluşmaktadır.

Ve her zaman destek ve emeklerini üzerimde hissettiğim ve her soruma cevap olan bilgi ve fikirlerinden çokça istifade ettiğim değerli hocam Doç. Dr. Aydın ÇELİK'e sonsuz teşekkür ve saygılarımı bildiririm.

Gayret bizden, Tevfik Allah'tandır.

Önder GÜLER

ELAZIĞ-2013

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
AÜEFAD	: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırmaları Dergisi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
FÜOAD	: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi
Haz.	: Hazırlayan
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SAD	: Selçuklu Araştırmaları Dergisi
(t.)	: Tarihsiz
TDAD	: Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
Yay.	: Yayınları

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ALTIN ORDA DEVLETİ

1.1. Altın Orda'nun Ortaya Çıkışı Ve Coğrafyası

Cengiz Han, batı seferi sırasında Cebe ve Subitay Noyan'ı Harzemşah Muhammedi takip için görevlendirmişti. Harzemşah Muhammed'in Abeskün adasında ölümünden sonra Cebe ve Subitay görevlerinin ikinci bölümü için Derbent yoluyla Kuzey Kafkasya ve Kıpçaklar üzerine yürümüşlerdir. Bu sırada Cuci Han, Harezm ülkesini kontrol altına aldıktan sonra İtil ırmağı doğusundaki yurduna çekilmişti. Cebe ve Subitay, ilerlemelerine devamla Rus kuvvetlerini Kalka suyu kıyısında 1223 yılı yazında mağlup ettiler, Kırım yarım adasına kadar uzanarak Sudak şehrini yağma etmişlerdir. Moğol kuvvetleri dönüş yolculuğu sırasında Bulgarların hücumu sonucunda elde ettikleri malları ve bir kısım askerlerini kaybetmişlerdir.¹

Cengiz Han batı seferi sonunda yurduna dönmeden önce Büyük oğlu Cuci'ye irtiş ırmağından itil ırmağına kadar uzanan doğu Deşt-i Kıpçak ülkesi ve Harzem'in

¹ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi-I*, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü, Ankara, 1969, s. 1.

idaresini vermişti. Ayrıca “Büyük Orda’nın” tesis edilmesi ve “Altın taht” kurulmasını emretmişti. Cuci han 1222-1227 babasından altı ay önce öldüğü için Cengiz Han’ın “Sayın Han” ünvanı vermiş olduğu torunu Batu’yu Cuci ulusunun başına getirmişti. Böylece Altın Orda Devleti’nin temeli Cuci Han zamanında atılmış, Batu han döneminde de kuruluşunu tamamlamıştır. Batu Han’ın 1256 yılında ölümünden sonra yerine oğlu Sartak geçirilmiş, onunda aynı yılda ölümü üzerine Ulağçı 1257 tahta geçmiştir. Ulağçı Han’ın beklenmedik ölümünden sonra Altın Orda tahtına Mengü Han’ın yarlığı ile Berke Han 1257-1266 çıkmıştır.²

Nitekim kurulan bu devlet; XIII.- XIV. yüzyılda siyaset, iktisat ve hatta kültür bakımından doğu Avrupa’nın en büyük devleti olan Altın Orda³ hâkimiyetini Karpatlara, Demirkapı’ya, Tuna ağzına ve oradan da Ural’a kadar yayılmıştı. Böylece Vlakların toprağı ve daha sonra meydana gelen Romanya arazisi de Altın Orda hakimiyetinin içine dahil bulunuyordu.⁴ Yani Baltık memleketleri hariç bugünkü Avrupa Rusya’sına, Ukrayna’ya, Beyaz Rusya’ya, Lehistan’a, Bulgaristan’a, bir ara Macaristan ile Sırbistan’a, kuzey ve güney Kafkasya’ya, Harzem’e, İran, Afganistan, Aral ile Balkaş arasındaki muazzam sahraya hükmediyordu.⁵ Dolayısıyla bu toprakların en geniş hali 9.500.000 km²’dir.⁶ Ve bulunduğu yer itibarıyla da önemli bir ticaret yolu (İskandinavya-İdil Havzası- Batı Asya) üzerinde idi.⁷ Ayrıca halk, göçebe ve şehirli idi. Altın Orda Devleti’nin sahasında Azerbaycan dahil 25 şehir tespit edilmiştir. Batu Han’ın küçük kardeşi Berke Han’ın (1255-1266) Müslüman olmasıyla bu ülke tam bir Türk-İslam devleti haline gelmişti.⁸ Ve beyaz zemin üzerinde kırmızı bir hilal ve damga bulunan bayrakları vardı.⁹

² Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi-I*, Kayseri, 1994, s. 181.

³ Mahmut Bi, *Kafkas Tarihi*, C. 2, Berikan Yay., Ankara, (t.), s. 693; Nuri Yazıcı, *Tarihte Türkler ve Türk Devletleri*, (t.), s. 235.

⁴ Laszilo Rasonyi, *Tuna Köprüleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, (t.), s. 116.

⁵ Mahmut Bi, a.g.e., s. 693; Ş.K. Seferoğlu- Adnan Müderrisoğlu, *Türk Devletleri Tarihi (Etnolojik Bir Deneme)*, İstanbul, 1986, s. 117.

⁶ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar-İslam Devletleri-*, C. 1, Ankara, 2005, s. 541.

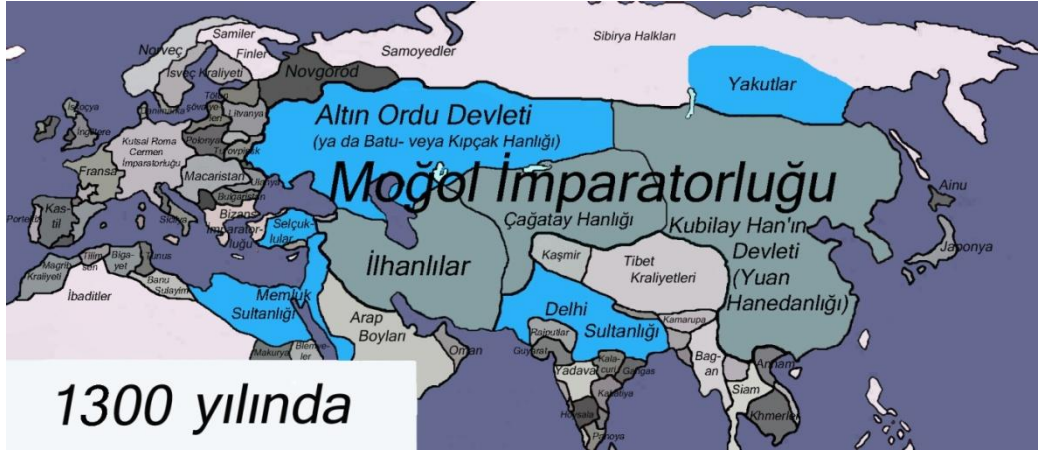
⁷ Nuri Yazıcı, a.g.e., s. 235.

⁸ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK, Ankara, 1972, s. 132-133.

⁹ Nuri Yazıcı, a.g.e., s. 236.

1.2. Altın Orda Devleti Siyasi Tarihi

Dünyaca ün kazanmış devlet adamı ve komutan olan Cengiz Han, Esugey-Bagatur adlı bir Moğol kabilesinin reisinin oğludur. Cengiz Han, 1155 yılının Ocak ayında Moğolistan'da doğdu. Bilindiği üzere Moğolların yükselişine kadar Moğol bozkırları Türklere aitti. Bunun en büyük kanıtı buralarda bulunan Türkçe yazılı eserlerdir. Esugey-Bagatur öldüğünde Timuçin yani Cengiz Han henüz 13 yaşındaydı. Timuçin, babasının yerine kabilenin başına geçtikten kısa bir süre sonra kabileden ona itaat etmeyen kişiler baş gösterdi. Timuçin bunun üzerine güç kullanmak zorunda kaldı ve kendisine itaat etmelerini sağladı. 1206 yılında Karakorum şehrinde Timuçin, kağan (veya büyük Moğol hanı) ilan edildi ve Timuçin'e "zafer kazanan bağımsız hükümdar" anlamına gelen Cengiz Han unvanı verildi.¹⁰

Cengiz Han tarih sahnesine çıktığı sırada, Önasya siyasi ve iktisadi bakımdan parçalanmış vaziyette idi. Türk-İslam aleminin en güçlü devletleri olarak batıda Harzemşahlar, Türkiye Selçuklu Devleti ve Abbasi Halifeliği bulunuyordu. Diğerleri ise birbirleriyle sürekli mücadele halindeki küçük siyasi kuruluşlardı. Yaklaşan Moğol tehlikesine karşı Harezmşah Muhammed'in ve daha sonra oğlu Celaleddin'in yanlış politikası ve diğer bazı sebeplerden dolayı Moğollara karşı batıda "Birleşik Cephe" kurulamamıştır. Bu siyasi dağınıklık ister istemez iktisadi buhranı da beraberinde getirmiştir. Nitekim, o sıralarda Bağdat'tan Buhara'ya ticari malzeme götüren bir kervanın 28 ayrı yerde gümrük vergisi ödemek zorunda olduğu kaydedilmektedir. Bu vergilere hediye ve benzeri masraflarda ilave edilince ortaya büyük rakamlar

¹⁰ Rızaeddin Fahreddin, *Altın Orda ve Kazan Hanları*, Çev: İlyas Kamalov, Kaknüs Yay., İstanbul, 2003, s. 23; M. Fuad Köprülü, *Tarih Araştırmaları-I*, Akçağ Yay., Ankara, 2006, s. 242.

çıkılmaktadır. Bu durum ticari hayatı olumsuz etkilemiştir. Moğollar ve İlhanlılar Devleti zamanında ise, aynı coğrafyada siyasi birlik sağlanmış olduğu için tacirlerden daha az miktarda gümrük vergisi alındığı düşünülürse o günkü ticari, mali ve siyasi buhran hakkında bir fikir verilmiş olur.¹¹

Dolayısıyla Cengiz Han 1220 yılında başladığı Harzemşahlar seferi ile meşgul iken 1222 yılında kumandanları arasında en değerli ikisini, Cebe Noyan ve Subitay Noyan'ı Derbent üzerinden Kuzey Kafkasya ve Kıpçak Hanlığı'na sefer memur etmişti.¹²

Bu sırada büyük oğlu Cuci Han'ı da Harzemşahlar ülkesinin zaptı tamamlandıktan sonra aynı yıl içinde kendisine verdiği İtil Irmağı doğusundaki yurduna göndermişti. Kendisi seferin ikmali ile uğraşırken, Cebe ve Subitay Noyanlar Kafkasya üzerinden Batı Deşt-i Kıpçak'a akınlar yapacaklardı. Cuci Han da itil ırmağından İrtiş'e kadar uzanan ve babası tarafından kendisine verilen Doğu Deşt-i Kıpçak'ta Cebe ve Subitay'ın Batı Deşt-i Kıpçak'taki ileri hareketini takip ederek ileride zaptı düşünülen bu ülke için hazırlıkta bulunabilecekti. Tüm bunların ardından Cengiz Han 1225 yılında Harzemşahlar üzerine yaptığı seferden sonra yaz mevsimi İrtiş ırmağı civarında geçirmiş, sonbaharda Tula Irmağı boyundaki yurduna dönmüştü. 1222 yılından beri Doğu Deşt-i Kıpçak'ta bulunan büyük oğlu Cuci Han'ı yerinde bırakmış ve ona İrtiş ırmağından İtil ırmağına kadar uzanan Deşt-i Kıpçak ülkesi ile Harezmi'nin idaresini vermişti. Ayrıca burada *Uluğ Orda*'nın tesisi edilmesini ve *Altın Taht*'in kurulmasını emretmişti. Kurulacak olan *Uluğ Orda*'nın Cuci adına teşkil olunacak yeni ulusuna, *Altın Taht*'in ise Cuci Han'ın evladının bu ulus üzerindeki hakimiyetine delalet ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca yapılmış olan birinci Kıpçak seferi ise Cuci Han'ın adına teşkil olunan yeni ulusun gelişme ve büyüme istikameti şeklinde düşünülmüş olmalıdır. Bu, ikinci Kıpçak seferinin bilahare Ögeday'ın kağanlığa seçildiği 1228 kurultayının en mühim meselesi haline geldiğinden anlaşılmaktadır.¹³

Nitekim Cengiz Han'ın 1227'de ölümünden sonra oğulları ve torunları onun fütuhatını devam ettirerek büyük bir Moğol-Türk Hakanlığı kurdular. Bu fütuhatın 1237-1241 yıllarında cereyan eden Doğu Avrupa istilası hem Altın Orda Devleti hem de

¹¹ Abdulkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, C. 5, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 70.

¹² Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi-I*, TTK, Ankara, 1969, s. 1.

¹³ Mustafa Kafalı, "Altın Orda Hanlığı", *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 75-76.

onun bakayası olan Kırım, Kazan, Astırhan, Nogay ve Sibir hanlarının tarihini yakından ilgilendirmektedir.

Cengiz'in ölümünden sonra, büyük hanlık makamına Ögeday oturdu. Onun hâkimiyeti, Türk-Moğol Hakanlığının teşkilatlandırılması bakımından önemlidir. Bu maksatla kurultaylar toplanıp bazı umumi kaideler tespit edildi. Bu dönemde Cengiz'in "yasa"sı tatbik edilmekle beraber, şehirli ve köylü ahalinin ihtiyacına göre bir idare kuruldu. 1235'te devlet işlerini alakadar eden yeni müesseseler münasebetiyle toplanan büyük kurultayda Batı Seferi, yani Doğu Avrupa'nın istilasını kararlaştırıldı. Bu maksatla bilhassa Türklerden olmak üzere büyük bir ordu toplandı. Sayısı tam olarak bilinmeyen Moğol-Türk ordusunun birkaç yüz bin kişiden ibaret olduğu muhakkaktır. Bu fütuhatin başlangıcı 1236 yılına rastlar.¹⁴

Bu tarihten önce 1227 yılında batıda İrtiş ırmağına kadar olan topraklar Cengiz Han tarafından büyük oğlu Cuci'ye göçebe konağı ve Orda olarak verilmişti. Cuci, Cengiz Han'ın en büyük oğlundan bu topraklar, Büyük Orda olarak kayda geçti. Moğolların bu tarihten sonraki askeri hareketleri Orda'nın batı yönünde genişlemesini sağladı. Batı Sibiryaya ve Güney Ural bozkırları ele geçirildikten sonra yukarıda bahsi geçen kurultayda (1229) Orda'nın sınırlarını Yayık (Ural) Nehri'ne kadar genişletilmesi kararlaştırıldı, 1232 yılında İdil ve Bulgar'a kadar olan bozkırlar ele geçirildi.¹⁵ 1235 veya bazı kaynaklarda 1237 yılında toplandığı ifade edilen kurultayda Don ile Karadeniz Yanı topraklarının fethi kararlaştırıldı, çok geçmeden de Tuna'nın aşağısındaki topraklar Cuci Ulusu adını alan Orda'ya dâhil edildi.

Söz konusu topraklarda başta Kıpçaklar olmak üzere farklı kabileler hâkimdi. Bundan dolayı da burası doğuda Deşt-i Kıpçak, yani Kıpçak bozkırları olarak adlandırılırdı¹⁶.

Arapça kaynaklarda Altın Orda/ Altın Ordu Hanlığı'nın adı; "Kıpçak Sultanlığı", Farsça ve Türkçe kaynaklarda ise Ak-Orda'dır. Cuci/ Coci ailesinin unvanı olan Ak Orda/ Altın Orda/ Ordu, bu büyük devletin adı oldu.¹⁷ Yine L. Rasony'nin de ifade ettiği gibi; Moğol devletinin batı kısmını teşkil eden Kıpçak'ın, Cuci'nin Batu

¹⁴ Akdes Nimet Kurat, *Türk Dünyası El Kitabı, C. I Coğrafya-Tarih*, Türk Kültürünü Araştırma Yayınları, Ankara, 1992, s. 401.

¹⁵ Alfred Halikov "Altın Orda Devleti Tarihi", (Çev. İlyas Kamalov), *Avrasya Fatih Tatarlar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s. 71.

¹⁶ Alfred Halikov, a.g.m., s. 71.

¹⁷ Umay Türkeş-Günay, *Türklerin Tarihi-Geçmişten Geleceğe-*, Akçağ Yay., Ankara, 2006, s. 408-09; Mustafa Kafalı, "Altın Orda Hanlığı" *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay. s. 397-411.

(1227-1256) ve Orda adlı oğullarının ulusu olduğunu ve Kıpçak'ın doğu bölgesinde ailenin Ak Orda adlı bölüğü, batı kısmında Kök Orda bölüğü hüküm sürdüler. Kök Orda daha çok Altın Orda veya Altın Orda diye tanınırdı.¹⁸

Cuci zamanında ülke, Cuci'nin oğulları ve Cengiz Han'ın torunları olmak üzere 14 ulusa bölünmüş ve her biri "Orda" olarak adlandırılmıştı. Birçok araştırmacı "Orda" terimini; "göçebe konağı", han, kağan veya diğer ulus hükümdarının "göçebe konağı" olarak açıklamaktadır. Avrasya'nın bütün kuzeybatı topraklarının fethine katılan, Rusya fatihi ve Macaristan galibi olarak tanınan Batu Han'ın aile içinde nüfuzu çok büyüktü. Aile içinde en büyüğü olmamasına rağmen, "baş" olarak tanınırdı. Mesela, 1251'de Möngke'yi hakanlık tahtına o oturttu. Möngke'nin devleti ile kendi devleti arasında Talas ve Çu nehirleri sınır teşkil ediyordu. 1252'de Rus Prensi Aleksandr Nevski'ye büyük prenslik unvanı verdi. Nevski, hanlara sadakatle hizmet etti. Batı'da Karpatlar ve Aşağı Tuna mecrası sınır teşkil etti. Batu Han 1254'de buradan Macaristan'a saldırdı. Devletin güç merkezi eskiden Hazar devletinin kuzeyini teşkil eden Don ve Volga'nın aşağı mecrası idi. Batu Han'ın yaylası, kuzeyde, şimdiki Saratov çevresinde, kışlağı ise Volga mansabında idi. Batu bugünkü Selitrennoya yerindeki Saray'da hükümet merkezini kurdu. Tebaası kendisini Sayın Han (iyi han) diye anardı. Muasır düşmanlarını teşkil eden Ermeni ve İran kaynakları da onu adil, barışsever, insaniyetli bir hükümdar olarak vasıflandırır. Altın Orda çağının değerli araştırmacısı Yakubovskiy ise, onun "dahi teşkilatçı" olduğunu kaydeder. Tatar halk geleneğine göre ise Batu Han pek azı Moğol olan ahali ile yüce bir ordu ve muhteşem bir devlet kurduğu için, keramet sahibi bir azizdir.¹⁹ Dört oğlu hayatta kalmıştır. En büyük oğlu Sartak erken ölünce Batu'nun yerine amcalarından Berke halef olmuştur.²⁰

1257 yılında başa geçen Berke Han Müslümanlığı kabul eden ilk Altın Orda hanıdır.²¹ Deşt-i Kıpçak ili onun idaresine girdikten sonra burada İslamiyet hızla yayıldı. Berke Han'ın 13 veya 16 yıl hükümdarlık yaptığı belirtilmektedir.²²

Onun döneminde, Cengiz oğullarının birbirleriyle yoğun mücadelesi söz konusuydu. Berke Han hakimiyet süresi içinde, Kubilay ile Arık Böge arasındaki Büyük

¹⁸Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1988, s. 218.

¹⁹ Laszlo Rasonyi, a.g.e., s. 218-19; Alfred Halikov, a.g.m., s. 72.

²⁰ Wilhelm von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, (Çev: Ergin Ayan), Ayışığı kitapları Kitabevi Yay., İstanbul, 2001, s. 33.

²¹ Kamuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletler Tarihi*, Bilge Yay., İstanbul, 1984, s. 528-29.

²² Ötemiş Hacı, *Çengiz-Name*, (Hazırlayan: İlyas Kamalov), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2009, s. 45.

Kağanlık mücadelesinde Arık Böge'yi destekledi. Bu mücadelede Kubilay galip çıkınca, Berke'nin Büyük Kağanla ilgisi tamamen kesildi. Berke, bundan sonra, Harezmi işgal eden Çağatay Han'ı Algu ile bozdu. Bu dönemde her ne kadar Harezmi tam manasıyla Altın Orda ülkesine dâhil görülmemekteyse de, burası Berke Han'a bağlı olarak kabul edilmekteydi. Algu Han, burasını Çağatay hanlığına bağladığı gibi, bir süre sonra (1266 yılından önce) , Otrar şehrini de zapt etti. Bu sırada Kafkasya'da meşgul bulunan Berke Han bu işgale seyirci kalmak zorunda idi. Kafkasya'daki meşguliyet ise Hülagu ile olan mücadeledir. Hülagu'nun İran ve Suriye seferine Berke Han'ın yolladığı kuvvetler de iştirak etmişlerdi. Hülagu'nun bölgeyi ele geçirmek için yaptığı savaşlar sona erince, Berke Han ile arası açıldı. Buna sebep olan Azerbaycan'dı. Burası Hülagu'ya aitti. Ancak Berke Han'da bu zengin bölgeyi kendisine almak istiyor, bunu Hülagu'ya yardım için kuvvet göndermiş olmasının bir karşılığı sayıyordu. Bu anlaşmazlık daha sonra bir savaşa dönüştü. İlk savaşın 1263/64 yıllarında olduğunu ve Hülagu kuvvetlerinin tam bir bozguna uğradıkları belirtilmektedir. Hülagu 1265 yılında ölünce yerine geçen Abaka Han'ın, Berke Han'a karşı, daha anlayışlı ve uysal davrandığı anlaşılmaktadır. O, Berke Han'ın Tebriz'de önce bir camii arkasından da bir dökümhane yaptırmasına müsaade verdi. Ancak bir süre sonra, bu ikisinin arası açıldı ve yeniden savaş başladı. Berke Han kuvvetli bir ordu ile Azerbaycan'a ilerlerken öldüğünden dolayı askeri geri çekildi. Berke Han'ın, İlhanlılarla olan mücadelesi, Altın Orda ile Mısır Kölemen Sultanlığı arasında bir yakınlaşma doğurdu. Beke Han'ın Hülagu ile arası bozulur bozulmaz, Altın Orda Han'ın, Hülagu ordusundaki kuvvetlerin Kölemen devletlerine gitmeleri emrini verdiği rivayet edilmektedir.²³

İran'da devlet kuran İlhan'lı Moğol sülalesi ile o çağdaki İslam âleminin rehberi olan Mısır arasında cereyan eden savaşlarda Müslüman Berke, Mısır'ın tarafını tuttu. Berke ve Baybars karşılıklı birbirine elçiler gönderdiler. İyi ilişkiler Berke Han'ın Baybars'a kızını vermesiyle daha da pekişti. Öte yandan İlhan Hülagu, 1221 -1223 seferlerinde Cuci nesline ait ulusun sahalarını işgal ettiği için, Berke ve varisleri bunu tecavüz saydılar. Bu suretle Altın Orda ile, varlıkları için mücadele eden Memluklar arasında menfaat birliği meydana geldi. Yine Cengiz'in akrabaları arasında diğer bir sahada da savaş çıktı. Orta Asya'da Çağatay'ın torunu Algu, iktidarı elde etmek için Berke'ye karşı çıktı. Altın Orda'da Nogay'ın ayaklanmasına rağmen ilk yüz elli yıl içinde nispi bir sükunet hüküm sürdü. Berke Han, İlhan Abaka' ya karşı

²³ Kamuran Gürün, a.g.e., s. 529.

yaptığı savaşta öldükten sonra halefi Mengütimur, Abaka'nın küçük kardeşi ve isim adaşı İranlı Mengütimur'e karşı savaşı devam ettirdi.

Büyük siyaset oyunları arasında Kıpçak birçok devletin ilgisini çekti. Bizans ve bilhassa Mısır çok defa İlhanlılara karşı Kıpçak'ı tahrike çalıştılar. Bizans, boğazlar dolayısıyla önemli yer işgal ediyordu. Ortaçağ'da Avrupa'nın iki blok'unu teşkil eden devletler, kendi menfaatlerini ittifaklarla ahenkli bir şekilde ayarlamaya çalışıyorlardı. 1270 de birinci blokta Fransa, Sicilya (Anju sülalesinden Şarl) , Papalık ve Ceneviz vardı. Bunlar İlhanlılarla mektuplaştılar. Papa'nın hedefi, doğudaki küçük Hristiyan – şövalye devletlerini tehdit eden Mısır'a karşı muvazene sağlamaktı. Macar'lar da bu blok'a dâhil idi. İkinci blokta Ceneviz'e karşı Venedik, Kastilia, Mısır ve Kıpçak bulunuyordu. İki ateş arasında sıkışıp kalan Bizans, hem Kıpçak'la hem de İlhan ile iyi geçinmeye çalışıyordu. Bizans imparatoru VIII. Mihail her iki tarafa da haraç ödüyordu.²⁴

Yukarıda da ifade edildiği gibi; Berke Han zamanının da Bizans ile ilgilenildiğini görmekteyiz. Bununla birlikte Bulgar Çarı'nın talebi üzerine, Berke Han'ın yeğeni Emir Nogay komutasında 20.000 kişilik bir süvari kuvvetinin, 1265 baharında, Tuna'nın güneyine geçerek, Bulgaristan'a saldırmakta olan Bizans ordusunun tamamını kılıçtan geçirdiği anlaşılmaktadır. İstanbul'da bir nevi esir muamelesi gören, Türkiye Selçuklu eski Sultanı Keykavus II' nin de bu sefer sırasında kurtarıp Kırım'a götürülmüş olduğu söylenir. Ayrıca Mengü Timur zamanında asıl kaydı gereken olay, Berke Han devrinde isminden bahsetmiş olduğumuz Emir Nogay'ın, adeta handan daha nüfuzlu bir duruma gelerek, devleti fiilen idareye başlamasıdır. Emir Nogay hemen hemen 40 sene müddetle iktidarda kalmış ve Altın Orda hanlarını tahta çıkaran konuma gelmiştir. Mengü Timur'dan sonra başa geçen Tuda Mengü,²⁵ 1280-1287 yılları arasında yedi yıl hükümdarlık yaptı. Bunun zamanında Cuci Han'ın torunu olan vali Nogay batı Kıpçak bölgesinde hükümdar gibi egemen oldu. Hanlar bile oyuncağı oldu. Memluk sultanları tahta geçen Tuda Mengü Han'a Müslüman olduğu için değerli hediyeler göndermeye devam ettiler. Bu armağanlar arasında Camii yapılması için gereken bazı malzemeler gönderildi. Tuda Mengü Han'ın üzerinde 1287 yılında zahitlik belirtileri başladı. Şeyhlere ve fakirlere bağlanıp aza kanaat etme halleri gösterdi. Devlet idaresini bırakıp tahtan ayrıldı. Kardeşinin oğlu Tula Buka'yı hükümdarlığa getirmek için tavsiyede

²⁴ Laszlo Rasony, a.g.e., s. 220-21.

²⁵ Kamuran Gürün, a.g.e., s. 529-30.

bulundu. Soylu kişiler de bu tavsiyeyi kabul edince yerine Tula Buka Han hükümdar oldu. Tula Buka Han'ın hükümdarlığı 1287-1290 yılları arasında üç yıl sürdü. Bu hükümdarın zamanı karışıklar içerisinde geçti. Tümen Bey'i Nogay taht üzerinde bazı entrikalar çevirdi. Hükümdar ailesi arasında birbirlerine karşı nefret hisleri uyandı. Mengü Timur Han'ın oğlu Tohta (Tohtu) Han geçti. Bunu hükümdarlığı 1290-1312 yılları arasında 22 yıl sürdü. Tohta Han'ın saltanatının ilk yıllarında Nogay yine memlekette istediği gibi hüküm sürdü. Tohta Han'da Nogay'ın emirlerini hiç çekinmeden uyguladı. Sonunda Tohta Han'dan kaçan asi emirleri iade etmeyerek aralarında savaşın çıkmasına sebep oldu. Tümen Bey'i Nogay hükümdarının boyunduruğundan çıkmak isteyen Tohta Han'ın üzerine yürüdü ve yendi. Buna rağmen sülale geleneğine göre Nogay kendisini Han ilan etmedi. Nogay'ın Tohta Han'ı peşinden takip etmemesi üzerine bundan faydalana Tohta Han yeniden bir ordu topladı. 1299 yılında Kafkas dağları önündeki Kökenlikte Nogay'ın ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. 40 yıldır hükümdarları tahtından indirerek ve savaşlarda ömrünü tüketerek siyasi bir kudret olan Nogay burada yalnız kaldı. Tohta Han'ın ordusunda görevli olan bir Rus askeri tarafından da tanınarak 1300 yılında öldürüldü. Nogay'ın başını kesip getiren bu Rus askerini Tohta Han ise bu şerefli insanı öldürerek kendisine teslim etmediği için öldürttü. Nogay'ın ölümü ile Tohta Han bağımsız bir han olabildi. Rus kaynakları Nogay'ın tecrübeli bir asker olarak Altın Orda topraklarını genişlettiğini, fakat siyasi görüşü ile devletin dağılmasına yardım ederek Altın Orda Devletine ilk darbeyi indiren kişi olduğunu kabul etmektedirler. Bu mücadele çok büyük bir maliyete sebep oldu. Üstelik 1300-1303 yılları arasında kuraklık da olmuştu. Bu yüzden hayvancılık geriledi. Tohta Han Budist olduğu halde Müslümanları korudu. Komşu devletlere elçiler göndererek dostluk kurdu. 1312 yılında Tohta Han ölünce yerine 30 yaşındaki yeğeni Özbek Han ayaklanarak hükümdar oldu.²⁶

Belirtildiği gibi Özbek Han tahta çıktığında 30 yaşındaydı. İlk günden itibaren enerjik ve kararlı bir politika takibine başlamıştır. Pek çok rakip ve düşmanları mevcuttu. İktidarı ele almasında;²⁷ Mengü Timur'un torunu Toğrulcan'ın oğlu olarak tahta geçmek hakkı olmadığı için Özbek Han, han sülalesinden kuvvetli bir emir olan Kutluğ Emir'in yardımıyla ayaklandı. Kutluğ Bey'in bu yardımıyla Tohta Han'ın oğlu

²⁶ M. Orhan Bayrak, *Türk İmparatorlukları Tarihi (Hunlar-Osmanlılar; M.Ö. 220- M.S.1922, 17 İmparatorluk Tarihi)*, Bilge Karınca Yay., İstanbul, 2002, s. 353-54.

²⁷ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yay. İstanbul, 2005, s.518; Kamuran Gürün, a.g.e., s. 530.

İlbasmış'ı öldürdü. Böylece tahta geçebildi. Tohta Han'ın yerine hükümdar olan Özbek Han'ın saltanatı 1312-1340 yılları arasında 28 yıl sürdü.²⁸ Bu sürenin 20 veya 18 yıl olduğunu söyleyenler de vardır.²⁹

Özbek Han, Yeni Saray (Berke Saray) şehrini başkent yaptı. Ülkede Müslümanlığın yayılmasını sağladı. Emirler halkın Müslümanlığa girişinde zorlanmasını istemedikleri halde Özbek Han hiç birisini dinlemedi ve bütün tebaasını tek vücut haline getiren bir vasat yarattı. Bu sayede harice karşı da daha müessir bir kuvvet sağladı. Bununa birlikte Şaman ve Budist lamalarını (rahiplerini) ölümle tehdit etti.³⁰

Böylece hem kendisi Müslüman oldu, hem de Cuci ulusunun kısa zamanda Müslüman olmasını sağladı. 1314 yılında Memluk sultanı Nasır Muhammed'e gönderdiği mektupta Altın Orda Devletinde çok az kâfirin kaldığını bildirdi.³¹

Rus prenslerine karşı dizginleri sağlam tuttu. Tatar orduları Macar sınırında, Balkanlar'da, Lehistan'da, kalkınma safhasında olan Litvanya' da ve Azerbaycan'da savaştılar.³² Ayrıca Tebriz'i ele geçirdikten sonra Rus prenslikleriyle uğraşılması, onlara karşı işini sağlam tutması ve onlardan Altın Orda'nun aldığı yıllık vergi sisteminde değişiklik yapması bu zamanda devletin kuvvetlenmesini sağladı.³³

Uzun süre hükümdarlık yapan³⁴ Özbek Han, Batu'dan sonra en şöhretli ve nüfuzlu padişahı. İlimi, âlimleri pek severdi. Müslüman âlimlere olduğu gibi hristiyan âlimlere de aynı riayeti yapardı. Adaletiyle Kıpçak memleketini rahata erdirdi. Kanunlar ve nizamları güzelce tatbik etti. Zamanında payitahtı olan Saray şehri pek bakımlı ve süslü oldu. Buraya Irak ve Şam'dan tüccarlar gelirdi, onların kaldığı mahalleleri vardı. Diğer şehirlerden Macar, Sudak, Kırım, Kefe, Ozak ve Harezmi şehirleri o vakit dünyanın en mamur şehirlerinden oldu. Bu şehirler gelip geçen seyyahların hayretlerini celbetmişlerdi. Şehirde her milletin tacirleri bir mahalde idi. Mallarını muhafaza için bu mahallelerin birer müstakil duvarları vardı. Han'ın saraylarının da ayrı bir kalesi vardı. Saray şehrinde mescitlerden başka 13 cami vardı.³⁵ Özbek Han'ın sarayında Şeyh-el Numan-el Harezmi adında bir âlim vardı. Burası kayda değerdir ki, Özbek Han bu

²⁸ M. Orhan Bayrak, a.g.e., s. 355.

²⁹ Ötemiş Hacı, a.g.e., s. 54-55.

³⁰ Laszlo Rasony, a.g.e., s. 222.

³¹ M. Orhan Bayrak, a.g.e., s. 355.

³² Laszlo Rasony, a.g.e. s. 222.

³³ M. Orhan Bayrak, a.g.e., s. 356.

³⁴ Ötemiş Hacı, a.g.e., s. 55; M. Orhan Bayrak, a.g.e., s. 355

³⁵ Dr. Rıza Nur, *Türk Tarihi*, T.C. Maarif Vekâleti Neşriyatı, İstanbul, 1924-1926, s. 164-165.

âlimin üst tarafında değil, alt tarafında otururdu. Ve bu âlim, Han geldiği zaman ayağa kalkmazdı. Buna mukabil Şeyh Numan fakirlere ayağa kalkar ve onlara hürmet ederdi. Tanca'lı meşhur seyyah İbni Batuta, Özbek Han'ın zamanında ülkeyi gezip, buralar hakkında geniş bilgiler vermektedir.³⁶

Özbek Han'ın 1341'de ölümü üzerine Altın Orda tahtına, önce oğlu Tinibeğ, ertesi yıl diğer oğlu Cani Bek geçti. Cani Bek, Altın Orda Devleti'nin son hükümdarı olarak tanınır. İran'daki İlhanlı devleti Cani Bek zamanında dağıldı ve Cani Bek, Tebriz bölgesinde hâkim duruma geçen Şeyh Küçük Hasan üzerine yaptığı bir seferde Tebriz'i zapt etmeyi başardı, ancak burada yerleşmeyerek geri çekildi.³⁷ Cani Bek'i Tebriz'e karşı sefer yapmaya zorlayan; Melik Eşref, Azerbaycan'da 1356 yılında yapılan savaşta yenildi. Böylelikle Azerbaycan'ın tamamı Altın Orda'nun eline geçti. Cani Bek Han Tebriz'de kendi adına para bastırdı.³⁸ Cani Bek zamanında Kölemenlerle münasebetler duraksadı. Bunun sebebi de; Güneyde Osmanlılar 1345'de Çanakkale boğazını geçince Mısır'a olan boğazlar yolu da kapandı. Bizans ve Balkanlar ile olan bağlar önemini kaybetti. Bu suretle Altın Orda cihan siyaseti alanından uzaklaştırıldı.³⁹

Cani Bek 1357 yılında bir suikast sonucu öldürüldükten sonra Altın Orda devletinde artık devamlı karışıklılar başladı. Cani Bek'in oğlu Berdibek'in 1359'da ölmesinden sonra da Batu Han sülalesinin sona erdiğini belirten kaynaklar vardır.⁴⁰ Bazı kaynaklarda Batu Han sülalesinden dört han daha çıkmış olduğu yer olsa da 1359'dan itibaren durumun gayet karışık olduğu ve 1380 yılında Toktamış'ın Altın Orda tahtına çıkmasına değin geçen 20 yıl içinde, 14 han'ın⁴¹ bazı kaynaklarda ise 1360-1380 yılları arasında 19⁴² veya 20 han'ın tahta geçtiği belirtilmektedir.⁴³

Aslında Berdibek'in ölümünden sonra merkezi hükümet ortadan kalkmış, emirlerin her biri buldukları bölgelerde bağımsızlıklarını ilan ederek, kendi bölgelerinin hanları durumuna gelmişlerdir. Bu dönemin en kuvvetli devlet adamı ise, vaktiyle Emir Nogay'ın oynamış olduğu rolü üzerine almış olan Emir Mamay'dır. O, Özbek Han'ın oğullarından Abdullah'ı han ilan ederek, Saray şehrine yürümüş ve orayı

³⁶ İbn Batuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi (Tuhfetü'n-Nüzzar fi Garaibi'l-Emsar ve'l-Acaibi'l-Esfar)*, s. 250-53, 269-71; Dr. Rıza Nur, a.g.e., s. 165.

³⁷ Kamuran Gürün, a.g.e., s. 530.

³⁸ M. Orhan Bayrak, a.g.e., s. 356.

³⁹ Laszlo Rasonyi, a.g.e., s. 223; Kamuran Gürün, a.g.e., s. 530.

⁴⁰ Halil İnalcık, "Giray", *İslam Ansiklopedisi*, s. 783-789.

⁴¹ Kamuran Gürün, a.g.e., s. 530.

⁴² M. Orhan Bayrak, a.g.e., s. 356.

⁴³ İlyas Kamalov, *Avrasya Fatihî Tatarlar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s. 101-03.

ele geçirmiştir. Ancak diğer emirleri itaat altına alamadı. Bu karışık durum, Toktamış'ın 1380 yılında Emir Mamay'ı mağlup ederek Altın Orda'nun başına geçmesine kadar sürdü.⁴⁴

Toktamış Han'ın Altın Orda tahtına geçtiği zamana gelince bu dönemde Altın Orda devleti fetret devrini yaşıyordu. Bu devir Cani Bek Han'dan (1340–1357) sonra tahta çıkan oğlu Berdibek Han zamanında başladı. Başta babası Cani Bek Han ve 12 kardeşi olmak üzere bütün akrabalarını öldürten Berdibek'in takip ettiği politika ülkede hoşnutsuzluğa yol açtı ve daha kendisi hayatta iken kendisine karşı yedi han rakip olarak ortaya çıktı. Bundan böyle çeşitli emir ve ulu bekler adamlarını tahta çıkartıp kendi politikalarını izlemelerini sağladılar. Hatta Saray şehrini ele geçirmek için mücadele etmeye başladılar. Bu durum 1360 ile 1380 yılları arasında 20 han'ın tahta çıkmasına yol açtı. Ancak gerçek hâkimiyet Mamay Mirza'nın elindeydi. Bu durum 1380 yılına kadar devam etti. Babası Tüy Hoca Oğlan, o dönemde Cuci Ulusu'nda hüküm süren Urus Han tarafından katledilince Toktamış sıranın kendisine geldiğini anladı ve Çağatay Ulusu'nda hâkimiyeti ele geçiren Emir Timur'a sığınmaya karar verdi. Koçkar mevkiinde seferde bulunurken Toktamış'ın kendisine sığınmak istediğini öğrenen Timur, Emir Tuman Timur Özbek'i onu karşılaması için gönderdi, Toktamış'a "bir padişah'ın şehzadeye nasıl davranması gerekirse" öyle davrandı⁴⁵ Nizamüddin Şami'ye göre, Timur Toktamış'a Otrar ve Sarban şehirlerini verdi.⁴⁶

Böylece Timur Doğu Deşt-i Kıpçak'ta güçlenen Urus Han'a karşı Toktamış'la karşı koyacaktı. Ancak Toktamış'a verilen yerler Urus Han'ın elinde bulunmaktaydı ve Toktamış'ın bu toprakları kılıç yoluyla elde etmesi gerekiyordu. Toktamış Han hiç vakit kaybetmeden ve Urus Han'ın da bir seferde bulunmasından faydalanarak Sığınak'a yürüdü. Yapılan savaşta Sığınak'ta bulunan Urus Han'ın oğlu Kutluk Boğa öldü. Ancak bu Urus Han'ın askerlerinin hiddetini artırmaktan başka bir işe yaramadı. Toktamış bu savaşı kaybetti ve tekrar Timur'a sığınmak zorunda kaldı. Timur onu tekrar iyi karşılayarak ona öncekinden daha fazla asker verdi. Bu askerlerle ikinci kez Altın Orda'ya dönen Toktamış bu sefer Urus Han'ın diğer oğlu Toktaki ile savaştı ve yine yenildi.⁴⁷

⁴⁴ Kamuran Gürün, a.g.e., s. 530; Dr. Rıza Nur, a.g.e., s. 168–169.

⁴⁵ İlyas Kamalov, a.g.e., s. 103–04; M. Orhan Bayrak, a.g.e., s. 356-57.

⁴⁶ Nizamüddin Şemi, *Zafer name*, (Çev: Necati Lugal), Ankara, 1987, s. 89

⁴⁷ A.YU. Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, (Çev: Hasan Eren), T.T.K., Ankara , 2000, s. 147.

Bu savaştan zor kurtulan Toktamış, yaralı olarak kurtuldu ve yeniden Timur'un yanına gitti.⁴⁸

Timur'un Ak-Ordu'da bir vassal bulundurmamak arzusu o kadar kuvvetli idi ki Toktamış'a karşı hiçbir memnuniyetsizlik göstermiyordu. Bu arada Urus Han, Timur'a Tovlu Can ve Köpek Mankik isimli iki elçi göndererek kendisinden oğlunun katilini teslim etmesini, aksi halde savaşaacağını bildirdi. Timur ise kendisine sığınan birinin teslim edilmesinin örf ve adetlerine aykırı olduğunu bildirerek savaşa hazır olduğunu cevabını verdi ve elçileri gönderdikten sonra ordusunu topladı.⁴⁹

1376 yılı kışında Timur Otrar'a, Urus Han ise Sığınak'a geldi. Aniden soğuyan hava karşısında her iki taraf da memleketlerine dönmek zorunda kaldılar. Bu olayı müteakip Urus Han vefat etti ve Timur bu durumdan faydalanmak için Toktamış'ı tekrar Deşt-i Kıpçaka gönderdi. Toktamış bu kez Urus Han ve oğlu Tokta'dan sonra tahta geçen Timur Melik'le savaştı ancak bir kez daha mağlup oldu. Timur Melik zaferi kutlarken Toktamış yine Timur'un yardımını alarak beşinci kez yola çıktı. Timur Melik, Karatal'da kışladığı için Toktamış Sığınak'ı ele geçirmeye başardı (1378/ 79). 1379 yılının baharında ise Toktamış nihayet Timur Melik'i mağlup ederek galibiyeti tattı. Toktamış, Urus Hoca vasıtasıyla zaferi Timur'a bildirdi.⁵⁰

Böylece Toktamış Doğu Deşt-i Kıpçak'ı ele geçirdi. Bunu kendi adına basılan paralar da kanıtlamaktadır. Ertesi yılı hazırlıklar yaparak geçiren Toktamış, bütün Cuci Ulusu'na hâkim olabilmesi için Batı Deşt-i Kıpçak'a hâkim olan Mamay Mirza'yı bertaraf etmek zorundaydı. Yukarıda da ifade edildiği gibi Mamay Mirza, Altın Orda Devleti'nde fetret devrinde fiilen hâkimiyeti eline geçirmiş ve büyük nüfus elde etmişti. Ancak şans yine Toktamış'ın yanındaydı. Mamay Mirza'nın ordusu 8 Eylül 1380 tarihinde Kulikovskaya Muharebesi'nde alınan zaferden çok Tatarları da yenebileceklerinin farkındadırlar. Gerçekte ise Don Nehri'nde Altın Orda ordusunu mağlup ettikten sonra kendisine "Don Muzafferi" anlamına gelen Donskoy unvanı verilen Knez Dimitri galip gelmesine rağmen en iyi Knezlerini ve ordusunun büyük bir kısmını kaybetti, Altın Orda'ya vergi ödemeye ve Saray'dan yarluk almaya devam etti.⁵¹

⁴⁸ Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluşu ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Yay. İstanbul, 1976, s. 415; A.YU. Yakubovskiy, a.g.e., s. 147; Dr. Rıza Nur, a.g.e., s. 168.

⁴⁹ Nadir Devlet, "Altın Orda", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IX, Çağ Yay. İstanbul, 1992, s. 115.

⁵⁰ Nizamud-din Şami, a.g.e., s. 92-93; Mustafa Kafalı, a.g.e., s. 414.

⁵¹ İlyas Kamalov, a.g.e., s. 105-06.

Mağlubiyetten sonra Kırım'a dönene Mamay Mirza, Ruslar üzerine yeni sefer hazırlıklarına başladı. Ancak Toktamış'ın kendisine karşı gelmekte olduğunu öğrenince Rusya seferinden vazgeçerek Toktamış'la savaşmak zorunda kaldı. Altın Orda'nun iki ordusu 1380 yılının sonbaharında Don nehrine dökülen Kalka ırmağı boyunda karşılaştı. Bu savaşı Toktamış Han kazanırken Mamay Mirza Kefe şehrine kaçtı. Her ne kadar Mamay Mirza, Cenovalı halk tarafından başta iyi karşılansa da sonradan Cenovalılar ona karşı cephe alarak onu öldürdü ve mallarını paylaştılar.⁵²

Toktamış için olduğu gibi Altın Orda devleti için de bu savaş gerçekten çok önemliydi. Netice de Toktamış Han 20 yıldır devam eden Harezmi ve Azerbaycan hariç, evvelce Altın Orda hanlığına bağlı olan toprakların hepsini ele geçirdi. Bu zaferden sonra Toktamış Han, Litvanya Knezi Yagelon'a ve Moskova Knezi Dimitri'ye elçi göndererek Mamay'ı yendiğini bildirdi. Kulikovskaya zaferine rağmen Ruslar da hediyelerle itaatlerini bildirdiler. Fakat Rus prensliklerinin zahiren boyun eğmelerini sağlamak, Rus şehirlerinden daha büyük ganimetler elde etmek ve Kulikovskaya Muharebesinde alınan darbenin intikamını almak için Toktamış Han 1382 yılında Moskova'ya doğru sefere çıktı. Bulgar'ı ele geçiren Toktamış, sefer haberini gizlemek için bütün gemilere el koyup tüccarları da esir aldı. Toktamış'ın Orta Volga'nın sağ tarafında gözükmesi Rusları şaşkına çevirdi. Ryazan Knezi Oleg ile Suzdal Knezi Dimitri derhal Toktamış Han'ın kuvvetlerine katıldılar. Don muzafferini Dimitri ise halkı şehri savunması için teşvik etti. Ancak kendisi asker toplama gerekçesiyle Kostroma'ya gittikten sonra Moskova'da kargaşa başladı. Bu arada Toktamış'ın ordusu 23 Ağustos 1382 tarihinde Moskova'yı kuşattı.⁵³

Her ne kadar Moskova'yı kuşatma altında tutmuş ise de ele geçirmeye muvaffak olamadı. Rus kroniğinde yazıldığına göre "birtakım fena kimseler bahçelerde dolaşmaya başlayarak bodrumlardan beylerin içkilerini, gümüş kaplarını ve değerli sürahilerini çıkararak bol bol içiyorlardı". Bu şekilde sarhoşlar tehlikenin ağırlığını unutmuş, düşmanın zayıf olduğu, tehlike teşkil etmediği düşüncesine kapılarak zaferin kolayca kazanılacağını zannettiler. Daha sonra Toktamış hileye başvurarak Moskovalıların az miktarda para vermelerine karşılık kuşatmayı kaldıracağına dair söz

⁵² A.YU. Yakubovskiy, a.g.e., s. 149.

⁵³ İlyas Kamalov, a.g.e., s. 107.

verdi. Moskovalılar şehrin kapılarını açacak kadar şaşkındı. Şehre giren Toktamış'ın ordusu şehri yerle bir etti ve büyük ganimetler elde etti.⁵⁴

Ayrıca devlet hazinesini de ele geçiren Toktamış'ın ordusu yağmadan sonra şehri terk etti. Bu muharebe dolayısıyla şehirde 24.000 kişi öldü. 1383 yılında bütün knezler Toktamış'ın yanına gelerek Toktamış'tan yarlık aldılar. Moskova Knezi Dimitri ise yıllık vergi bağlılığını bildirmek için oğlu Vasiliyi Toktamış Han'a rehin olarak gönderdi. Bu dönemde Suzdal Knezi'nin oğlu, Tver Knezi'nin oğlu, Nijegorod Knezi'nin oğlu da Toktamış'ın sarayında esir olarak kaldıkları bilinmektedir⁵⁵

Böylece Toktamış Altın Orda'nun nüfuz alanında olan Knezliklere de üstünlüğünü kabul ettirdi. Geriye Altın Orda'nun ilgi sahasında olan Azerbaycan ile Harezmî kalıyordu. Artık büyük bir kudrete sahip olan Toktamış, vakit kaybetmeden bu memleketlere de el atmanın gerektiğine inanıyordu. Fakat Harezmî ülkesi Toktamış'ın hamisi Emir Timur'un hâkimiyeti altına girmişti. Ancak meşru bir asalet unvanı bulunmayan Timur, Cengiz oğlu meşruluğunu temsil eden Toktamış karşısında bir üstünlük göstermek istedi. Timur'un İran ile meşguliyeti dolayısıyla ve artık kendi kudretine inandığı için Toktamış 785/6 Mart 1383–24 Şubat 1384'te Harezmî'de kendi adına para bastırdı⁵⁶ Timur buna ses çıkarmayınca, Toktamış, Azerbaycan meselesine daha da çok önem verdi. Cani Bek Han'ın, Azerbaycan'ı Altın Orda'ya bağlamasına karşın oğlu Berdi bek Han devrinde Tebriz şehri ahalisi Altın Orda birliğinin baskısından kurtulmak maksadıyla Altın Orda'ya karşı ayaklanması ile İlhanlı Devleti ümerasından olan Celayiriler (760/1358-814/1411) Azerbaycan'da hâkimiyeti ile ele geçirdiler.⁵⁷

Bununla birlikte Toktamış, Azerbaycan'da olup bitenleri iyi takip etti ve eski Altın Orda Hanlarının Mısır Memluk sultanlarıyla ortak düşmanları İlhanlılara karşı yaptıkları dostluk anlaşmalarının bir benzerini, Timur'a karşı yapmak üzere elçiliklerini Kahire'ye gönderdi. Bunun üzerine Memluk Sultan'ın desteğiyle ya da desteği olmaksızın Toktamış Han büyük bir orduya ve zengin maddi kaynaklara dayanarak Tebriz seferine çıkmaya karar verdi. O sıralarda Timur, Azerbaycan'dan yeni gitmiş, Sultan Ahmet ise geri dönmemiştir. Dolayısıyla Tebrizlilerin bir lideri yoktu. Fakat Tebriz'in ileri gelenleri halkı düşmana karşı mukavemet göstermeye teşvik ettiler ve

⁵⁴ A.YU. Yakubovskiy, a.g.e., s. 151-52

⁵⁵ İlyas Kamalov, a.g.e., s. 108.

⁵⁶ Mustafa Kafalı, a.g.e., s. 105.

⁵⁷ A.YU. Yakubovskiy, a.g.e., s. 153–54.

Toktamış'ın askerleri sekiz gün boyunca şehre giremedi. Bu yüzden Toktamış, Tebriz'de bundan birkaç yıl önce Moskova'da tatbik ettiği taktiğe başvurdu. Tebriz halkı 250 tümen altın mukabilinde barış antlaşmasını kabul etti⁵⁸ Fakat Toktamış Han, rivayete göre antlaşmayı bozarak ordusunu şehre soktu ve Tebriz'i yağmaladı.⁵⁹

Toktamış'ın burada ganimetin yanında halkın düşmanlığını ve Timur gibi güçlü bir rakip kazanmış oldu. Timur 1387 yılı başlarında Karadağ'a 2 Şubat 1386- 26 Ocak 1387'de geldi. Bu arada Toktamış'ın askerleri de Derbent'ten geçerek Samur ırmağına çıkmışlardı. Timur bunu haber alınca onlara karşı birkaç tümenlik bir öncü yolladı fakat aralarındaki anlaşmaya dayanarak birliklerinin kumandanına Toktamış ile muharebeye girişmelerini, ilk olarak Toktamış'ın askerlerinin hücum ettiği takdirde geri dönmelerini ve esas kuvvetlere iltihak etmelerini emretti. Fakat bu birlikler Toktamış ordusunun saldırısına maruz kalınca taarruza mecbur kaldı. Kısa bir süre sonra Timur'un ordusu, oğlu Miran şah'ın komutasında gelerek muharebeye dâhil oldu. Toktamış ise geri çekilerek Derbent'e doğru uzaklaştı⁶⁰

Toktamış Han, Timur'un İran'a geldiğini ve Maveräünnehir'de kuvvetli bir ordu bırakmadığını haber alınca Timur'un Orta Asya'daki topraklarının sınır kalesi olan Sarban şehrini kuşattı. Fakat bu kaleyi alamadı (790/ 1388). Daha sonra Otrar yakınlarında Timur'un oğlu Ömer Şeyh'i mağlup ederek birçok şehir ve köyü yağmaladı. Buhara'yı almak istediye de bu amacına ulaşamadı. Bütün bu olaylardan sonra Timur, artık Toktamış'ı cezalandırmanın zamanı geldiğini anlayarak süratle Semerkand'a yöneldi. Ancak bunun için çok geçti çünkü Toktamış kuvvetlerini alarak Deşt-i Kıpçak'a dönmüştü⁶¹

Toktamış Han ile Timur arasındaki karşılaşma yine ertelenmiş oldu. Fakat uzun süre geçmeden 15 Recep 794/ 18 Haziran 1391'de Timur ile Toktamış'ın orduları Kundurça (Kunduzca) Irmağı Boyu'nda karşılaştı. Toktamış ordusunu harp nizamına sokarken Timur'da ordusunu yedi kısma ayırdı ve her birinin başına şehzadelerinden ve ümerasından birini tayin ederek "yedi kol düzeni" adını verdiği bir muharebe nizamını tatbik etti. Toktamış Han'ın ordusunu dağıtan Timur muazzam ganimetler elde etti.

⁵⁸ İlyas Kamalov, a.g.e., s. 110.

⁵⁹ Mustafa Kafalı, a.g.e., s. 107

⁶⁰ İlyas Kamalov, a.g.e., s. 110–11, A.YU. Yakubovskiy, a.g.e., s. 155; Mustafa Kafalı, a.g.e., s. 107.

⁶¹ Mustafa Kafalı, a.g.e., s. 155–56; İlyas Kamalov, a.g.e., s. 111; Justin Marozzi, *Timurlenk* (Hülya Kocaoluk), Y.K.Y, İstanbul, s. 184.

Yenilgiye rağmen Toktamış, Deşt-i Kıpçak'taki hâkimiyetini korudu ve yeni bir mücadele için hazırlanmaya başladı.⁶²

Timur, 798/1394 yılı sonbaharında Kuzey Azerbaycan'da iken Toktamış kuvvetlerini Derbent'e geçerek Şirvan topraklarına girdiğini duydu. Bunun üzerine Timur, yeni bir sefer için ordusunun hazırlanmasını emretti. İki ordu 14 Nisan 1395 tarihinde Terek nehri boyu'nda karşılaştı. Zafer yine Timur'un tarafındaydı.⁶³ Timur, bizzat Toktamış Han'ı takip ederek İdil boyunda Ükek şehrine kadar giderek buraları yağmaladı⁶⁴ Fakat bununla da kalmayıp Moskova yakınlarına kadar ilerleyerek buraları da yağmalayarak tahrip ettirdi.⁶⁵

Timur daha sonra Kuzey Kafkasya ve Deşt-i Kıpçak'ı da harabeye çevirdikten sonra Azerbaycan'a döndü⁶⁶ Bu muharebe öncesi Toktamış'ın diplomatik faaliyetlerde bulunduğu da belirtilmektedir. Timur Mısır'ı tehdit etmeğe başladığı ve Toktamış da Timur'a tek başına karşı koyamayacağını anladığı zaman, Memluk Sultanı el-Mülük'uz-Zahir Seyfeddin Berkuk (1382–1399) 'un yanına bir elçi heyeti göndererek ortak düşman olan Timur'a karşı tek güç halinde hareket etmelerini istedi. Buna karşılık Sultan Berkuk da Toktamış'a bir heyet gönderdi. Ancak Timur'un Toktamış'ı mağlup etmesi üzerine; Sultan'ın elçileri de Timur'a esir düşmemek için bir an önce Saray'dan uzaklaşmanın yollarını aradılar.

Böylece diğer Altın Orda Hanlarının İlhanlılara karşı Memluktan yardım alamadıkları gibi Toktamış'ın bu konudaki çabaları da boşa çıktı. Toktamış peş peşe gelen yenilgilerden sonra Rus politikasını değiştirme yoluna gitti. Bundan önce Toktamış en büyük dört knezlik (Moskova, Tver, Ryazan, Nijegorod- Suzdalsk) arasında dengeli politika izleyerek Moskova'nın güçlenmesine engel olmaya çalışıyordu. Moskova'ya karşı Toktamış özellikle Nijegorod Knezliğini kullandı. Bu knezliğin başına Toktamış, Moskova'nın bir numaralı düşman'ı Boris'i getirdi. 1375 yılında Moskova Knezi tarafından ele geçirilen Tver, 1382 yılından itibaren Toktamış'ın yardımıyla tekrar bağımsızlığına kavuştu. Timur karşısında aldığı mağlubiyetlerden sonra Toktamış'ın, en azından Doğu Rusya'yı kontrol altında tutmak için Moskova ile iyi ilişkiler kurması gerekiyordu. Moskova Knezi Vasiliyi de durumun

⁶² İlyas Kamalov, a.g.e., s. 111–12.

⁶³ Y.Yücel, *Timur'un Ortadoğu –Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, T.T.K., Ankara, 1989, s. 34; Mustafa Kafalı, a.g.e., s. 112-13.

⁶⁴ Nizamud-din Şami, a.g.e., s. 192–197.

⁶⁵ Mustafa Kafalı, a.g.e., s. 112.

⁶⁶ Nizamud-din Şami, a.g.e., s. 192–197.

farkındaydı ve hiç vakit kaybetmeden Toktamış'ın yanına gelip kendisinden Nijegorod Knezliğinin Moskova Knezliğine bağlanmasını istedi. Bu istek karşısında olumlu yanıt alan Vasiliyi buna karşılık olarak Toktamış'a çeşitli hediyelerle bağlılığını ispatladı.⁶⁷

Ancak Moskova her geçen gün büyümüş ve Doğu Rusya'nın birleşmesi doğrultusunda ilk adım atılmıştı. Timur'un çekilmesinden sonra, Toktamış Han'ın Cuci Ulusu'nda hâkimiyeti tekrar ele geçirmek için teşebbüslere giriştiği belirtilmektedir. Arap ve Rus kaynaklarına göre, Toktamış 1396 yılında Cenevizli Kefe hâkimine karşı sefere çıktı ve şehre hâkim oldu. Cenevizliler, Timur'un Altın Orda'yu tahrip etmesinden sonra hüküm süren karışıklık ve anarşi günlerinde Kırım hâkimiyetini ellerine almışlardı⁶⁸

Bundan başka Toktamış, Emir Edigey'in yardımıyla hanlığını ilan eden Timur Kutluğa karşı savaşmak zorunda kaldı fakat ona yenildi ve Litvanya Prensi Vitovt'un yanına sığındı. Toktamış Han'ı iyi bir şekilde karşılayan Vitovt, Toktamış Han'ın idaresine Lida şehrini verdi. Toktamış Han kaybettiği topraklarını geri almak için knezden askeri yardım istedi ve knezle bir antlaşma yaptı. Antlaşmaya göre, şayet Toktamış Han Saray'da tahta geri çıkabilirse Knez Vitovt'a Moskova Knezliğini verecekti. Fakat 802/12 Ağustos 1399 yılında Vitovt ile Toktamış'ın birleşik ordusu Timur Kutluk Han'ın meşhur Emiri Edigey tarafından bozguna uğratıldı. Ardından Timur ve Toktamış kısa bir süre sonra vefat ettiler.⁶⁹

Altın Orda Devleti'nin bu karışıklık dönemleri devam ederken 1445 yılında hükümdar olan Seyyid Ahmet Han'ın saltanatı 1445–1465 yılları arasında 20 yıl sürdü. Onun zamanında Kırım ve Rusya ile mücadele dönemi başladı. Altın Orda'dan ayrılmayı düşünen Kırım Han'ı Hacı Giray ile Moskova Knezi (beyi) ise Altın Orda devletine karşı birleştiler. 1447 yılında birleşen Lehistan-Litvanya ile Altın Orda Devleti'nin yaptığı anlaşmalardan bir sonuç alınmadı. Hacı Giray Han'da 1449 yılında kendini Kırım Han'ı olarak ilan etti. 1451 yılında Moskova'ya karşı sefere çıktı. Şehrin varoşlarını yakıp yıktı. 1455 yılında Litvanya'ya yaptığı bir seferde Kiev Prensi Semen Olekoviç ile savaş yaptı. Fakat bu savaşta yenildi ve esir düştü. Esaretten ancak 1457 yılında kaçabildi. 1459 yılında Ruslara karşı bir sefer yaptı. 1465 yılında son kez Moskova seferine çıktı. Bir sonuç alamadan döndü. 1465 yılında ölünce yerine Seyyid Muhammed Han'ın oğlu Ahmet Han hükümdar oldu. Ahmet Han'ın hükümdarlığı

⁶⁷ İlyas Kamalov, a.g.e., s. 113.

⁶⁸ A.YU. Yakubovskiy, a.g.e., s. 113–14.

⁶⁹ İlyas Kamalov, a.g.e., s. 114–15; Mustafa Kafalı, a.g.e., s. 113–14.

1465–1481 yılları arasında 16 yıl sürdü. Fakat ülke de 1471 yılında karışıklıklar iyice arttı. Kuzeydeki Vyatka boyundan gelen yağmacılar başkent Saray'ı yağmaladılar. Osmanlıların 1475 yılında Gedik Ahmet Paşa tarafından ülkenin güneyini ele geçirilmesine karşı bişey yapamadı Zira Osmanlıların getirdikleri toplardan çekinerek bir savaş yapmadan geri döndü. Osmanlılarla dost olarak yaşamak zorunda kaldı. 1480 yılında Lehistan Kralı IV. Kazamir ile anlaşarak Moskova Knezi'nin saldırması üzerine beklediği yardım gelmeyince kaçan Rus ordusunu takip edemedi. Böylelikle Ruslar da bağımsızlıklarını ellerine almış oldular. 1481 yılında Ahmet Han Don Nehri kıyısında Aybek ile yaptığı savaşta öldürülünce Ruslar, Altın Orda egemenliğinden tamamen kurtulmuş oldular.⁷⁰

Ahmet Han'ın ölümü ile yerine geçen oğlu Şeyh Ahmet Han Altın Orda Devleti'nin son (45.) hakanı oldu. Onun hükümdarlığı 1481–1502 yılları arasında 21 yıl sürdü. Bu son hükümdarın dönemide karışıklıklar içinde geçti. Taht kavgaları yine devam etti. Litvanya, Moskova ve Kırım'ın kendi aralarında yaptıkları askeri ve siyasi mücadeleler Altın Orda'yu çok etkiledi. 1502 yılında 266 yıllık Altın Orda Devleti parçalandı. Kırım'ın ilk hanı Mengli Giray 1502 yılında Altın Orda'yu yenerek ağır şekilde tahrip etti. Son hakan Şeyh Ahmet Han ise Astrahan'a sığındı. Fakat Astrahanlılar Şeyh Ahmet Han'ı istemediler. Kardeşi Abdülkerim Astraha'a getirildi. Şeyh Ahmet de eski dostu Litvanya büyük Prensi Aleksandr'a sığındı. 1505 yılında Aleksandr, Kırım Han'ı Mengli Giray hoş görünmek için Şeyh Ahmet Han'ı öldürdü.⁷¹

Böylelikle Timur'un güçlü seferleri, Toktamış Han'dan önce yaşanan fetret devirleri, emirlerin hanlara karşı isyan ederek itaat etmemeleri, 1380 yılında Ruslara karşı alınan mağlubiyet ve Rusya'nın her geçen gün güç kazanması gibi sebeplerden dolayı Altın Orda Devleti parçalanma sürecine girmiş ve yıkılmıştır.⁷²

Parçalanan bu Altın Orda ülkesinde Kırım (1428–1783), Kazan (1437–1552), Astrahan (1502–1554)⁷³, Nogay (1502–1584) ve Sibirya gibi hanlıklar yer aldı.⁷⁴

⁷⁰ M. Orhan Bayrak, a.g.e., s. 363–64.

⁷¹ M. Orhan Bayrak, a.g.e., s. 363–64.

⁷² İlyas Kamalov, a.g.e., s. 115.

⁷³ Nadir Devlet, "Kazan, Kasım Ve Astrahan Hanlıkları", *Tarihte Türk Devletleri II*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1987, s. 571-83.

⁷⁴ Ş.K. Seferoğlu- Adnan Müderrisoğlu, *Türk Devletleri Tarihi (Etnolojik Bir Deneme)*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları: No. 21, İstanbul, 1986, s. 118-21.

1.3. Kültür ve Medeniyet

XIV. yüzyılın ilk yarısında Altın Orda'da kültür hayatının, şehirciğin, görkemli mimarinin, bilim ve edebiyatın hızla geliştiğini; metal(bronz) kalemin Avrupa'da en erken Altın Orda'da kullanıldığını; 110 yerleşim merkezine sahip olan Altın Orda'da yerleşik şehircilik kültürünün zaman'ına göre yüksek düzeyde olduğunu; idari-siyasi düzenin müstesna bir özgünlüğe ve benzeri görülmemiş bir yapıya sahip olduğunu; gelişmiş bir bürokrasi mekanizmasının ve istikrarlı bir para sisteminin mevcut olduğunu bilmekteyiz.⁷⁵

Dolayısıyla, Altın Orda Devleti; içinde bulunduğu siyasi faaliyetlerinin yanında kültür ve medeniyet bakımından da büyük gelişmeler göstermiştir. Sanat, ticaret ve mimari; bu üç temel medeniyet ögesinin de kültürel taban da gelişme göstermesini sağlayarak uzun yıllar hâkimiyet sahibi olabilmelerini sağlamıştır.

Bu sebeple 922'den beri Müslüman olan Altın Orda'da Batu'nun küçük biraderi Berke Han'ın (1255-1266) Müslümanlığı kabul etmesiyle, bu ülke, Türk-İslam devleti haline gelmiştir. Zaten bu çevrede 922'den beri (yani Bulgarların İslamiyet'i kabullerinden itibaren) İslam kültürü yayılmıştı. Saray şehri kurulduğunda da Türkistan'la ticari münasebetler tekrar güçlendi. Altın Orda'da Müslüman tesiri başka tesirlere galebe çaldı ve netice itibarı ile Saray hanları Müslüman oldular. Berke Han'ın hâkimiyet zamanı, Altın Orda'nun, büyük hakanlıktan ayrıldığı, yani istiklalini ilan ettiği zamana tesadüf etmektedir; Berke Han kendi namına sikke bastırmakta ve tamamıyla müstakil bir hükümdar gibi hareket etmeye başladı. Dolayısıyla onun zamanı Altın Orda'nun en parlak devri olarak tanınmaktadır; yeni bir "Saray" (Yeni Saray) Şehri'nin kuruluşu da bunu teyit etmektedir. Özbek Han (1313-1342) zamanında İslam dini büsbütün kuvvetlendi. Saray şehri, diğer İslam memleketlerinin büyük şehirleri gibi camiler, medreseler ve tekkelerle süslenmeğe başlandı; hükümdar sarayında âlimler, şeyhler, seyitler ve hocalar itibar kazandılar; medreseler ve mektepler açıldı. Muhtelif İslam memleketlerinden ustalar yetiştirilmeye başlandı. Meşhur İslam âlimlerinden Kutbettin-ur-Razi, Şeyh Sadettin Teftezi ve başkalarını Cani Bek zamanında (1340-1357) Saray şehrinde kaldıkları malumdur.⁷⁶

⁷⁵ Tüten Özkaya, "Sovyetler Birliğinde Altın Orda İle İlgili Yeni Araştırmalar", *Bellekten*, C. LIV, S. 32, Ankara, 1939, s. 497-498.

⁷⁶ Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 404.

Yeri gelmişken kısaca Altın Orda Devletinin veyahut Cengiz Han ile onun vârislerinin din ve vicdan hürriyetine ve her türlü mezheplere bakışlarını da bu başlık altın da değerlendirmeliyiz. Bilindiği gibi, Cengiz Han kendi atalarının dininden çıkmadı, fakat bütün din ehillerine de eşit muamele etti. Ayrıca memlekette resmi din yoktu. Cengiz ve onun evlatları eski dininde, Şamanlıkta kaldılar. Moğollar din ehillerinin hepsine ihtiram ettiler, hiçbir din ehline dininden ötürü baskı yapmadılar. Tatarlar hiçbir zaman da din ulemasından, mollalardan, Rus ruhanilerden vergi almadılar, savaş zamanında onlara dokunmadılar. Cengiz'in torunu olan Batu'da, din hürriyeti meselesinde Şamani inancına mensup olan Batu tamamen Cengiz "yasa"sına dayanarak hüküm sürer, yani dinlere, hangisi olduğuna bakmaksızın tam bir serbestlik verir.

Nitekim Hanın kendi ailesinde de Hristiyanlar vardır; kendisi para ödeyerek Yunanlı Hristiyan din ehillerini himaye etmiştir. O din ehilleri kiliselerde alenen ibadet etmişlerdir ve bu kiliseler hanın kendi evi karşısında yerleşmiştir. Dolayısıyla Batu'nun ele geçirdiği yerlerdeki kilise ve manastırları bırakın tahrip etmesini, Orda'nın baş şehrinde bizzat kendisi yaptırmıştır. Yani İslamiyet kabul edilse de Altın Odu ilinde Hazarlardaki büyük hanlıktaki gibi dine hürriyet verilmişti. Cengiz Han'ın "Yasa"sına göre bütün din ehline saygı göstermeliydi, hiçbir kimsenin dinine hakaret etmek mümkün değildi. Birisinin dinine hakaret eden kişiye ölüm cezası veriliyordu; böylece Altın Orda devletinde İslamiyet kabul edildikten sonra da dine saygı devam etti. Hiçbir din ulemasından da Altın Orda'ya tabi olan yerlerde vergi alınmıyordu.⁷⁷

---

⁷⁷ Ravil Emirhan, "Altın Orda ve Vicdan Hürriyeti", Çev: Mustafa Öner, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 88, İstanbul, Şubat-1994, s. 101. 103.110.

Bununla birlikte 1288 yılında Mısır Memlukluları ile kurdukları iyi ilişkilere bağlı olarak Memluk Sultanı Baybars Kırım'da bir cami yaptırmıştır. Özbek Han ve devletin ileri gelenleri de külliye inşaat ettirmiştir. Moğol istilasından önce önemli kültür merkezlerine sahip, İdil-Bulgar topraklarında, Orta Asya ve Harezmî'de, Moğol istilasında yakılıp yıkılan ve ulemanın katledilerek zarar gören eğitim ve öğretim, Özbek Han'dan itibaren hızla gelişme sürecine girmiş ve yüksek Altın Orda kültürü doğmuştur. Türk-İslam yazı dili ve bu dille Altın Orda Edebiyatı şekillenmiştir. 14 yüzyılın başlarındaki eserler arasında Rabguzi'ye ait "Kıyas ül Enbiya" ve "Mu'in ül-Mürit" önde gelen çalışmalardandır. Bu bölgede bazı yarlıklar Moğolca yazılmakla beraber, bu hanlığın bürokrasi dili Türkçe olmuştur.⁷⁸

Yönetici seçkinlerin 13. yy sonları gibi erken bir tarihte bile Türkçeye aşina ve onu kullanıyor olmalarına rağmen, Altın Orda'nun resmi dili tarihinin çoğunda Moğolca olarak kalmıştır. Altın Orda'nun Memluklarla diplomatik yazışmalarının çoğu Moğolca yapılmıştır. Moğolcanın yanında, Uygurca veya Uygur harfi Doğu Türkçesi de kullanılmıştır. Hatta Çağatay Türkçesi'nin gelişimi, Altın Orda'nun kültürel ortamı ve etkisi dâhilinde değerlendirilmelidir. Ayrıca diğer Türk dillerinin etkisinden uzak kalmayan Kıpçakça, kaynaklarda belirtildiği kadarıyla bu bölgenin en yaygın olarak

⁷⁸ Umay Türkeş-Günay, a.g.e., s. 409-10.

kullanılan dilleri arasındaydı. Özellikle Özbek Han'ın hükümdarlığı sırasında (1312-1341) İslam ile birlikte Arapça da bir edebi vasıta olarak kullanıldı.⁷⁹

Altın Orda'nun XIII-XIV. Yüzyıllarda siyasi, iktisadi ve kültürel bakımdan yalnız Şarki Avrupa'nın değil, genel olarak Türk dünyasının en mühim mevkie sahip devletlerindendir. Bu devletin büyük bir kısmı -Rus yurdu hariç- Türk'tü; ancak üst tabaka'da Moğol unsuru mevcuttu. Bu unsur da kısa bir zaman içinde tamamıyla Türkleşmişti. Devlet teşkilatı, Cengiz'den çok önce teşekkül eden devlet sisteminden ibaretti. Gök-Türk ve Uygur teşkilatının mühim unsurlarının Altın Orda (ve genel olarak bütün diğer Türk devletlerince) mevcut olduğuna kesin gözüyle bakılmaktadır; bunun içindir ki, Altın Orda ve sonraki hanlıkların devlet, iktisat ve sosyal teşkilatlarını öğrenmek, Moğolların kendi iç teşkilatlarını daha evvelki Türk devletleri ve heyetlerinin vaziyetlerini bilmekle mümkündür. Mevcut kaynaklara göre (Timur-Kutluk, Hacı-Giray ve Sahip-Giray hanlıkların yarlıkları) Altın Orda'da askerlik, ziraat, ticaret, vergi ve her çeşit sorumlulukları tanzim eden kanunlar mevcuttu. Cengiz tarafından kurulan teşkilatta; siyasi ve sosyal hayatın her safhasını tanzim eden birçok nizamlar tatbik edilmekte idi. Bu itibarla da Altın Orda Devleti "yasalı" (kanunlu) bir siyasi varlık olarak tanınmaktadır. Bu devlet altında yaşayanların yalnız göçebe olmadığı, şehirlerin ve köylerin çokluğu ile de yerleşik bir yapısı mevcuttu. Zaten Orta İdil boyundaki Türklerin çok erkenden köyler ve şehirler kurdukları, İdil'in aşağı kısmında bulunan Türk-Moğol unsurunun da yavaş yavaş şehirlere yerleştikleri bilgisi de çeşitli kaynaklarda mevcuttur.⁸⁰

Ayrıca konuyla ilgili olarak el-Umarı; "Ülke," der, "çok güzel inşa edilmiş ve kalabalık şehirler yönünden zengindir ve dağları bol ve gür bir bitki örtüsüyle kaplıdır. Buğdayın boy verdiği ve sütün aktığı bir topraktır; nehirler bu toprağı sulamakta ve meyveler bol miktar da yeşermektedir" demektedir. Süt, hububat ve şehirler: işte el-Umarı'nın gözüne çarpan üç önemli unsur. Hayvan sürüleri; göçebe yaşamın ayrılmaz parçası. Fakat "buğday" ifadesine dikkat çeken yazar; bunu şöyle ifade ediyor; Güney de Rus prenslikleri buğday üretiyordu ve Kafkasların kuzeyi de tüm İslam dünyasında hasat yönünden ünlüydü. Aslında o zamanların büyük buğday ambarı, Volga Nehri yoluyla iki Saray'ın gereksinimini karşılayan ve bunun da ötesinde büyük miktarlarda ihracat yapan Kama Bulgaristan'ıydı. Şehirlere gelince, Kırım'da ya da Karadeniz

⁷⁹ Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Çev: Osman Karatay), Karam Yayınları, Ankara, 2002, s. 247.

⁸⁰ Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 404.

üzerideki Kerç ve Azak ya da Bulgaristan'daki Bolgar ve doğal olarak Harezmî'deki Urgenç gibi bazıları, Moğollar döneminden de önce, eskiden beri vardı; diğerleri ise, iki Saray ve Astırhan gibi yeniydi.⁸¹

Fakat bu şehirlerin dışında; Azerbaycan, Batçin, Bakü, Büler, Derbent, Gülistan(Saray banliyösü) Kırım Cedit, Macar, Macar-Cedit, Mahmud Abat, Muşşı, Ordu, Ordu-Cedit, Ordu-Bazar, Recan, Saray, Saray-Cedit, Saraycık, Sıgnak-Cedit, Tebriz, Ükek, Hacı-Tarhan (Zeci-Tarhan), Şabran, Şamaha gibi şehirlerde Altın Orda Devleti şehirlerindedir. Demek ki, Altın Orda sadece bir “step imparatorluğu” değildi.⁸² Bu şehirlerin çoğu, özellikle uluslar arası ticaret sayesinde oldukça büyük bir gelişme göstermişti.⁸³ Bu gelişme büyük ticaret merkezleri ve ”ihracat ve ithalat” iskeleleri ve transit istasyonları sayesinde olmuştur. Bilhassa Saray şehrinin büyüklüğü ve güzelliği hakkında şehri bizzat gezen⁸⁴ el-Umari bize bu yerleşimin oldukça ayrıntılı bir tasvirini vererek onun hamamları, çarşıları, medreselerinden ve şehre “gelen çok sayıda ticari maldan” söz etmektedir.⁸⁵ Ünlü seyyah İbn Batuta ise; “olağan üstü büyüklüğünden “, “dolaşmak için tam bir güne ihtiyaç olan” “sıkışık ev kümelerinden,”

⁸¹ Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (Çev: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket), Kabalcı Yayınları, Ankara, 2001, s. 474-75.

⁸² Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 405.

⁸³ Jean Paul Roux, a.g.e., s. 475.

⁸⁴ Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 405.

⁸⁵ Jean Paul Roux, a.g.e., s. 474.

onüç büyük camisinden ve “her bir uyruğun kendi semtinde oturup kendi çarşısından alışveriş ettiği” Moğollar, Asesler, Kıpçaklar, Çerkezler, Ruslar, Bizanslılar ve Mısır, Irak ve Suriye Müslümanlardan oluşan kozmopolit nüfusundan dem vurmaktadır. Kendine özgü ifade tarzına sadık kalarak yazısına şöyle son vermektedir: “varolan en güzel şehirlerden biri.”⁸⁶

Bu tür kayıtlar yapılan kazı çalışmalarıyla desteklenmektedir. Ayrıca yapılan bu kazılarda; Saray şehrinde mükemmel bir su tesisatı olduğu, bahçelere, evlere varıncaya kadar su borularıyla su getirildiği meydana çıkmıştır; Çini tezyinatı, yapıcılık ve bilhassa maden işleme hususunda önemli bulgular elde edildiği, çıkan eserlerle sabittir. Yine bu kazılarda ortaya çıkarılan çok sayıda eşya, tabak, çanak ve bardak kalıntıları, deriler, kesilmiş deri plakaları, ipekliler, silahlar, aletler, leğenler, dökme tencereler, şamdanlar, mücevherler bulunmuştur ki bu da el sanatları ve özellikle de metal işlemeciliğinin ne kadar geliştiğini ortaya koymaktadır. İçlerinden birinde de yetmiş körük deliği olan sekiz büyük fırın gün ışığına çıkarılmıştır.⁸⁷ Özellikle dokuma, maden işçiliği, deri ve gedik teşkilatı fevkalade yüksek seviyede idi. Bununla birlikte, İki Sarayın ambarlarında Rus ve Mordva(Fin kavmi) toprağında gelen deriler, Mısır ve Bizans’tan gelen ağır kumaşlar, fildişinden mamül eşya, Mısır’dan gelen cam eşya, İran ve Çin’den gelen ipekler, Buhara’dan gelen pamuk mensucat ile halılar, Hint’ten gelen inci ve mercanlar, sıcak memleketlerden gelen baharat yığılı dururdu. Bir deponun harabeleri arasında, Balodis adlı Leton arkeoloğu kahve taneleri bile bulmuştur⁸⁸

Ayrıca bozkır sanatının etkisiyle birlikte, Harezmî etkisinin de belirgin olarak ortaya çıkarılması ve bu iki sanatı bir sentez haline getiren; Urgenç’teki Mübarek Hatun’un güzel türbesini süsleyen seramikler bu bakımdan önemlidir. Bu eserler de; Harezmî’n karakteristik kırmızısı üzerine mavi ya da türkuaz, beyaz, yeşil ve sarı renklerle aynı renk oyunu oluşturulmuştur. Burada İslamiyet’in öngördüğü biçimde daha çok bitkilerden, ama hayvanlar ve hatta insanlardan da oluşan aynı tip süsleme ve teknikler söz konusudur. Bu baskın Harezmi ve elbette ikincil bozkır sanatı etkisine, politik ilişkilerin gelişmesi ve Nil Vadisi’nde üretilen şaşalı hediyelerin (Leningrad Ermitage Müzesi’nde korunan harika mermer şamdan) gönderilmesini ardından Mısır

⁸⁶ İbn Batuta, a.g.e., s. 270; Laszlo Rasony, a.g.e., s. 223; Jean Paul Roux , a.g.e., s. 474.

⁸⁷ Jean Paul Roux , a.g.e., s. 475; Akdes Nimet Kurat , a.g.e., s. 405.

⁸⁸ Laszlo Rasony, a.g.e., s. 223.

etkisi ve ithal ya da bronz aynaların ve yine bronzdan yapılmış yüksek kabartma sfenkslerin ortaya koyduğu Çin etkisi de eklenmişti.⁸⁹

Saray şehrinde (bilhassa Saray Berke'de) İtil ve Bulgar şehirlerinin ananesi yalnız muhafaza edilmekle kalmamış, daha da ileriye götürülmüştür. Saray aynı zaman da Türkistan, İran, Anadolu, Bizans, Rus, Ceneviz ve Orta Avrupa'dan gelen tüccarların buluştukları bir merkez olması ve⁹⁰ Venedik, Cenova ve Pizza gibi denizcilikle uğraşan ve Karadeniz kıyısı boyunca ticaret kolonileri bulunan İtalyan Cumhuriyetleri ile ticaret yaparak zenginleşmiş ve büyümüştür. Bu sebeple de başlangıçta belirttiğimiz gibi de 14. yüzyıl da yükselen Türk-İslam kültürüne ev sahipliği yapmıştır.⁹¹

Altın Orda'da din serbestliği bakımından da yalnız müsamaha ile kalmayıp, Ortodoks kilisesinin hamisi idi. Metropolitler kilise haklarını ve kilise haklarına dokunulmazlığı sağlayan yarlıkları (fermanları) hanlardan veya Özbek'in Taydula'nın yaptığı gibi hanların zevcelerinden aldılar. Kilise emlakına tecavüz ölümle cezalandırılıyordu. Hıristiyan dini ile alay edenler de aynı şekilde ağır cezaya çarptırılıyordu. Bu himaye dolayısıyla kilise, mimarlık, ikon ressamlığı ve dini edebiyat bakımından çok gelişti. Rus din adamlarına daima saygı gösterildi. Berke 1261'de Saray'da piskoposluğu kendisi kurdu. Theognost'u Mengütimur birkaç defa harice elçi olarak gönderdi. Ortodoks kilisesi, başlangıçta Tatar'lara olan şükran borcunu, sadakat ile ödedi. Papazlar vergi ödemekten muaftılar ve ancak metropolite karşı sorumlu idiler. Metropolitlik Altın Orda Tatar'larının menfaatlerini Rus prenslerine karşı da koruyordu. Ayrıca fert hukuku, vergi sistemi, askeri teşkilat, posta, daha sonraki Rusya'da hep Kıpçak'lardan alınan Türk örneğine göre kurulmuştur⁹².

Altın Orda'nun merkezi olan Saray şehrine "Taht İli" denilirdi. Batu zamanında tesis edilen Saray şehri, Berke Han zamanında daha müsait bir yere nakledilerek Yeni Saray, yahut Saray Berke adını aldı (İdil'in sol kollarından biri olan Tsares mevkiine yakın). Hanlar Saray Şehri'nin "Gülistan" denilen banliyösünde yaşıyorlardı; burası bilhassa hanların kışı geçirdikleri bir yerdi; yazları ise eski bir adet üzere "yaylağa" çıkarlar, Don ve Özü arasında kalırlardı. Hanların "yaylak"lardaki ordugahları da büyük

⁸⁹ Pavel Birnya- Tatyana Ryaboy, "Altın Orda'ya Ait Dinyester ve Prut Nehirleri Arasında Bulunan 'Şehr Al-Cedid'in XIV. Asırdaki Durumu", (Çev: Petri Çebotar), *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Mayıs-1994, Sa:89, İstanbul, s. 55-61; Jean Paul Roux , a.g.e., s. 476; Akdes Nimet Kurat , a.g.e., s. 405.

⁹⁰ Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 405.

⁹¹ Umay Türkeş-Günay, a.g.e., s. 409.

⁹² Laszlo Rasonyi, a.g.e., s. 225-26; İlyas Kamalov, "Saray", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.36, İstanbul, 2009, s. 122.

bir şehir manzarası arz ediyor; hanım ve büyüklerin süslü çadırları geniş bir sahayı kaplıyordu. Keçeden yapılan çadırların (yurt) içi kıymetli halılarla süslü idi; hanın tahtı altın ve kıymetli taşlarla bezenmiş, ayakları gümüşten idi. Bayram ve yortu günlerinde yabancı elçiler merasimle kabul edilirdi; bu münasebetle hanın tahtı etrafında hatunu ve hanedan azasına mensup büyükler bulunuyor; han zadeler tahtın ayakları yanında ve han kızları da tahtın önünde yer alıyorlardı. Hanın birkaç karısı olurdu; fakat biri Ulu-Hatun, yani baş kadın sayılırdı. Ulu- Hatunların mevkileri gayet yüksek olup, devlet idaresine bilfiil iştirak ederler, hatta, hanın muvaffakiyetiyle, kendi adlarından “yarlık” verdikleri olurdu. Ulu Hatun Osmanlı sultanlarının saraylarındaki Baş-kadın efendi ve Valide sultana çok benzemektedir; yalnız Valide Sultanın salâhiyetleri daha geniştir. Hanlar, yalnız Tatar büyüklerini kızlarını değil, Bizans imparatorlarının ve Rus knezlerinin kızlarını da alıyorlardı; nitekim Özbek Han’ın karısı Rum kayseri Andronik Paleologos’un kızı idi.⁹³

Genel olarak Altın Orda Devleti’nde kadınların sosyal mevkileri yüksekti ve hususta eski Türk ananeleri devam ettiriliyor, Müslümanlık ve Şark memleketlerinin kadınları ezici tesirleri henüz kökleşmemişti. Han’ın hatunları ayrı saraylarda yaşıyorlar, göç ederken kendilerine mahsus çadırları bulunuyordu; hatta kendilerinin mescit ve camileri, hoca ve imamları olduğu gibi umumi hayatta ayrı muhafız kıta’ları da vardı. Altın Orda kadınları peçe taşımadıkları gibi, genel hayatta görünürler, hatta han hatunları şairler ve âlimler meclislerine bile katılırlardı.⁹⁴

Altın Orda idaresine gelince: Bunun eski Türk esaslarına istinat ettiğini söylemiştik; bu esaslarda bilhassa bozkır ananesi ve teşkilatı mühim bir yer tutuyordu. Ahalinin gittikçe toprağa bağlanması, ziraat, ticaret, ve sanayinin ortaya çıkması üzerine devlet idaresinde bu esaslar da dikkate alınmıştır. Altın Orda’nun resmi ismi “Orduyu Muazzam”dır, yani “Büyük Ordu”. Bu devlet birkaç kısma yahut “Ulus”a bölünürdü; dolayısıyla Rusya bile birkaç “Ulus”tan ibaret olduğu gibi, Başkurt, Bulgar, Mokşî elleri de birer ayrı ulus teşkil etmişti; bundan başka Kafkas ve Karadeniz sahaları da ayrı uluslara bölünmüştü. Ulus onun başında bulunan türe (büyük memur) lerin adını alırdı. Ulus içinde de, Cengiz’in tespit ettiği ve tamamıyla askeri önemi olan bir bölüm vardı; böylece: Tümen (10 bin), bin, yüz ve on beylikleri; tümen beyi, onbin kişilik kuvveti

⁹³ Akdes Nimet Kurat , a.g.e., s. 405-06.

⁹⁴ Abdürrahim Dede, “İbn Batuta’ya Göre Kırım Türklerinin Gelenek ve Görenekler”, *T.D.A.D.*, C.I, Sa:4, İstanbul, 1980, s. 95-98; İbn Batuta, a.g.e., s. 246-53, 255-58, 269-271; Jean Paul Roux , a.g.e., s. 476-77; Akdes Nimet Kurat , a.g.e., s. 406.

çıkaran bölgenin başbuğu, bin beyi, bin kişilik kuvvetin başı v.s. Bu bakımdan Altın Orda gayet intizamlı bir askeri ve mülki idare teşkilatına malikti. Türk olan ulusların en yüksek idare (sivil) memuruna Daruga denilirdi ki valilerin dengi sayılır; Rus uluslarındaki en yüksek Tatar valisi de Baskak adını taşırdı; başkaların idari merkezine de “yurt” denirdi. Başkalar buldukları yerde, Rus knezleri ve ahalsinin Altın Orda’ya boyun eğmelerine nezarete memurdu; bu maksatla onun emrinde asker de bulunurdu. Rus ahalsinden “baş vergisi” alındığından, nüfus sayımı yapılır (ilk sayım 1257’de) ve ona göre başkalar vergi alırlardı; mal ve mülkten ayrıca aşar (onda bir) da toplanmakta idi. Darugaların da aynı şekilde icra faaliyette buldukları görülmektedir; yerli Türk ahalsinin birçok mükellefiyetlere tabi olduğu, yarlıklardan ortaya çıkarılmaktadır. Ancak “Tarhan” olan kimseler, her nevi mükellefiyetten ve vergilerden kurtuluyorlardı. Tarhanlık hakkı da han tarafından verilir ve “Tarhanlık yarlığı” ile tasdik olunurdu. Hana devlet idaresinde “Divan” adını taşıyan bir meclis yardım ederdi. Ekseri Türk-İslam devletlerinde bu müessesenin Altın Orda’daki önemi kesin olarak bilinmiyor; bilhassa bu divanın yazıcıları (Divan bitikçileri) tabiri kaynaklarda ifade edilmektedir. Dış memleketlere gönderilen elçilere ve yardımcılarını “elçi-kelecî” denirdi.

Ayrıca yol, vergi, ticaret işlerine nezaret eden memurlar mevcut olup bunların vazifeleri tayin ve tespit edilirdi. Ticaretin Altın Orda’da önemli ölçü de gelişme gösterdiği ve buna bağlı olarak para sistemi de muntazamdı; maden para ile birlikte, kâğıt para da vardı⁹⁵ Sonuç olarak, Altın Orda devleti hem yer aldığı coğrafya ve hem de yaşadığı dönem itibariyle son derece geniş bir ilişkiler ağı içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu bakımdan Altın Orda devleti bir yandan Orta Asya’dan beraberinde getirdikleri değerler, diğer yandan da mevcut kültürlerin yenileri ile buluşması sonucunda ortaya çıkan olgular söz konusudur. Altın Orda Devletinin, Doğu Avrupa’ya ve Rus yurduna belli bir düzen ve devlet teşkilatının yerleşmesinde olduğu gibi iktisadi ve mali alanlarda da tesirleri görüldü. Bu sayede Rusya’ya ilk defa vergi ve para sistemi, posta ve ulak teşkilatının Moğollar tarafından getirildiği belirtilmektedir. Devlet teşkilatı, askerlik, vergi, avcılık ve elçilik merasimleri, giyim-kuşamla ilgili kelimeler hep bu etkilerin işaretleridir. 1257 yılında başa geçen Berke Han’ın Müslümanlığı kabul etmesiyle birlikte bölgede İslamiyet hızla yayıldı. Bunun siyasi etkileri yanında daha sonraki hükümdarların da İslamiyet’e hizmetleri sayesinde burada farklı bir medeniyetin

⁹⁵Akdes Nimet Kurat , a.g.e., s. 406-07.

doğmasına vesile oldular. Özellikle ŐehirleŐme ve ticaretle birlikte İslam kültürünün buralarda yerleşmesinde Altın Orda Devletinin önemli rol oynadığı aŐikrdır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ALTIN ORDA DEVLETİNİN DIŞ İLİŞKİLERİ

2.1. Altın Orda Devleti'nin Dış Politikası

Altın Orda İmparatorluğu'nun kurucusu Batu hanın vefatıyla 1257 yılında başa geçen Berke Han Müslümanlığı kabul eden ilk Altın Orda hanı oldu.⁹⁶ Ve Deşt-i Kıpçak ili onun idaresine girdikten sonra burada İslamiyet hızla yayıldı.⁹⁷ Nitekim bu durum aslında Altın Orda Devleti'nin içinde bulunacağı ilişkileri etkileyecek ve birçok gelişime yön verecektir.

Bununla birlikte Berke Han döneminde, Cengiz oğullarının birbirleriyle yoğun mücadelesi söz konusuydu. Berke Han hakimiyet süresi içinde, Kubilay ile Arık Böge arasındaki Büyük Kağanlık mücadelesinde Arık Böge'yi destekledi. Bu mücadelede Kubilay galib çıkınca, Berke'nin Büyük Kağanla ilgisi tamamen kesildi. Berke, bundan sonra, Harezmi işgal eden Çağatay Han'ı Algu ile bozdu. Bu dönemde her ne kadar Harezm tam manasıyla Altın Orda ülkesine dâhil görülmemekteyse de, burası Berke Han'a bağlı olarak kabul edilmekteydi. Algu Han, burasını Çağatay hanlığına bağladığı gibi, bir süre sonra (1266 yılından önce) , Otrar şehrini de zapt etti. Bu sırada Kafkasya'da meşgul bulunan Berke Han bu işgale seyirci kalmak zorunda idi. Kafkasya'daki meşguliyet ise Hülagu ile olan mücadeledir. Hülagu'nun İran ve Suriye seferine Berke Han'ın yolladığı kuvvetler de iştirak etmişlerdi. Hülagu'nun bölgeyi ele geçirmek için yaptığı savaşlar sona erince, Berke Han ile arası açıldı. Buna sebep olan Azerbaycan'dı. Burası Hülagu'ya aitti. Ancak Berke Han'da bu zengin bölgeyi kendisine almak istiyor, bunu Hülagu'ya yardım için kuvvet göndermiş olmasının bir karşılığı sayıyordu. Bu anlaşmazlık daha sonra bir savaşa dönüştü. İlk savaşım 1263/64 yıllarında olduğunu ve Hülagu kuvvetlerinin tam bir bozguna uğradıkları belirtilmektedir. Hülagu 1265 yılında ölünce yerine geçen Abaka Han'ın, Berke Han'a karşı, daha anlayışlı ve uysal davrandığı anlaşılmaktadır. O, Berke Han'ın Tebriz'de önce bir camii arkasından da bir dökümhane yaptırmasına müsaade verdi. Ancak bir süre sonra, bu ikisinin arası açıldı ve yeniden savaş başladı. Berke Han kuvvetli bir ordu

---

⁹⁶Kamuran Gürün, a.g.e., s. 528-29.

⁹⁷Ötemiş Hacı, a.g.e., s. 45.

ile Azerbaycan'a ilerlerken öldüğünden dolayı askeri geri çekildi. Berke Han'ın, İlhanlılarla olan mücadelesi, Altın Orda ile Mısır Kölemen Sultanlığı arasında bir yakınlaşma doğurdu. Beke Han'ın Hülagu ile arası bozulur bozulmaz, Altın Orda Han'ın, Hülagu ordusundaki kuvvetlerin Kölemen devletlerine gitmeleri emrini verdiği rivayet edilmektedir.⁹⁸

İran'da devlet kuran İlhan'lı Moğol sülalesi ile o çağdaki İslam âleminin rehberi olan Mısır arasında cereyan eden savaşlarda Müslüman Berke, Mısır'ın tarafını tuttu. Berke ve Baybars karşılıklı birbirine elçiler gönderdiler. İyi ilişkiler Berke Han'ın Baybars'a kızını vermesiyle daha da pekişti. Öte yandan İlhanlı Hülagu, 1221 -1223 seferlerinde Cuci nesline ait ulusun sahalalarını işgal ettiği için, Berke ve varisleri bunu tecavüz saydılar. Bu suretle Altın Orda ile, varlıkları için mücadele eden Memluklar arasında menfaat birliği meydana geldi. Yine Cengiz'in akrabaları arasında diğer bir sahada da savaş çıktı. Orta Asya'da Çağatay'ın torunu Algu, iktidarı elde etmek için Berke'ye karşı çıktı. Altın Orda'da Nogay'ın ayaklanmasına rağmen ilk yüz elli yıl içinde nispi bir sükunet hüküm sürdü. Berke Han, İlhan Abaka'ya karşı yaptığı savaşta öldükten sonra halefi Mengütimur, Abaka'nın küçük kardeşi ve isim adaşı İranlı Mengütimur'e karşı savaşı devam ettirdi.

Yukarıda ifade ettiğimiz menfaat birliği, iki kardeş devlet arasında; Bağdada başta olmak üzere birçok İslam ülkelerinin Hülagu tarafından yağma ve tahrip edilmesi ve Hülagu'nun Abbasi Halifeliğine karşı tutumlarından dolayı Berke Han Hülagu'ya karşı düşman olmuş ve kısa zamanda bu mücadele yeni gelişmelere sebep olmuştu. Bu yüzden Ayn Calut savaşında Moğolları yenen Memlûk Sultanı ile müşterek düşman kabul ettiği Hülagu'ya karşı bir anlaşma dahi yapmıştı. Bu iki devlete, topraklarının büyük bir kısmı Moğollar tarafından işgal edilen Türkiye Selçukları Sultanı II. İzzeddin Keykavus da katılacaktır. Bu üçlü ittifak cephesi Bizans imparatoru Mihael'i de katmaya çalışmışsa da, topraklarına komşu olan Hülagu'dan çekinen imparator böyle bir antlaşma yerine geleneksel Bizans politikasına da uygun olarak her iki tarafla da iyi geçinme yolunu tercih etmiştir.

Altın Orda Devleti ile Memlûk Sultanlığı birbirinden uzak olmasına karşın, aynı dine inanmış olmaları, her ikisinin de Hülagu ile savaş halinde bulunması bu iki devleti birbirine yaklaştırmaktaydı. Aralarındaki dostane ilişkileri Bizans İmparatorluğu'nun aracılığıyla sürdürmüşlerdir. Bu doğrultuda Berke han'ın Müslüman olması Memlûklu

⁹⁸Kamuran Gürün, a.g.e., s. 529.

Sultanlığını memnun etmişti. Çünkü Mısır sınırına kadar gelen, İslam ülkelerini tehdit altında tutan bir hükümdarın en yakın akrabası Müslüman olmuş ve ona karşı kendileri ile ittifak kurmak istiyordu. Bu ilişkileri devam ettirmek maksadıyla sultan, 1263 yılında bir elçilik heyeti hazırlayarak Berke han'a göndermişti.

Nitekim aradaki bazı engellere rağmen bu elçilerin gidip gelmesi devam etmiş, hatta müşterek düşmanları Hülagu'ya karşı birlikte hareket etmek için birtakım politik davranışlarda bulunmuşlardır.

Fakat Altın Orda ile Memluklar arasındaki ittifak iki tarafında çok arzu etmesine rağmen, fiilen gerçekleşmemiştir. Sadece 1263 yılında Hülagu ile Berke'nin arası açılınca, Hülagu'nun hizmetinde bulunan Altın Orda askerleri ihanetle suçlanmış olduklarından, onlardan bazıları Hülagu'nun emri ile yakalanıp öldürülmüşlerdir. Bu olay üzerine Berke Han onlara gönderdiği haberde, eğer Kafkasya'ya kaçamazlarsa Memlûk Sultanlığına sığınmalarını bildirmişti. Memlûk ülkesine sığınan Berke han taraftarı askerler daha sonra Müslüman olmuşlar ve mısır ordusunda dahi görev almışlardır. Aslında Memlûk askerleri umumiyetle Kıpçaklardan oluştuğu için normal sayılabilir.⁹⁹

Berke Han'ın arzusu üzerine Memlûk Sultanı Baybars, Fırat boylarına bazı akınlar yapmış ise de, Hülagu'nun Anadolu üzerindeki baskılarına engel olamadığı gibi, Berke be Baybars dost ve müttelik olan II. İzzeddin Keykavus da tahtını kaybederek Bizans'a sığınmak zorunda kaldı. Bizans imparatoru hayali bir bahane ile sultanı tutuklatmış, adamlarından bazılarının da öldürtmüştür. Yine aynı imparator boğazları kapatmak suretiyle Suriye, Mısır ve Anadolu'da köle (gulâm) pazarı olarak bilinen merkezlere gulâm getirilmesine mani olmaya çalışmıştır. Memlûk Devleti için hayati önem taşıyan bu uygulama yüzünden Altın Orda'nun Bizans'a karşı Balkanlar'dan yaptığı akınlar semeresini vermiştir.

Nitekim bir süre sonra Sultan II. İzzeddin serbest bırakıldığı gibi Karadeniz ve boğaz ticareti de yeniden başlamıştır. Memlûk devleti Kıpçaklar, Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkasya menşeli kölelerden yetişen orduya dayandığı için Karadeniz ve boğaz ticareti büyük önem taşıyordu. Ve tüm bu durumlara rağmen Berke – Baybars dostluğu karşılıklı iyi niyet yazışmalarından öte gidememiştir.¹⁰⁰

⁹⁹Abdulkadir Yuvalı, a.g.e, s. 97-98.

¹⁰⁰ Abdulkadir Yuvalı, a.g.e., s. 98-99.

Bütün bu büyük siyaset oyunları arasında Kıpçak birçok devletin ilgisini çekti. Bizans ve bilhassa Mısır çok defa İlhanlılara karşı Kıpçak'ı tahrike çalıştılar. Bizans, boğazlar dolayısıyla önemli yer işgal ediyordu. Ortaçağ'da Avrupa'nın iki blok'unu teşkil eden devletler, kendi menfaatlerini ittifaklarla ahenkli bir şekilde ayarlamaya çalışıyorlardı. 1270 de birinci blokta Fransa, Sicilya (Anju sülalesinden Şarl) , Papalık ve Ceneviz vardı. Bunlar İlhanlılarla mektuplaştılar. Papa'nın hedefi, doğudaki küçük Hristiyan – şövalye devletlerini tehdit eden Mısır'a karşı muvazene sağlamaktı. Macar'lar da bu blok'a dâhil idi. İkinci blokta Ceneviz'e karşı Venedik, Kastilia, Mısır ve Kıpçak bulunuyordu. İki ateş arasında sıkışıp kalan Bizans, hem Kıpçak'la hem de İlhan ile iyi geçinmeye çalışıyordu. Bizans imparatoru VIII. Mihail her iki tarafa da haraç ödüyordu.¹⁰¹

XIII. asrın başlangıcında Akdeniz'in doğu kısmında başlıca dört devletin yani Bizans, Latin, Selçuk ve Mısır Eyyübileri'nin siyasi kuvvetlerinin çarpıştığını görüyoruz Fakat mevcut olan bu münasebet sistemi XIII. Asırda esasında değişti Dördüncü ehlihalip ordusu İstanbul'u zapt ederek burada Latin İmparatorluğunu kurdu. Eski Bizans imparatorluğu, İznik ve Trabzon imparatorlukları adıyla maruf olan iki küçük parçadan ibaret kaldı. Ancak 1261 tarihinde Mihael Paleolog, Latinleri İstanbul'dan göndererek, eskisinden çok daha zayıf olsa da, Bizans imparatorluğunu yeniden ihya etti.¹⁰² Tabii bu arada Berke Han ile İlhanlı Sultanı Hülagu Kafkasya mücadelesi veriyorlardı. Hülagu'nun İran ve Suriye seferlerine, Berke Han'ın yolladığı kuvvetler de iştirak etmişlerdi. Hülagu'nun bölgeyi ele geçirmek için yaptığı savaşlar sona erince, Hülagu Cengiz yasalarına karşı gelerek burasının kendisine ait olduğunu iddia etmişti. Dolayısıyla Azerbaycan'dan dolayı, Berke Han ile arası açıldı. Çünkü burasının Hülagu tarafından kendisine ait olduğunu düşünüyordu. Ancak Berke Han da bu zengin bölgeyi kendisi almak istiyor, bunu, Hülagu'ya yardım için kuvvet göndermiş olmasının karşılığı olarak sayıyordu. Fakat bu anlaşmazlık bir savaş'a dönüştü.¹⁰³

Ardından Berke Handan sonra 1266' da tahta geçen Mengü Timur, 1271'de İstanbul'a da bir sefer düzenledi. Bizans imparatoru Laskaris, Altın Orda'nun ve Mısır

¹⁰¹G. Vernadskiy, "Mikhail Paleolog Devrinde Altnordu, Mısır ve Bizans Devletleri Mütakabil Münasebetleri", *Ülku Halkevleri Dergisi*, XII/72, Şubat 1939, s. 529- 534; Laszlo Rasonyi, a.g.e., s. 220-21.

¹⁰² Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, (Çev: Galip Üstün), İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 117-119; G. Vernadskiy, a.g.m., s. 525.

¹⁰³Geniş bilgi için bkz: Aydın Çelik- Önder Güler, "Altın Orda İmparatorluğu", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 95, S. 188, Eylül-Ekim 2010, s. 142-143.

Memluklarının kuvvetlenmesini istemiyor ve Hülagu devletini himayeye çalışıyordu. Cuci ailesiyle Memluk sultanları arasındaki anlaşmayı bozmaya çalışan Laskaris, iki taraf arasında elçi teati edilmesini engellemek istiyordu.¹⁰⁴ Kafkasya üzerinde yaşanan tüm bu durumlardan sonra Bizans da Altın Orda ve İlhanlıların içinde bulunduğu bu karışık durumdan faydalanmalıydı.¹⁰⁵ Nitekim VIII. Michael'in İstanbul'u Latinlerden aldığı anda imparatorluk; Asya'da Nikea imparatorluğu, Avrupa'da ise, Trakya'dan ve Makedonya'nın bir kısmından ibaret kalmıştı.¹⁰⁶ Bu sebepten dolayı Asya'daki Nikea (İznik) İmparatorluğu, İran Moğolları ile dostça ilişkiler içindeydi. Çünkü bütün Küçük Asya ve Kafkasya İlhanlı Hükümdarı Hülagu'nun hâkimiyeti altında olduğundan, Bizans imparatoru VIII. Michael bu hükümdar ile bir şekilde ilişki içerisine girmesi kaçınılmazdı. Ancak, VIII. Michael sulh yoluyla uzlaşmayı yeğleyerek 1260 yılı sonbaharında İznik'te bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma Küçük Asya ve özellikle de Anadolu Selçuklularına karşı Hülagu'yü serbest bırakıyordu. 1261 Sonbaharında İlhanlılara bir Bizans sefaret heyeti gitti. Bu heyet reisinin İstanbul'da Pantokratör manastırı başpapazı (Archimandrit) Prinkips olması muhtemeldir. Elçilik heyetinin İlhanlılarla sıkı bir mukavele yaptığı belli ise de antlaşma gizli tutuldu; çünkü Bizans Altın Orda ve Mısır ile eskisi gibi samimi münasebet kurmuş bulunuyordu.¹⁰⁷

Bizans İmparatoru VIII. Michael, 1261'de Cenevizlilerin yardımıyla Latinlerden geri aldığı İstanbul'u ve 1204 yılında yapılan dördüncü Haçlı seferlerinin devleti üzerindeki zararlarını henüz toparlamaktaydı. Ayrıca sanat hazinelerinin Venedikliler tarafından talan edilmesi ve devletin mali imkânları alabildiğince yetersiz olması gibi bir takım sebeplerden dolayı; VIII. Michael'i kaybedilmiş toprakları yeniden fethetmek ve imparatorluktan geriye kalanları parçalamak için hazırlanmakta olan komşu egemenlere karşı -Balkanlar, Sicilya ve daha başkaları için- bir ordu oluşturmaya başladı. İmparatorun küçülen devleti, jeopolitik konumu sayesinde hala önemli bir bölgesel güç olmayı sürdürüyordu. Hiç kimse onun izni olmaksızın Akdeniz'den Karadeniz'e geçemediği için, Akdeniz ülkeleri ile Avrupa'nın güneydoğu ülkeleri arasındaki ulaşım ve iletişimin efendisiydi.¹⁰⁸ Ve bu dönemde Bizans için Kıpçak Moğolları ile de ticari ilişkiler kurmak gayet kârlı idi. İstanbul Boğazındaki politik ve

¹⁰⁴A. YU. Yakubovskiy, *Altın Odu ve Çöküşü*, (Çev: Hasan Eren), T.T.K., Ankara, 2000, s. 45-46.

¹⁰⁵Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Çev: Cemal Köprülü, T.T.K., Ankara, 1987, s. 76-77.

¹⁰⁶Paul Lemerle, a.g.e., s. 98.

¹⁰⁷Bertold Spuler, a.g.e., s. 76-77.

¹⁰⁸Andre Clot, *Kölelerin İmparatorluğu Memlukların Mısır'ı (1250-1517)*, (Çev: Turhan Ilgaz), Epsilon Yay., İstanbul, 2005, s. 53.

ekonomik değişiklikler Bizans'tan geçen Kıpçak ve Mısır arasındaki deniz yolunu da açtı. Diğer taraftan Memlukların Kıpçak Sahrasıyla olan ticari münasebetlerinin kesilmesi ve Baybars'ın deniz yoluyla bu ticareti devam ettirebilmesi için Bizans ile ilişki içerisinde olması gerekiyordu.¹⁰⁹ Aynı durum Altın Orda devleti için de geçerliydi ve bu sebepten tre de Bizansla iyi ilişkiler içerisinde olması gerekiyordu.

Ayrıca Berke'nin ölümünden kısa bir süre önce gönderdiği elçilik heyeti de VIII. Michael tarafından alıkonulunca, Baybars buna çok büyük bir tepki gösterdi. Bu tepkiler üzerine imparator taahhütte bulunarak elçileri salıverdi. Tüm bu yaŐanımların ardından İmparator VIII. Michael; Berke'nin vefatıyla tahta Möngke-Temur çıktığı için elçileri alıkoyduğunu ve sultanla tüm ilişkilerinin barış içinde devam etmesini gerektiğini açıkladı.¹¹⁰ Ayrıca yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bloklaŐmaların bir sonucu olarak ilişkilerini daha iyi bir hala getirebilmek ve kısa bir zaman sonrada oluşacak olan Bulgarların her türlü Bizans aleyhtarı faaliyetlerini önlemek ve Moğollarla barışı güvence altına almak için evlilik ittifaklarını tercih etmiş ve İmparator kızı Euphrosyne'yi Altın Ordu'nun önemli komutanı ve Berke'nin yeğeni Nogay'a zevce olarak vermişti. Diğer kızını da İlhanlı hükümdar'ı Abaka'ya verdi.¹¹¹

Nitekim bu ilişkiler bir süre sorunsuz bir Şekilde devam etti.¹¹² Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus, Moğolları 1260 yılında, Ayn-ı Clud da kesin bir yenilgi ve bozguna uğrattıktan sonra Mısır Türk-Memluklu Hükümdar'ı olan Baybars'ın yardımını sağlama yolunda bir takım çabalar sarf etti. Fakat olumlu bir sonuç alamadı. Bir süre sonra da artan Moğol baskısı karşısında 1262 yılında, aile bireyleri ve yakın emirleriyle birlikte Antalya'dan bir gemiye binerek İstanbul'a eski dostu İmparator VIII. Michael Paleologos'un yanına gidip Bizans'a sığındı. Bununla birlikte Keykâvus, Altın Orda hükümdarı Berke Han ile Memluklu sultan'ı Baybars'ın Moğollara karşı bir ittifak girişimlerinden faydalanmaya çalıştı. Fakat bu sıralarda, gelişen siyasi durum dolayısıyla İmparator VIII. Michael, II. İzzeddin Keykâvus'u

¹⁰⁹ Süleyman zbek, "Türkiye Selçukluları- Memluk Münasebetleri" (1250- 1277), *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S.2, Mayıs 1999, s. 49; George Ostroqorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (ev: Fikret IŐiltan), TTK. , Ankara, 1981, s. 424.

¹¹⁰ P. M. Holt, a.g.e., s. 162-163.

¹¹¹ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, (ev: M. Reşat Uzmen), Ötüken Yay., İstanbul, 2006, s. 440; Şerif Baştav, *Bizans İmparatorluğu Tarihi-Son Devir Osmanlı-Türk Münasebetleri- (1261-1461)*, Ankara, 1989, s. 5; George Ostroqorsky, a.g.e., s. 424; P.M. Holt, a.g.e., s. 163; Lâszlo Râsony, a.g.e., s.221.

¹¹² Şerif Baştav, a.g.e., s. 5.

hapse attırıldığı gibi, beraberindekilere de insanlık dışı davranışlarda bulundu (1262).¹¹³ Kısa bir süre sonrada Berke Han, gerek imparatorun Selçuklu sultanına ve kendisine gösterdiği ve gerekse de Memluklu elçilerine karşı giriştiği düşmanca tavırları dolayısıyla 20 bin kişilik bir ordu ile Balkanlardaki Bizans memleketlerini istila etti. Bu sefer sonucunda İzzeddin Keykavus ve ailesini hapisten kurtarıp ülkesine getirtti.¹¹⁴ Yukarıda Bizans ilişkileriyle alakalı vermiş olduğumuz birtakım bilgiler aslında Altın Orda-Bizans ilişkilerinin temelini oluşturan bilgilerdir. Dolayısıyla bu bölümde bu ilişkilerin detayını diğer bölüm olan Altın Orda dış münasebetleri kısmında detaylı olarak açıklanacaktır.

Diğer taraftan Türkiye Selçuklu Devleti'nin Altın Orda hanları ile olan münasebetlerine kısaca değinecek olursak; Moğol İmparatorluğuna bağlı yani "İL" olan Türkiye Selçukluları Devleti, batıdaki Moğol toprakları üzerinde söz sahibi olan Batu Han'ı zaman zaman koruyucu olarak görmüştü. Köseadağ savaşından sonra Selçuklu devlet adamları Baycu Noyan ile yaptıkları antlaşmayı yetersiz görmüş veya garanti altına alabilmek amacıyla Batu Han'a giderek yaptıkları antlaşmayı tasdik ettirmek suretiyle bağlılıklarını bildirmişler ve böylece Moğol kumandanı Baycu Noyan'ın baskısından kurtulmayı düşünmüşlerdir. Bu maksat için, Şemseddin İsfahani'nin başkanlığında Amasya Kadısı Fahreddin ve Mecdeddin Muhammed (İbn Bibi'nin babası) den meydana gelen heyet birçok mücevherat ve kıymetli eşyalar ile birlikte Batu Han'a gönderilmişlerdi. Bu davranışından memnun kalan Batu Han, Selçuklu Sultan'ı ile Baycu arasında yapılmış olan antlaşmanın tasdik edildiğine dair bir yarlık (ferman) ile kılıç, yay, sadak ve elbise gibi hakimiyet alametleri göndermişti.

Ardından Selçuklu Devleti'nin Baycu ile yaptığı bu antlaşmayı yetersiz görerek, Batu Han'a tasdik ettirmesi olayı Moğolların Batı'daki temsilcisi Batu Han'ın Anadolu üzerinde tasarrufunun bir ifadesidir. Yine Güyük ile Batu arasındaki mücadelenin esas mihverini de yine geniş yetkilerle yani Batu'nun yetki sahasına müdahale ederek Anadolu, İran ve Azerbaycan'ın vergilerinin aracısız olarak Büyük Han'a ödenmesi söz konusu idi. Bu maksat için Batu'nun adı geçen yerlerde görevli olan memurlarının azledilerek yerine Güyük Han'ın yani Elcigidey'in tayini ile araları açılmış, bu yüzden savaş arifesine dahi gelmişlerdi. Bu olaylar sırasında Anadolu Selçuklu veziri Sahib-i

¹¹³ Ali Sevim- Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi- Siyaset, Teşkilat ve Kültür-*, TTK., Ankara, 1995, s. 478.

¹¹⁴ Rukne'd-din Baypars, *Baypars Tarihi, (M. Şerefüddin Yaltkaya), C. 2, Maarif Matbaası, İstanbul, 1941, s. 32-33.*

Şemseddin İsfahani de Selçuklu Devleti'nin Moğollara yıllık olarak ödemekte olduğu vergiyi Emir-i Ariz Reşidüddin Ebu Bekr Cüveyni vasıtasıyla Elcigidey'e göndermişti.¹¹⁵

Bütün bu açıklamalardan sonra yani hem Altın Orda –Bizans ilişkileri içerisinde vermiş olduğumuz hem de yukarıda açıkladığımız bazı bilgilerden sonra Batu Han'ın Anadolu ile olan münasebetlerini ortaya koyabilmek için konuya maddeler halinde sıralayacak olursak, mesele daha da açıklanmış olacaktır:

- Güyük Han ile Batu arasındaki çekişmede şahsi kırgınlıklar olmakla beraber, bunu ateşle oynayan Anadolu ve Azerbaycan vergilerinin bizzat Büyük Han tarafından güvendiği mutemed adamı Elcigidey vasıtasıyla toplamaya kalkmış olmasıdır. Batu'nun buna karşı çıkması ve bu uğurda Güyük Han ile savaşmayı dahi göze almış olması, konunun ne derece önemli olduğunun göstergesiydi. Güyük ölümü üzerine, Elcigidey Noyan'ın Batu tarafından cezalandırılarak, azledilen memurların tekrar yerlerine getirilmiş olması,
- Baycu Noyan ile yapılan antlaşmanın Türkiye Selçukluları Devlet adamlarınca yeterli görülmeyerek, Batu Han'a elçiler ve hediyeler gönderip, yapılmış olan antlaşmayı tasdik ettirmeleri ve Batu Han'ın Selçuklu Sultanına hakimiyet alametleri göndermesi, Batu Han'dan yarlığ alan Şemseddin İsfahani'nin geniş yetkilerle Selçuklu Devleti'ne vezir tayin edilmiş olması,
- Batu Han'da fermanlar getirerek, başta vezirlik olmak üzere çeşitli mevkileri elde eden devlet adamlarının azledilmeleri veya ölmeleri halinde Batu Han'ın Selçuklu idarecilerinden hesap sorması ve zaman zaman istila tehdidinde bulunması,
- Batu Han'ın 1253 yılında Selçuklu Sultan'ı II. İzzedin Keykavus'a biat etmesi için önce kendi yanına, oradan da Mengü Han'a gitmesi için buyruk göndermesi ve yolculuğun gecikmesi halinde Selçuklu Devleti'ni tehdit etmesi,
- Selçuklu idarecilerinin antlaşma dışı isteklerde bulunan Baycu ve diğer Moğol Noyanları'nı Büyük Han'a değil de, Batu Han'a şikayet etmiş olmaları da göstermektedir ki, Türkiye Selçukluları Devleti'nin Hülagu gelmeden önceki İlhan'ı Batu Han olmalıdır. Zira Büyük Han ile olan bütün

---

¹¹⁵ Abdulkadir Yuvalı, a.g.e., s. 107.

münasebetlerde Batu Han aracılık yapmakta ve zaman zaman da Büyük Han'a hiç ihtiyaç hasıl olmadan meseleyi çözmekteydi.

Başta Türkiye Selçukluları Devleti olmak üzere, batıda Moğol hakimiyetini tanımış olan devletler, Batu Han'a İlhan yani Büyük Han'ın temsilcisi olarak şikayet ve isteklerini bildirmişlerdi. 1256 yılından sonra ise Hülagu Batu'nun yerini almıştı. Böylece Altın Orda Devleti'nin Anadolu üzerindeki tasarruf hakkı İlhanlı Devleti'ne geçmiştir. Zira Türkiye Selçukluları Devlet adamları gerek iç ve gerekse dış politika ile ilgili meselelerin çözümü için artık Saray şehrine gitmemektedirler.¹¹⁶

2.2. Altın Orda Devletinin Dış İlişkileri

2.2.1. Altın Ordu Devleti-Rus İlişkileri

XIII. Asırda Asya ve Önasya'yı sarsan Moğol istilasının vücuda getirdiği yeni siyasi teşekküllerden biri de Altın Orda İmparatorluğudur. Volga kıyılarındaki Bulgar Türklerini, cenubi Rusya bozkırlarındaki Kıpçakları, Hazarları, Slavları ve birtakım daha kavimleri hakimiyetleri altına alarak, Harizm, Hazar bölgesindeki vilayetler ve Kafkas memleketleri de dahil olmak üzere kurulan bu büyük imparatorluğun başında, Cengiz'in torunu ve Cuci'nin oğlu Batu Han bulunuyordu. Cengiz Han öldükten sonra Çu ve Talas arasındaki bozkırların garp tarafı onun hakimiyeti altında kalmıştı. 1257 de tahta geçen kardeşi Berke, İslamiyet'i kabul etti; ve bir taraftan Çağatay prensleriyle diğer taraftan da İran Moğol devletinin müessisi olan Hülagu ile uzun ve kanlı harplere girişti, ve İran Moğolları ile Suriye'de ağır bir mücadele halinde bulunan Mısır-Suriye Memluk imparatorluğu ile, Sultan Baybars zamanından başlayarak, diplomatik münasebetlere başladı. Berke'den sonra yerine geçen Mengü Timur'un son zamanında, Altın Orda, artık Büyük Han'la alâkasını keserek tamamıyla müstakil bir devlet halini aldı.¹¹⁷

1237 yılında Batu'nun ordusu Voronej nehri kıyısında Ryazan Knezi'ni mağlup etti, daha sonra Büyük Vladimir Knezi Yuriy'i bozguna uğrattı, Moskova, Vladimir ve diğer şehirleri tahrip etti, Suzdal, Rostov, Tver knezlerini ele geçirdi. Böylece Novgorod hariç küçük şehir knezliklerine parçalanmış olan Kuzey-Batı Rus toprakları Moğolların idaresine geçmiş oldu. Birbirleriyle mücadele eden Rus Knezleri ortak düşmana karşı bu sefer de bir birlik oluşturamadılar. Batu Han'ın Novgorod'u ele geçirememesinin

¹¹⁶ Abdulkadir Yuvalı, a.g.e., s. 110-111.

¹¹⁷ Fuad Köprülü, "Altın Orda'ya Ait Yeni Araştırmalar", *Belleten*, C. V, TTK, Ankara, 1941, s. 397.

nedeni, Novgorod topraklarını güney-batıdan koruyan bataklıkların bulunması ve yaklaşan ilkbahar mevsimiydi. Fakat bu faaliyetlerin hemen sonrasında Don bozkırlarında dinlenen Batu, 1239 yılında tekrar Rus topraklarına döndü ve Çernigov ile Pereyaslavl şehirlerini idaresi altına aldı. Aralık 1240'da ise Kiyev ele geçirildi. Böylece Batu Han'ın ele geçirdiği bütün bu Rus toprakları Altın Orda'ya bağlanmış oldu. Ruslarla Moğollar arasındaki bu mücadeleyi, savaştan ziyade tek taraflı fetih faaliyeti olarak nitelendirmek mümkündür.

Yine dikkat çeken hususlardan biri de, bu askeri faaliyetlerin herhangi bir anlaşma imzalanmadan sona ermesidir. Rus knezleri Altın Orda'nun vassalı olmuş, knezler de siyasi ve ekonomik olarak Altın Orda hanlarına bağlanmışlardır. Bu durum yaklaşık üç asır boyunca devam edecekti. Batu Han, Rus Knezliklerini ele geçirdikten sonra, Rus Knezlerini her birine kendi knezliklerinde hüküm sürme hakkı tanımış ve bu hakkı da yarlıklarla resmi hale getirmiştir. Vladimir knezliğinin Rus knezlikleri arasındaki merkezi ve en "Büyük Knezlik" statüsü, Altın Orda hanlarınca devam ettirilmiş ve bu knezlik içinde yarlıklar verilmişti. Rus topraklarına asker tedariki vergi toplamak için baskakların gönderilmesiyle de vassallık başlamış oldu. Büyük ihtimalle neye uğradıklarını anlayamadıklarından dolayı 1243-1252 yılları arasında Ruslar hiçbir sorun çıkartmadan Altın Orda'ya karşı yükümlülüklerini yerine getirdiler. Ancak Batu Han'ın yerine geçen Berke Han döneminde Rus Knezliklerinde Altın Orda karşıtı

ayaklanmalar oldu ve Berke Han, Rus knezlikleriyle olan ilişkileri tekrar gündemine aldı.¹¹⁸

Berke Han zamanında ise, Altın Orda hükümeti Rus Knezlikleri'nde ikinci bir sayım daha yaptı (ilk sayım Batu han zamanında yapılmıştı). 1257 yılında Ryazan ve Suzdal Knezliklerinde sayım yapan Berke Han'ın adamları, o zamana kadar vergi ödemeyen Novgorod Knezliğinde de sayım yapmak isteyince, Novgorod halkı ayaklandı. Knez Alexandr Nevskiy halkın başına ne tür felaketlerin geleceğini çok iyi bildiği için ayaklanmayı bastırdı ve sayım yapıldı. Sayım yapan görevliler 1259 yılında başkent Saray'a döndüler. Böylece Novgorod Knezliği de barış yoluyla Altın Orda hakimiyetini kabul etti ve vergi ödemeye başladı. Ve Berke Han'dan sonra 45 yıl içinde sırasıyla Mengü Timur, Tuda Mengü, Tulabuga ve Tokta Han hüküm sürdüler. En son olarak tahta Özbek Han çıktı. Özbek Han (meşhur Arap seyyahı İbn Battuta tarafından Muhammed Özbek Han olarak adlandırılır), Özbek Han 30 yaşındayken yani 1312 yılında Altın Orda devleti tahtına geçti. Ve Özbek Han tahta çıktığı sıralarda Tver ve Moskova Knezleri birbirleriyle savaş içindeydiler. Yeni Han'ı kutlamak, itaatini bildirmek ve Moskova Knezi'ni şikayet etmek için Tver Knezi Mihail, Saray şehrine geldi ve burada iki yıl kaldı.¹¹⁹ Ardından Knez Mihail, durumu Özbek Han'a bildirdi ve Han, Yuriy'in derhal Saray'a gelmesini emretti. Han'ın yanına gelen Knez Yuriy, Han'a ve yakınlarına hediyeler sundu. Saray'da kaldığı müddetçe de Han'ın Tver Knezi'ne verdiği yarlıktan vazgeçmesi için bir takım çalışmalarda bulundu. Neticede Knez Yuriy, Özbek Han'ın kız kardeşi Konçaka ile evlenerek Özbek Han'ı tamamen kendi tarafına çekmeyi başardı. Özbek Han, Kavgadıy adlı bahadırın komutanlığında bir birlikle Moskova Knezi Yuriy'i Vladimir şehrine gönderdi ve Tver Knezi Mihail'e verilen yarlık elinden alındı. Bunu duyan Mihail, Saray'dan dönen Yuriy ve Kavgadıy'ın birliğine saldırdı ve onları mağlup etti. Sonuç olarak, Mihail ve Yuriy knezleri arasındaki bu kavga Mihail'in idam edilmesine kadar devam etti ve halk kitleleri artık Altın Orda karşıtı hislerini tutamadıklarından ve Özbek Han'ın yakın çevresindeki komutanlardan olan Şafkal başkanlığındaki birliğin Rus halkına zorla İslamiyet'i kabul ettireceğine dair söylentilerin çıkmasından dolayı Tver halkı, Şafkal ve beraberindeki birliği katletti. Bununla da kalmayan halk, Tver'de Müslüman olan tüm meslek

¹¹⁸ İlyas Kamalov, *Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi)*, Ötüken Yay., İstanbul, 2009, 78-79.

¹¹⁹ Rızaeddin Fahreddin, *Altın Orda ve Kazan Hanları*, Çev: İlyas Kamalov, Kaknüs Yay., İstanbul, 2003, s. 51.

sahiplerini ve tüccarları da kılıçtan geçirdi. Özbek Han zamanında Altın Orda Devleti, belki de en iyi dönemini yaşamıştır. Ancak her ne kadar Özbek Han, Moskova ile Tver knezlikleri arasında denge politikası izlemeye çalıştıysa da, Moskova'nın güçlenmesini ve Rus knezleri arasında liderlik rolünü üstlenmesini engelleyememişti. Bunun ötesinde Moskova knezliği kendi gücünün farkına da varmış idi¹²⁰. Bu bağlamda Altın Orda ile Rusya arasındaki ilişkiler şu esaslara göre kendini göstermişti;

- Rus Prensleri bağılıklarını göstermek için Saray'a gitmek ve Büyük Han'a bağılılığı bildirmek mecburiyetinde idiler.
- Ruslar Han'a muayyen bir vergi verecekler aynı zamanda Kan vergisi ile mükelleftiler.
- Hanın muvafakati olmadıkça, hiçbir prens, prenslik makamını işgal edemez, hiçbir prens harbe giremez.
- Buna karşılık Han, Rusların kahramanlıklarını takdir ediyordu. Rus kiliseleri serbest bırakılıyor ve bunlara karşı hürmetkar ve müsâdekâr davranılıyordu. Kültür serbestliği temin, siyasi ve içtimai teşekküller aynen ifa ediliyordu.¹²¹

Sonuç olarak, dağınık halde bulunan Rus knezlerinin itaat altına alınması, izlenen denge politikası, alınan vergiler ve kurulan hısımlıklar Altın Orda-Rus ilişkilerinin temelini oluşturur. Ayrıca Özbek Han zamanında knezlerin tek çatı altında toplanılmaya çalışılması ve dolayısıyla knezlerinde kendilerinde bu gücü görmesiyle günümüz Rus Devletinin temelleri atılmış oldu.

2.2.2. Altın Orda Devleti-Bizans Münasebetleri

Cengiz Han'ın 1227 yılında ölümünden sonra büyük hanlık makamına oğlu Ögeday oturdu. Onun hâkimiyeti Moğol İmparatorluğu'nun teşkilatlandırılması bakımından önemliydi. Bu bağlamda 1235'te devlet işlerini alakadar eden yeni müesseseler münasebetiyle toplanan büyük kurultayda, Altın Orda Devletini de yakından ilgilendiren Batı seferi yani Doğu Avrupa istilasını kararlaştırıldı. Bu tarihten önce 1227 yılında Batı'da İrtiş ırmağına kadar olan topraklar Cengiz Han tarafından en büyük oğlu Cuci'ye verilmişti. Cuci Cengiz Han'ın en büyük oğlu olduğundan bu

¹²⁰İlyas Kamalov, a.g.e., s. 91-92.

¹²¹Mahmut Bi, *Kafkas Tarihi*, C. 2, Berikan Yay., Ankara, 2011, s. 694-695.

topraklar *Büyük Orda* olarak kayda geçti. Bununla birlikte Moğolların bu tarihten sonraki askeri hareketleri Orda'nın Batı yönünde genişlemesini sağladı.¹²²

Kurultay, Doğu Avrupa seferi sorununu iki defa ortaya atmışsa da, bu bölgenin işgali ancak 1236'da gerçekleşti. Bu sefer, Cuci'nin oğlu Batu tarafından idare edildi. Sefer sonunda Batu, Doğu Avrupa'yı fethedip Altın Orda'yu kurmak suretiyle bu devletin ilk han'ı oldu. 1224'ten 1225'e kadar saltanat süren Batu'nun vefatıyla yerine kardeşi Ulagçı Han, onun da 1258'de ölümü üzerine Berke'ye Kıpçak tahtına giden yol açılmıştı. Berke'yle birlikte Moğolların Batı kolunun siyasetine yeni bir unsur girdi, İslamiyet. Berke gençken Müslüman olmuş ve yeni inancını Yakın doğu siyasetinin temel taşı haline getirmişti. Artık bir Müslüman olarak Mısır Memluk Devleti ile dostane münasebetler kurabilecek bir konumdaydı.¹²³ Nitekim Mengü Han'ın ikinci küçük kardeşi olan Hülagu, Moğolların dünyayı fetih amaçlarının bir parçası olarak, 1258 yılında Abbasi Halifeliğinin başkenti Bağdat'a saldırınca, Müslüman bir Moğol olan Berke'yle arası açılmıştı. Berke o zamanlar Moğol İmparatorluğu da Cuci Ulusu'nun Aşağı Volga yöresindeki Saray kentinde oturuyordu. Bu ayrılığın sonucunda, Moğol imparatorluğundan bağımsız bir devlet olan, Altın Orda (ya da Altın Orda) devleti ortaya çıktı.¹²⁴

Altın Orda'yu 1357 yılına kadar Cengiz'in büyük oğlu Cuci'nin soyundan gelen on bir han yönetti. Bu on bir han siyasi olarak komşuları arasında yer alan Bizans ve Rus Beylikleri ile ve inanç birliği içine girdiği Mısır Memlukları Devletiyle sıkı ilişkiler içine girdiler.¹²⁵ Bu ilişkiler arasından üzerinde fazla çalışılmayan, Altın Orda devleti-Bizans ilişkilerini ele almaya çalıştık.

1261 yılında İstanbul'daki Latin İmparator II. Baudouin ile Latin Patrik'in hâkimiyetlerine son veren VIII. Michael Paleologos; ekonomik bakımdan tükenmiş, toprakları küçülmüş ve parçalanmış Konstantinopolis'i ele geçirdi.¹²⁶ Bu sırada Berke Han'ın ve İlhanlı Sultanı Hülagu'nun Kafkasya için vermiş oldukları mücadele ve bu doğrultuda yaptıkları bir takım ittifaklar vardır. Hülagu'nun İran ve Suriye seferlerine,

¹²² Geniş bilgi için bkz., Aydın Çelik- Önder Güler, "Altın Orda İmparatorluğu", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 95, S. 188, Eylül-Ekim 2010, s. 140-141.

¹²³ George Vernadsky, a.g.e., s., 188; A. YU. Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, (Çev: Hasan Eren), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s.(29)-37.

¹²⁴ Michael Weiers, "Rusya'daki Altın Orda", *Cengiz Han ve Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu*, Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, İstanbul, 7 Aralık 2006- 8 Nisan 2007, s. 306.

¹²⁵ Michael Weiers, a.g.m., s. 306.

¹²⁶ Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, (Çev: Galip Üstün), İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 117-119; Bertold Spuler, a.g.e., s. 76.

Berke Han'ın yolladığı kuvvetler de iştirak etmişlerdi. Hülagu'nun bölgeyi ele geçirmek için yaptığı savaşlar sona erince, Berke Han ile arası açıldı; bunun en büyük sebebi Azerbaycan idi. Burası Hülagu'ya aitti. Ancak Berke Han da bu zengin bölgeyi kendisi almak istiyor, bunu, Hülagu'ya yardım için kuvvet göndermiş olmasının karşılığı olarak sayıyordu. Fakat bu anlaşmazlık bir savaş'a dönüştü.¹²⁷

Berke Han'ın, İlhanlılarla olan mücadelesi Memluk Sultanlığı ile arasında bir yaklaşma doğurdu. Berke, Hülagu ile arası bozulur bozulmaz, Hülagu ordusundaki Altın Orda kuvvetlerinin Memluk Sultanlığına gitmeleri emrini vermişti. Bununla birlikte Memluk Sultanı Baybars ile Berke arasında elçi ve mektup gidiş-gelişleri olduğu ve Hülagu'ya karşı birlikte hareket etme düşüncesi üzerine çalışıldığı, ayrıca Altın Orda'dan Mısır'a Memluk ordusunu kuvvetlendirmek için Kıpçak esirlerinin gönderildiği bilinmektedir.¹²⁸

Berke Handan sonra 1266' da tahta geçen Mengü Timur, 1271'de İstanbul'a da bir sefer düzenledi. Bizans imparatoru Laskaris, Altın Orda'nun ve Mısır Memluklarının kuvvetlenmesini istemiyor ve Hülagu devletini himayeye çalışıyordu. Cuci ailesiyle Memluk sultanları arasındaki anlaşmayı bozmaya çalışan Laskaris, iki

¹²⁷ Geniş bilgi için bkz: Aydın Çelik- Önder Güler, a.g.m., s. 142-143.

¹²⁸ Kamuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletler Tarihi*, Bilge Yay., İstanbul, 1984, s. 529.

taraf arasında elçi teati edilmesini engellemek istiyordu.¹²⁹ Kafkasya üzerinde yaşanan tüm bu durumlardan sonra Bizans da Altın Orda ve İlhanlıların içinde bulunduğu bu karışık durumdan faydalanmalıydı.¹³⁰ Nitekim VIII. Michael'in İstanbul'u Latinlerden aldığı anda imparatorluk; Asya'da Nikea imparatorluğu, Avrupa'da ise, Trakya'dan ve Makedonya'nın bir kısmından ibaret kalmıştı.¹³¹ Bu sebepten dolayı Asya'daki Nikea (İznik) İmparatorluğu, İran Moğolları ile dostça ilişkiler içindeydi. Çünkü bütün Küçük Asya ve Kafkasya İlhanlı Hükümdarı Hülagu'nun hâkimiyeti altında olduğundan, Bizans imparatoru VIII. Michael bu hükümdar ile bir şekilde ilişki içerisine girmesi kaçınılmazdı. Ancak, VIII. Michael sulh yoluyla uzlaşmayı yeğleyerek 1260 yılı sonbaharında İznik'te bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma Küçük Asya ve özellikle de Anadolu Selçuklularına karşı Hülagu'yü serbest bırakıyordu. 1261 Sonbaharında İlhanlılara bir Bizans sefaret heyeti gitti. Bu heyet reisinin İstanbul'da Pantokratör manastırı başpapazı (Archimandrit) Prinkips (sonradan Antakya patriği Theodosios Villehardouin) olması muhtemeldir. Elçilik heyetinin İlhanlılarla sıkı bir mukavele yaptığı belli ise de antlaşma gizli tutuldu; çünkü Bizans Altın Orda ve Mısır ile eskisi gibi samimi münasebet kurmuş bulunuyordu.¹³²

Bizans İmparatoru VIII. Michael, 1261'de Cenevizlilerin yardımıyla Latinler geri aldığı İstanbul'u ve 1204 yılında yapılan dördüncü Haçlı seferlerinin devleti üzerindeki zararlarını henüz toparlamaktaydı. Ayrıca sanat hazinelerinin Venedikliler tarafından talan edilmesi ve devletin mali imkânları alabildiğince yetersiz olması gibi bir takım sebeplerden dolayı; VIII. Michael'i kaybedilmiş toprakları yeniden fethetmek ve imparatorluktan geriye kalanları parçalamak için hazırlanmakta olan komşu egemenlere karşı -Balkanlar, Sicilya ve daha başkaları için- bir ordu oluşturmaya başladı. İmparatorun küçülen devleti, jeopolitik konumu sayesinde hala önemli bir bölgesel güç olmayı sürdürüyordu. Hiç kimse onun izni olmaksızın Akdeniz'den Karadeniz'e geçemediği için, Akdeniz ülkeleri ile Avrupa'nın güneydoğu ülkeleri arasındaki ulaşım ve iletişimin efendisiydi.¹³³ Ve bu dönemde Bizans için Kıpçak Moğolları ile de ticari ilişkiler kurmak gayet kârlı idi. İstanbul Boğazındaki politik ve ekonomik değişiklikler Bizans'tan geçen Kıpçak ve Mısır arasındaki deniz yolunu da açtı. Diğer taraftan Memlukların Kıpçak Sahrasıyla olan ticari münasebetlerinin

¹²⁹ A. YU. Yakubovskiy, a.g.e., s. 45-46.

¹³⁰ Bertold Spuler, a.g.e., s. 76-77.

¹³¹ Paul Lemerle, a.g.e., s. 98.

¹³² Bertold Spuler, a.g.e., s. 76-77.

¹³³ Andre Clot, a.g.e., s. 53.

kesilmesi ve Baybars'ın deniz yoluyla bu ticareti devam ettirebilmesi için Bizans ile ilişki içerisinde olması gerekiyordu.¹³⁴ Aynı durum Altın Orda devleti için de geçerliydi ve bu sebepten ötüre de Bizans ile iyi ilişkiler içerisinde olması gerekiyordu.

1261 yılında, birçok piskopos, Melkit patriği ve bir emirden oluşan bir elçilik heyeti Kahire'den Konstantinopolis'e gidiyordu. Çok geçmeden Mısırlı elçi ve tacirleri Kıpçak ülkesine götüren gemilerin Boğazlardan serbestçe geçişine izin veren bir antlaşma imzaladı. Baybars ile VIII. Michael ve yine Baybars ile Berke arasında başka elçi gidiş gelişleri de oldu.¹³⁵ Bu karşılıklı elçi gidiş gelişleri sonucunda 1263 yılında Bizans ile Berke arasında ticari bir antlaşma imzalandı.¹³⁶ Elçiler Konstantinopolis'ten geçiyor ve orada iyi kabul görüyorlardı. Ama bir takım zorluklar da ortaya çıkıyordu.¹³⁷ İyi bir entrika ve diplomasi uzmanı olarak ülkesinin çıkarlarını başarıyla kovalayan bir hükümdar olan VIII. Michael,¹³⁸ İlhanlıların hanı ve Baybars'ın can düşmanı Hülagu ile bir antlaşma imzaladı.¹³⁹ Diğer taraftan Baybars Hülagu'ya karşı Berke'yi kışkırtarak¹⁴⁰ ona kıymetli kumaşlar ve çeşitli hayvanlar hediye etti.¹⁴¹ Fakat Altın Orda Devletine doğru yol alan elçiler, VIII. Michael'in emriyle Bizans topraklarında alıkonunca beklenmedik bir gecikmeyle karşı karşıya kaldılar. Öte yandan aynı zaman zarfında Hülagu'nun bir elçisi de Bizans'a geldi ve karşılıklı güvence antlaşmasının müzakerelerine başlandı. Bu gecikme haberi üzerine, Berke Bizans topraklarına ordu gönderdi. Ordu (muhtemelen Akkuş'un arabuluculuğu sayesinde) geri çekildikten sonra elçinin tek başına yola devam etmesine izin verildi- diğer elçi daha önce Mısır'a döndü. VIII. Michael'in İlhanlılarla anlaşmaya varması üzerine imparatorun desteğini kaybeden Anadolu Selçuklu Sultan'ı II. İzzeddin Keykavus, Berke'nin yanına sığınmış ve Akkuş'a karşı entrikalar çeviriyordu. Baybars'ın gönderdiği nadir hayvanlar ve diğer hazineler uzun gecikme nedeniyle kayıp ya da telef oldular.¹⁴² Diğer taraftan Altın Orda

¹³⁴ Süleyman Özbek, a.g.m., s. 49; George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev: Fikret Işıltan), TTK., Ankara, 1981, s. 424.

¹³⁵ Andre Clot, a.g.e., s. 53.

¹³⁶ Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, (Çev: Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan), Kabcacı Yay., İstanbul, 2007, s. 286.

¹³⁷ Andre Clot, a.g.e., s. 53.

¹³⁸ David Talbot Rice, "Byzantines", *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler II*, (Çev: Abdulhalik Bakır), Ankara, 2008, s. 592; Andre Clot, a.g.e., s. 53.

¹³⁹ Andre Clot, a.g.e., s. 53.

¹⁴⁰ W. De Tiesenhansen, *Altın Orda Devleti Tarihine Ait Metinler*, (Çev: İsmail Hakkı İzmirli), Maarif Matbaası, İstanbul, 1941, s. 111.

¹⁴¹ P. M. Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, (Çev: Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 162.

¹⁴² P. M. Holt, a.g.e., s. 162; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi -I - Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 1994, 97-98.

Devleti'yle ticari ilişkilerini canlı tutmak isteyen Bizans İmparatoru VIII. Michael'in neden böyle bir şey yaptığına gelirse, muhtemelen; İmparatorun Hülagu'dan çekinmesi veya o sırada İstanbul'da İlhanlı elçilerinin bulunması sebep oldu.

Öyle ya da böyle devam eden ilişkiler, Berke'nin ölümünden kısa bir süre önce gönderdiği elçilik heyeti de VIII. Michael tarafından alıkonulunca, Baybars buna çok büyük bir tepki gösterdi. Bu tepkiler üzerine imparator taahhütte bulunarak elçileri salıverdi. Tüm bu yaşananların ardından İmparator VIII. Michael; Berke'nin vefatıyla tahta Möngke-Temur çıktığı için elçileri alıkoyduğunu ve sultanla tüm ilişkilerinin barış içinde devam etmesini gerektiğini açıkladı.¹⁴³

Berke Han, İlhan Abaka'ya karşı yaptığı savaşta ölmesine rağmen, halefi Mengü Timur, Abaka'nın küçük kardeşi ve isim adaşı İranlı Mengü Timur'a karşı savaşı devam ettirdi. Büyük siyaset oyunları arasındaki Kıpçak memleketi birçok devletin ilgisini çekti. Bizans ve bilhassa Mısır çok defa İlhanlılara karşı Deşt-i Kıpçak'ı tahrike çalıştı. O çağda Avrupa'nın yek diğeriyle çatışan ve iki blok'unu teşkil eden devletler, kendi menfaatlerini ittifaklarla ahenkli bir şekilde ayarlamaya çalışıyorlardı. 1270'de birinci blokta Fransa, Sicilya (Anju sülalesinden Şarl), Papalık ve Ceneviz vardı. Bunlar İlhanlılarla mektuplaştılar. Papa'nın hedefi, doğudaki küçük Hıristiyan- şövalye devletlerini tehdit eden Mısır'a karşı muvazene sağlamaktı. Macarlar da bu bloka dahil idi. İkinci blokta Ceneviz'e karşı Venedik, Kastilia, Mısır ve Kıpçak bulunuyordu. İki ateş arasında sıkışıp kalan Bizans, hem Kıpçak'la, hem de İlhan ile iyi geçinmeye çalışıyordu. Bizans İmparatoru VIII. Michael her iki tarafa da haraç ödüyordu.¹⁴⁴ Ve kısa bir zaman sonra oluşacak olan Bulgarların her türlü Bizans aleyhtarı faaliyetlerini önlemek ve Moğollarla barışı güvence altına almak için evlilik ittifaklarını tercih etmiş ve İmparator kızı Euphrosyne'yi Altın Orda'nun önemli komutanı ve Berke'nin yeğeni Nogay'a zevce olarak vermişti. Diğer kızını da İlhanlı hükümdar'ı Abaka'ya verdi.¹⁴⁵

Bu hısımlıktan sonra, Altın Orda ve Mısır ile Bizans arasındaki münasebetler uzunca bir zaman sorunsuz devam etti.¹⁴⁶ Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus, Moğolları 1260 yılında, Ayn-ı Câlud'da kesin bir yenilgi ve bozguna uğrattıktan sonra Mısır Türk-Memluklu Hükümdar'ı olan Baybars'ın yardımını sağlama yolunda bir takım çabalar sarf etti. Fakat olumlu bir sonuç alamadı. Bir süre

¹⁴³ P. M. Holt, a.g.e, s. 162-163.

¹⁴⁴ Lâszlo Râsonyî, a.g.e., s. 221.

¹⁴⁵ Rene Grousset, a.g.e., s. 440; Şerif Baştav, a.g.e., s. 5; George Ostrogorsky, a.g.e., s. 424; P.M. Holt, a.g.e., s. 163; Lâszlo Râsonyî, a.g.e., s.221.

¹⁴⁶ Şerif Baştav, a.g.e., s. 5.

sonra da artan Moğol baskısı karşısında 1262 yılında, aile bireyleri ve yakın emirleriyle birlikte Antalya'dan bir gemiye binerek İstanbul'a eski dostu İmparator VIII. Michael Paleologos'un yanına gidip Bizans'a sığındı. Bununla birlikte Keykâvus, Altın Orda hükümdarı Berke Han ile Memluklu sultan'ı Baybars'ın Moğollara karşı bir ittifak girişimlerinden faydalanmaya çalıştı. Fakat bu sıralarda, gelişen siyasi durum dolayısıyla İmparator VIII. Michael, İzzeddin Keykâvus'u hapse attığı gibi, beraberindekilere de insanlık dışı davranışlarda bulundu (1262).¹⁴⁷ Kısa bir süre sonrada Berke Han, gerek imparatorun Selçuklu sultanına ve kendisine gösterdiği ve gerekse de Memluklu elçilerine karşı giriştiği düşmanca tavırları dolayısıyla 20 bin kişilik bir ordu ile Balkanlardaki Bizans memleketlerini istila etti. Bu sefer sonucunda İzzeddin Keykavus ve ailesini hapisten kurtarıp ülkesine getirtti.¹⁴⁸

Tüm bu gelişmeler üzerine, Berke döneminde Kıpçak Moğolları, Bulgar Çarı Konstantin Teş'in daveti üzerine, Bizans İmparatoru VIII. Michael Paleologos'a karşı Balkan işlerine katıldılar. Berke'nin küçük yeğeni Nogay 20 bin süvari ile Tuna'yı geçti. VIII. Michael Paleologos Moğolları karşılamaya çıkmış, ama Yorgi Pakhimeres'in itirafına göre, Bulgar sınırına gelen Bizanslılar Moğolları görünce paniğe kapılarak dağılmışlardı. Bozgun halinde kaçarlarken hemen hemen hepsi Moğol kılıçları altında can verdi (1265 İlkbaharı). İstanbul'da rehin tutulan Selçuklu Sultanı II. Keykavus'un Nogay tarafından bu sefer sırasında veya başka kaynaklara göre 1269-1270 kışında kurtarıldığı belirtilmektedir.¹⁴⁹ Bütün bu ilişkiler sonucunda yukarıda da ifade ettiğimiz gibi VIII. Michael evlilik ittifakları içerisine girmiş ve Paleologlar ile Cucioğullarının akrabalık ilişkileri söz konusu olmuştu.¹⁵⁰

Bu arada 1277 yılında Bulgar Çarı Konstantin Teş öldürülünce, Bulgar Çarlığı yeniden taht mücadeleleriyle sarsılmaya başladı. Nogay ile VIII. Michael farklı adayları destekleyince Altın Orda'nun resmi hanı Mengü-Timur, Nogay'ın yetkilerini sınırlandırmak için Balkanlardaki işlere müdahil olmaya karar verdi.¹⁵¹ Mengü-Timur, metropolit Kirill ile birlikte Saray şehrinin piskopos'u Feogonost'u elçi olarak VIII. Michael'in yanına İstanbul'a gönderdi.¹⁵² Gönderilen bu elçi büyük ihtimalle 1273,

¹⁴⁷ Ali Sevim- Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi- Siyaset, Teşkilat ve Kültür-*, TTK., Ankara, 1995, s.478.

¹⁴⁸ Rukne'd-din Baypars, a.g.e., s. 32-33.

¹⁴⁹ Rene Grousset, a.g.e., s. 439; Anıl Çeçen, *Tarihte Türk Devletleri*, İstanbul, s.112.

¹⁵⁰ Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları* (1261-1453), (Çev: Bilge Umar), İstanbul, 1999, s. 80.

¹⁵¹ İlyas Kamalov, a.g.m., s. 90.

¹⁵² Rene Grousset, a.g.e., s. 441.

1276 ve 1279 yıllarında Konstantinopolis'e gelen Feogonost; Mengü Han tarafından özenle seçilmiş olup, Bizans İmparatoru'nun Papa III. Nikolay'ın isteklerine cevap verdiği zamana denk geldi. Böylece Han'ın piskopos üzerindeki etkisi büyük olduğundan onun aracılığıyla Bizans'a yaklaşmak istedi.¹⁵³

Berke vefat ettikten sonra tahta yeğeni Mengü-Timur veya Mongka Temür geçmişti. Mengü-Timür, Berke Han tarafından başlatılmış olan Memluk Sultanlığı ve Bizans İmparatorluğu ile dostluk siyasetine devam etti. Hanlık toprakları üzerinde Yunan Ortodoks Kilisesi rahiplerine imtiyazlar tanıyan bir nizamname yayınladı ve Saray piskopos'u Feogonost'u birçok defalar İstanbul sarayına elçi olarak gönderdi.¹⁵⁴

Mengü-Timur'un kardeşi ve halefi Tuda-Mengü (1280-1287), memleket işleriyle ilgilenmediğinden dolayı hal edildi.¹⁵⁵ Tahttan feragat etmek zorunda bırakılan Tuda-Mengü'nün yerine, önceki iki Han'ın yeğeni Tula-buka (1287-1290) getirildi. Hanlığın gerçek hakimi, Berke Han zamanında, 1262'den 1266'ya kadar İran'a ve 1265'de Bizans İmparatorluğuna karşı yapılan seferlerde ordunun başında gördüğümüz Cuci ailesinden gelen Nogay idi. Nogay, Bizanslılara karşı oldukça emin bir müttefik olarak gözükiyordu. 1280'de Nogay, Bulgarların Çarı Ivaylo veya Lakanas'ın Bizanslılar tarafından tahttan indirilmesinde yardımcı olmuş ve yerine yine Bizanslıların isteğine uygun olarak Yorgi Terterii adında bir "Koman" yani Türk-Kıpçak boyar'ının geçmesini sağladı. Terterii bu döneminde (1280-1292) Bulgaristan, Nogay'ın şahsına sınımsıkı bağlı kalarak ülkesi için gerçek bir Moğol himayesi oluşturdu. Terterii'nin oğlu Svetoslav Nogay'ın sarayında rehin olarak bulunurken, çarın kız kardeşi de Moğol reisinin oğlu Çaka veya Ceku ile evlendi.¹⁵⁶

Tabii Bulgaristan'ın Nogay'ın şahsına bu kadar bağlı olmasının altında yatan en önemli sebep veya sebepler olarak; Mengü-Timür'un ölmeden önce Balkan işlerine karışması ve Bulgar tahtı yüzünden Nogay ile VIII. Michael'in arasının biraz açılmış olması, Bulgarların böyle bir bağlılık içerisine girmelerine sebep oldu. Mengü-Timur ölünce Bizans'a hoş görünmek yahut bozulan ilişkilerini tekrar düzeltmek için eline iyi bir fırsat geçti. Bu sıralarda isyankâr Teselya hakimi İoannes Dukas'a karşı sefer hazırlığı içerisinde bulunan Bizans İmparatoru VIII. Michael; bu iş için damadı Nogay'ı yardıma çağırmakta gecikmedi. Bu durumu gören Nogay hiç zaman kaybetmeden 4000

¹⁵³ Zeki Velidi Toğan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1970, s. 118-119.

¹⁵⁴ Rene Grousset, a.g.e., s. 441.

¹⁵⁵ Rıza Nur, a.g.e., s. 161.

¹⁵⁶ Rene Grousset, a.g.e., s. 442.

kadar en iyi askerini Michael'e yardıma gönderdi. İmparator damadının bu hareketinden çok memnun kaldı. Fakat planlanan bu sefer gerçekleştirilemedi. Lâkin, imparator 1282 yılında öldü.¹⁵⁷

1290'da Nogay, elinde rahat bir oyuncak haline geleceğini umduğu Berke hanın yeğeni Mengü Timur'un altıncı oğlu Toktay'ı tahta geçirdi. Ancak Toktay da, hükümdarları tahttan indirip çıkartan adamın vesayetinden bıktı. Bu sebeple Nogay'a taarruz etti ve 1297'de Don yakınlarında, 1299 yapılan ilk muharebede ona karşı galip geldi. 1299'da ise Dinyeper yakınlarında onu yendi. Yenilen Nogay askerleri tarafından terk edildi.¹⁵⁸

Daha sonra vefat eden Nogay'ın ölümüyle birlikte Bulgaristan ve Bizans ile devam eden ilişkiler zayıflama sürecine girdi. Hatta Bulgaristan üzerindeki Altın Orda boyunduruğu tamamen gevşedi. Bulgar Knezi Svetoslav, Kuzey Trakya'ya saldırıp Karadeniz kıyısındaki Bizans liman kentlerini işgal etti. Onları Ceneviz gemilerine kapattı ve İstanbul'a buğday dış satımını yasakladı. İstanbul şehri zaten büyük bir yiyecek kıtlığı çekmekteydi. Ve bu ambargo şehrin gıda ihtiyacını bir kat daha arttırdı. Diğer taraftan imparatorun Bulgarları tehdit edecek gücü ve cesareti de yoktu. Bu nedenle Bizans imparatorluğu 1307'de onların zapt ettikleri bütün yerleri ellerinde tutmalarına izin veren bir antlaşma imzaladı ve torunlarından birini Svetoslav'a eş olarak verdi.¹⁵⁹

1312 yılına gelindiğinde Altın Orda Devleti'nin başına geçen Özbek Han ilk olarak; Azerbaycan ve Horasan üzerine seferler düzenleyerek, birçok defa Hülagu Han'ın torunlarıyla karşılaştı. Ayrıca Özbek Han'ın tahta çıktığı sıralarda Tver ve Moskova Knezleri birbirleriyle savaş içindeydiler. Bu sebeple bu iki knezlik arasında çeşitli sıkıntıları veya anlaşmazlıkları çözüme kavuşturma yolunda önemli adımlar atan Özbek Han¹⁶⁰ gösterdiği üstün başarılarından dolayı devletinin ve hükmettiği topraklardaki halkı tarafından daima yetenekli ve üstün bir hükümdar olarak kabul edildi. Diğer taraftan bu dönemde Özbek Han Bizans İmparatorluğu ile devletinin önceden devam eden bazı ilişkilerini devam ettirdi ve Özbek Han, Bizans İmparatoru'nun kızı ile evlendi. Bu kız Özbek Han'ın üçüncü karısı¹⁶¹ yani daha

¹⁵⁷ Donald M. Nicol, a.g.e., s. 94.

¹⁵⁸ Rene Grousset, a.g.e., s. 444; Lâszlo Râsonyi, a.g.e., s. 221-22.

¹⁵⁹ Donald M. Nicol, a.g.e., s. 149-150.

¹⁶⁰ Rızaeddin Fahreddin, *Altın Orda ve Kazan Hanları*, (Notlandırarak Çev: İlyas Kamalov), Kaknüs Yay., İstanbul, 2003, s. 51, 53.

¹⁶¹ Rıza Nur, a.g.e., s. 165.

sonraları Beylun Hatun olarak tanıyacağımız¹⁶² ve II. Andronikos'un oğlu III. Andronikos'un kızıdır. Yani Özbek Han'ın o dönemi Bizans İmparatorluğunun III. Andronikos dönemine denk gelmektedir.¹⁶³ Ayrıca Özbek Han eşini İbn Batuta ile birlikte İstanbul'a babasının yanına ziyarete gönderdiği gibi bir takım bilgilerde mevcuttur.¹⁶⁴ Diğer taraftan bu dönemde Osmanlı Devleti'nin temellerinin atılması başlangıçta Altın Orda Devleti'ni etkileyecek gibi gözükse de bu etki kendisini daha sonraları gösterecektir. Bu dönemde Osmanlı Devleti bölgede büyük bir tehlike olarak görülmediği için pek fazla hesaba katılmadı.¹⁶⁵ Fakat güneyde Osmanlılar 1345'de Çanakkale boğazını geçince, Mısır'a giden boğazlar yolu da kapandı. Dolayısıyla Altın Orda için Bizans ve Balkanlar ile olan bağlar önemini kaybetti. Bu suretle Altın Orda cihan siyaseti alanından uzaklaştırıldı. Özbek ve Canibek çağına kadar, Altın Orda Devleti'nin kültür gelişmesi de zirvesine ulaştı.¹⁶⁶ Toktay Han ve sonrasında başa geçen amca oğlu Özbek Han döneminde Altın Orda-Bizans ilişkilerinde herhangi bir değişiklik görülmedi.¹⁶⁷

1342 yılında Altın Orda tahtına çıkan Canibek, İtalyanlara verilen imtiyazları uzatmakla işe başladı. Ancak 1343'de bu imtiyazlar sonrasında Venedik ve Cenevizlilerle bir takım sorunlar yaşadı. Ardından İran'da Hülagu hanedanının düşüşünden beri süregelen karışıklıktan yararlanarak, Azerbaycan'ın fethini gerçekleştirmeye çalıştı. Bu sebeplerden ötürü Bizans ile ilişkilerde bulunamayan Canibek'in ölümünden birkaç yıl sonra Altın Orda hanlığında uzun süreli bir politik kriz baş gösterdi. Sorunun temelinde Cuci soyundan gelen prenslerin sayısındaki artışa bağlı olarak miras kalan toprakların paylaşımı meselesi ile devletin birliğini ve gücünü tüketen Moğol-Türk aristokrasisinin yükselişi yatmaktaydı. Çatışmalar, Canibek'in oğulları arasında baş gösterdi ve ardından Cuci ulusunun doğu kısmındaki hanların Altın Orda'nun siyasi işlerine müdahil olma dürtüsünü harekete geçiren bir dizi saray isyanı vuku buldu.¹⁶⁸

Devletin kriz veya fetret döneminde Saray'dan Semerkant'a kaçarak Emir Aksak Timur'un yanında misafir kalan Toktamış, bir müddet sonra Timur'un askeri yardımıyla

¹⁶² Rızaeddin Fahreddin, a.g.e., s. 55.

¹⁶³ George Ostroqorsky, a.g.e., s. 462; Donald M. Nicol, a.g.e., s. 161.

¹⁶⁴ Rıza Nur, a.g.e., s. 165.

¹⁶⁵ Mustafa Kafalı, a.g.e., s. 72.

¹⁶⁶ Lâszlo Râsony, a.g.e., s. 223.

¹⁶⁷ Mustafa Kafalı, a.g.e., s. 72.

¹⁶⁸ George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, (Çev: Doğukan ve Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yay., İstanbul, 2009, s. 98; Rızaeddin Fahreddin, a.g.e., 57; Rene Grousset, a.g.m., s. 445-46.

Sıgnak şehrini ele geçirdi ve Nasreddin Bahadır adıyla kendisini Altın Orda Devleti'nin doğu bölgesindeki kolu olan Ak Orda adlı bölüğünün hâkimi ilan etti. Altın Orda hanı Mamay Mirza'nın Kulikovskaya Muharebesinde yenildiğini duyunca yine Aksak Timur'un yardımıyla Altın Orda'ya döndü ve tahta çıktı.¹⁶⁹ Yeni Han Toktamış (1376-1395) ortamı düzelterip, 1382'de Moskova'yı hâkimiyeti altına alarak burayı kendisine tabii kıldı. Diğer taraftan Toktamış Han devleti büyütürken Aksak Timur'un himayesinden sıyrılmak istiyordu. Halbuki Timur onu akrabalarına karşı koruyarak hanlık konumuna ulaşmasına yardımcı oldu. Toktamış Han arkasını emniyete almak için Litvanya Büyük Prensi ile ittifak anlaşması yaptı. Suriye'de Timur tarafından tehdit edilen Mısır Memlukları ile tekrar münasebet kurdu. Muhtemelen Osmanlı Sultan'ı I. Bayezid'ı da koalisyona sokmaya çalıştı. Fakat bütün bu tehditler boşa çıktı. Ve Toktamış Han Kur Nehri boyunca Timur'a karşı yaptığı mücadelede yenik düştü ve 1395'te tahtını kaybetti.¹⁷⁰ Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Toktamış Han döneminde de Timur ile olan mücadele ve taht çekişmelerinden dolayı Bizans İmparatorluğuyla pek bir ilişki içerisine girilemedi. Kezâ Özbek Han döneminden sonra zaten Altın Orda-Bizans ilişkileri durmuş ve devlet yıkılana kadar da böyle devam etti.

Sonuç olarak, bu iki devlet arasında uzun savaş dönemleri olmamış ve ilişkiler daha çok Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan Boğazlar yolu üzerinden gerçekleşmiş yani Altın Orda Devletinin dönemin önemli devletleri olan Memluklar ve İtalyanlarla yaptığı ticaretten dolayı bu yol Altın Orda için çok mühimdi. Zaten Bizans'da 1261'de Latinlerden aldığı o harap edilmiş, kıtlığın ve sefaletin baş gösterdiği İstanbul'u ve Bizans tekrar dirilmek için Altın Orda Devletiyle alakalı; boğaz yolu üzerinde ticaret anlaşmaları, Bizans'dan alınan vergiler, karşılıklı kız alıp vermeler, elçi teatileri ve birbirlerine gönderilen hediyeler bu ilişkilerin önemli noktalarıdır.

2.2.3. Altın Orda Devleti- İlhanlılar Münasebetleri

XIII. yüzyılın başlarında tarih sahnesine çıkmış olan Cengiz Han, kısa zamanda hemen bütün Asya kıtası, oğul ve torunları da Avrupa ve Afrika'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyayı hakimiyetleri altına almışlardır. Bu devletin siyasi manada ömrü uzun olmamış ise de bırakmış olduğu idari ve mali alandaki izler daha kalıcı olmuştur.¹⁷¹

¹⁶⁹ Rızaeddin Fahreddin, a.g.e., 67; Aydın Çelik- Önder Güler, a.g.m., s. 141.

¹⁷⁰ László Rásonyi, a.g.e., s. 228.

¹⁷¹ Umay Türkeş-Günay, *Türklerin Tarihi-Geçmişten Geleceğe*, Akçağ Yay., Ankara, 2006, s. 411.

Moğol İmparatorluğunun batıdaki temsilcisi konumundaki İlhanlı devleti, Cengiz Han'ın torunu Hülagu tarafından kurulmuştur. İlhanlı Devleti, kuruluşundan itibaren ilk elli yıl içinde (1256-1296) idari bakımdan Moğol imparatorluğunun batıdaki temsilcisi olmuş ise de daha sonraki dönemde bu özelliğini kaybetmiştir. Zira bu devletin dayandığı halkın çoğunluğu Türk unsuru olup, Moğollar zaman içinde devlet etkisini kaybetmiştir. Kuruluş döneminde devlet hayatında din faktörü etkili olmamış ise de, Ahmet Teküdar zamanında İslamiyet'in devletin resmi dini olarak kabul edilmiş olması Türkleşme hadisesini çabuklaştırmıştır. Bu değişme olayı diğer Moğol devletleri için de söz konusu olmuştur.¹⁷²

Cengiz Han'ın batı seferi yani Doğu Avrupa istilasından sonra¹⁷³ Cengiz Han'ın oğlu Ögeday Kağan zamanında batıda görevlendirilmiş olan, Curmagun ve Elçigidey Noyanların (komutanların) gönderilmeleri, aynı şekilde, Batu Han'ın ikinci Kıpçak seferi ve Hülagu'nun geniş yetkilerle donatılmış olarak görevlendirilmiş olduğu İran seferleri bu değişimi hızlandırmıştır.¹⁷⁴

Büyük Hanlık merkezi olan Karakurum'da Cengiz Han'ın ölümünden sonra başlamış olan saltanat mücadelesine Ögeday ve Çağatay'ın oğullarına karşı Tuluy oğullarının Cuci oğullarının desteği ile katıldığı görülmektedir. Mengü Han¹⁷⁵ yani Cengiz'in oğullarının en küçüğü Tuluy'un oğlu Mengü,¹⁷⁶ daha sonra Cuci Han'ın oğlu Batu'nun da yardımı ile bu mücadeleyi kazanarak Büyük Han olmuştur. Mengü'nün tahta geçmesiyle, Cengiz Han zamanından beri uygulanmakta olan bir geleneği değiştirmiş ve (Doğu ve Batı yönüne ünlü generallerin "Yeke Noyan" gönderilmesi) bu görev, Moğol şehzadelerine verilmişti. Nitekim Mengü Han, kardeşi Kubilay'ı Çin'e gönderirken hemen aynı yetki ile diğer kardeşi Hülagu'yu da Batı'ya¹⁷⁷ yani İran ülkesini idare etmeye göndermişti.¹⁷⁸

Dolayısıyla Hülagu, 1253 yılında batı seferi için Kurultay kararı ve Büyük Kağan'ın emri üzerine görevlendirilmişti. Hülagu batıda daha önce zapt edilmiş olan mevcut Moğol toraklarından başka kendisinin ele geçireceği toprakları yönetmek üzere görevlendirilmişti. Mengü Han, kardeşi Hülagu'ya batıda yapacağı işlerle ilgili olarak

¹⁷² Abdulkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *Genel Türk Tarihi-5 Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., s. 67.

¹⁷³ Geniş bilgi için bkz: Önder Güler- Aydın Çelik, a.g.m., s.161.

¹⁷⁴ Abdulkadir Yuvalı, a.g.m., s.67-68.

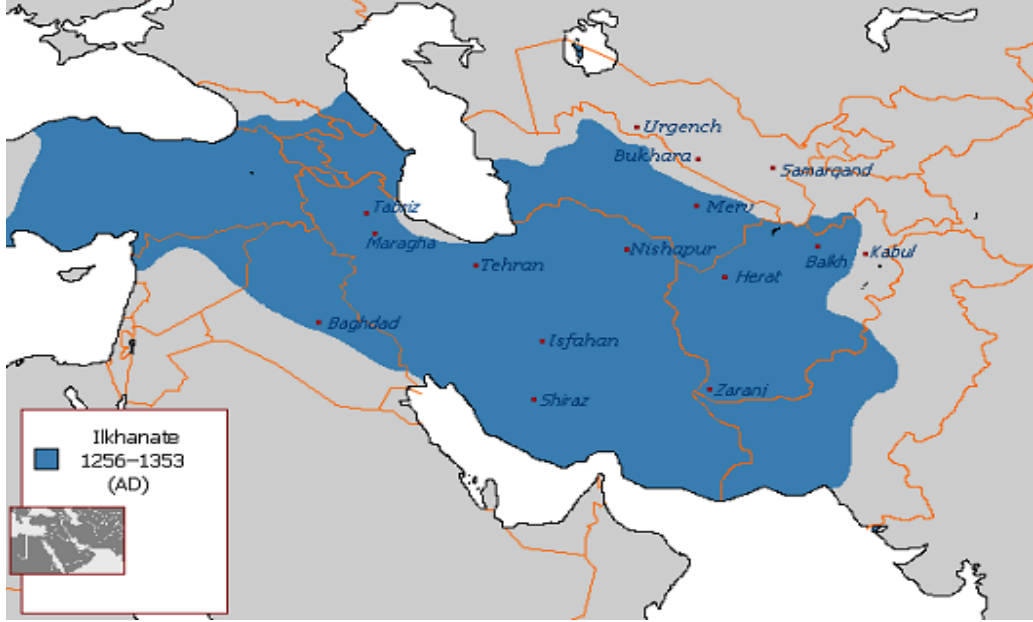
¹⁷⁵ Abdulkadir Yuvalı, a.g.m., s.68.

¹⁷⁶ Gerard Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar- Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V. Yy- XVI. Yy-*, Fransızca'dan Çev: Engin Sunar, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001, s. 112.

¹⁷⁷ Abdulkadir Yuvalı, a.g.m., s.68.

¹⁷⁸ Mustafa Kafalı, a.g.e., s. 52.

başlıca üç önemli görev vermiştir. Bunlardan ilk ikisini yani İsmaililer ve Bağdat Abbasi halifeliği meselesini halletmiş, üçüncüsü olan Suriye ve Mısır meselesini aynı şekilde sonuçlandıramamıştır.¹⁷⁹

Tabii olarak bu üç meseleyle birlikte; Batu Han zamanından başlamak üzere sürüp gelen Cuci ulusu'nun Azerbaycan üzerindeki hak iddialarına karşı, Hülagu'nun de kurduğu devletin geleceğini düşünerek, kendisine merkez olarak Azerbaycan'daki Tebriz şehrini seçmiş olması, Hülagu'nun batı seferi esnasında gerek kendisine yardımcı olarak katılan Cuci Ulusu askerlerinin hizmetleri karşılığı ve gerekse Cengiz Han'ın buyruğu üzerine her yıl ödemesi gereken vergiyi Batu Han'ın ölümünden sonra göndermemesi, Bağdat başta olmak üzere birçok İslam ülkelerinin Hülagu tarafından yağma ve tahrip edilmesi, Müslüman olan Berke tarafından iyi karşılanmaması ve son olarak Doğu Asya'da ve Hanlık merkezinde Mengü Han'ın ölümünden sonra başlayan taht mücadelesine paralel olarak Önyasya'da Berke-Hülagu çekişmesi ortaya çıkmıştır. Berke Han Arık Buğa tarafını tutarken, Hülagu de Kubilay tarafını tutmaktaydı. Bu hususta savaşı hazırlayan olmasa bile, devamına etki eden bir faktör olarak görülebilir. İşte yukarıda bahsedilen bu sebep ve olaylar iki kardeş devleti karşı karşıya getiren ve bu ilişkilerin temelini oluşturan meselelerdir.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Abdulkadir Yuvalı, a.g.m., s.68.

¹⁸⁰ Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi-I Kuruluş Devri, Erciyes Yay., Kayseri, 1994, s. 96-97.

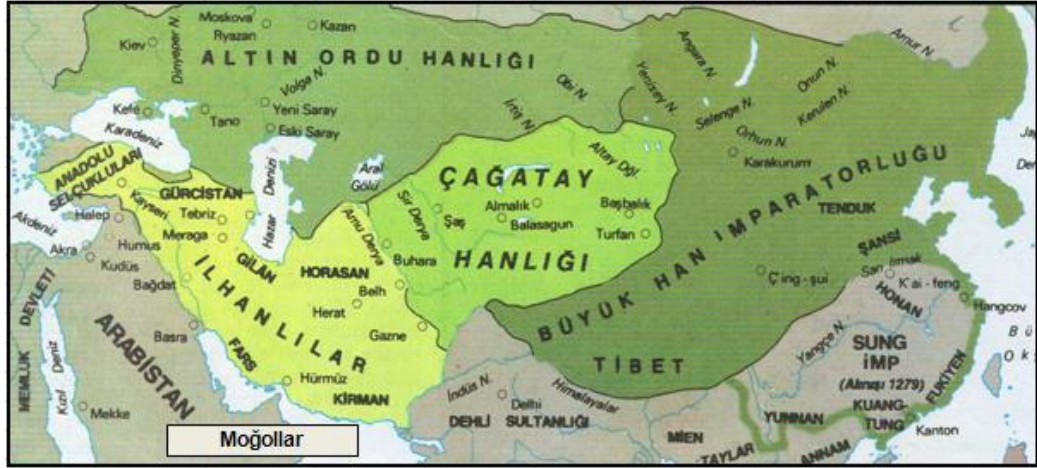
Aslında Berke ile Hülagu Han'ın babaları kardeştiler. Berke, Cuci'nin oğlu, Hülagu de Tuli'nin oğluydu. Cuci ile Tuli ise, Cengiz Han'ın oğullarıdır. Bir defasında Hulagü, Bağdat halifesine ait toprakları ele geçirmek için büyük kağandan izin istedi. İzni alan Hulagü, halifeye savaş açmak niyetindeydi. Tahminen bu olay, Batu Han hayattayken ve Berke Han tahta çıkmamışken yaşandı. O zaman halifeye iyi ilişkiler içinde olan Berke Han, ne olursa olsun bu savaşı engellemek istiyordu. Berke Han, Batu Han'a bu olayı aktardı ve Batu Han kardeşinin ricasına uyararak büyük kağana başvurarak Hülagu Han'ı bu niyetinden vazgeçirdi.¹⁸¹ Fakat bu durum Batu Han'ın vefatından sonra değişiklik gösterecekti.

Diğer taraftan, Moğol istilası sırasında Cengiz Han'ın torunu ve Cuci'nin oğlu Batu'nun askerleri Hülagu komutasında Azerbaycan'a kadar girmiş ve bölgeyi ele geçirmişti. Hülagu, İran'a girerek İlhanlı devletini kurduktan sonra, söz konusu sınırın Kafkas dağları ve Derbent'ten geçtiğini kabul ile, amcazadelerinin bu bölgedeki herhangi bir hakimiyet iddiasına mahal vermemek için Azerbaycan'ı kendisine merkez yapmış ve Cuci ulusunun bu yöndeki hak iddialarını da reddetmişti. Hülagu'nun bu tavrı Bağdat'ın ele geçirilmesinden sonra daha da sertleşmiş ve Altın Orda vergi memurlarını kovmasıyla umumi bir gerginliğe dönüşmüştü.¹⁸² Dolayısıyla Batu Han'ın bu bölgede hak talep etmesinin en büyük göstergesi olarak; Azerbaycan ülkesinin şehir ve kasabalarında Batu Han'ın memur ve tahsildarlarının vazife görüp onun adına vergi toplamaları en büyük göstergesidir.¹⁸³ Ve Altın Orda hükümdarları bu tarihten sonra İlhanlılara karşı Azerbaycan'daki hak iddialarından vazgeçemedikleri gibi, zaman zaman bu iddialarını askeri kuvvet ile gerçekleştirmek için de harekete geçtiler.

¹⁸¹ Rızaeddin Fahreddin, a.g.e., s. 41.-43.

¹⁸² Osman G. Özgüdenli, *Moğol İran'ında Gelenek ve Değişim Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2009, s. 217.

¹⁸³ George Vernadsky, a.g.e., s. 167; M. Kafalı, a.g.e., s. 52.

Öyle ki Azerbaycan ve Gürcistan'ın coğrafi durumu, yer altı zenginlikleri ve iklim şartları Cuciğulları ile İlhanlıların dikkatlerini çekmiş ve her iki tarafta bu bölgeyi ele geçirmeye çalışmıştı. Hülagu, özellikle Tebriz'deki meraları kıymetli saymış, Azerbaycan şehir ve köylerindeki sanatkar geleneklere önem vermiştir. Moğollar, Kür'ün aşağı alanında bulunan Muğan bozkırını kışlak, Karabağ'ın eteklerindeki otlakları da yaylak olarak çok sevmişlerdi.¹⁸⁴ Ayrıca önemli ticaret yollarının buradan geçmesi Altın Orda-İlhanlı mücadelesini daha da kızıştırmıştır ki, Kafkaslar ve Kuzey devletlerine hakimiyet, İlhanlılara Doğu Akdeniz Yolu'nun tamamını kontrol etme imkanı verebilirdi.¹⁸⁵ Özellikle de Hülagu ve halefleri, Azerbaycan şehir ve köylerinin sanayine çoğunlukta dokuma sanayi olmak üzere büyük bir önem veriyorlardı.¹⁸⁶

Nitekim Batu Han'ın ölümünden sonra tahta çıkan Berke Han (1257) Hülagu ile başta Azerbaycan olmak üzere bazı meselelerde yoğun mücadeleler içinde olmuşlardır. Özellikle Altın Orda- İlhanlı devletlerini karşı karşıya getiren taht meseleleri vardır. 1259 yılında bir Çin kalesinin muhasarası esnasında Büyük Kağan Mengü ölmüştür. Bunu üzerine Arık Boğa Karakurum'da tahta çıkmıştır. Ancak Çağatay Han'ı Algu (1261-1266)'nun da desteğini kazanan kardeşi Kubilay isyan etmiştir. Tabii bu durum doğal olarak uzun süreli savaflara yol açmıştır.¹⁸⁷ Zaten Mengü Kağan geride üç kardeş bırakmıştı; Kubilay, Hülagu ve Arık buğa. 1256'dan beri İran Hanı olan Hülagu,

¹⁸⁴ İlyas Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2003, s. 36.

¹⁸⁵ Manana Gabashvili, "İlhanlı Devleti'nin Uluslar arası Ticaret Politikası ve Halefi Olan Türk Olan Devletler", Çev: Mahmut Yavaş, *Türkler*, VIII, s. 386.

¹⁸⁶ A.YU. Yakubovskiy, a.g.e., s. 41.

¹⁸⁷ Nadir Devlet, "Altın Orda", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IX, Çağ Yay., İstanbul, 1992, s. 107; İlyas Kamalov, a.g.e., s. 40.

imparatorluktaki haklarını kullanamayacak kadar uzakta bulunuyordu. Geriye Kubilay ve Arık buğa kalıyordu. Arık buğa en gençleri olduğundan, anavatanın muhafazası, daha açık ifadeyle Moğol başkenti Karakurum'un hükümet başkanlığı ile görevlendirilmişti. Moğolistan'ı elinde bulundurduğundan, kendisini Kağan seçecek Kurultay'ın hazırlıkları içerisine girmişti. Ancak Kubilay ondan daha baskın çıktı ve kendisini 1260 tarihinde kendi taraftarlarına özellikle ordusuna Kağan ilan ettirmişti.¹⁸⁸ Bu mücadele ile birlikte Berke ve Hülagu hanlar arasındaki ilişkilerde gelişme göstermişti. Çünkü her ikisi de farklı adayları desteklemişti. Hülagu Han Kubilay'ı desteklerken, Berke Han da Arık buğa'yı desteklemişti. Ayrıca bu ilişkilerin birbirlerinin sosyal ve kültürel hayatlarının birbirlerine benzer olmasından kaynaklı bir ayrışma da olabilir.¹⁸⁹

Her şey'e rağmen Kubilay ile Arık buğa arasındaki mücadele 1264 yılına kadar devam etmiş ve bu belirsizlik ortamında Berke ile Hülagu arasında gerginlik açık bir savaşa dönüşmüştür. Doğal olarak bu antlaşmazlığın tohumları daha Batu Han zamanında atılmıştı. Batu'nun desteğiyle tahta çıkan Mengü Kağan, onun arzusuyla uygun emir vermekle, Batu'nun adamları Tebriz, Meraga ve Hemedan'a kadar bu ülkenin vergisini toplamaya devam etmişlerdi.¹⁹⁰ Nitekim Berke Han da, Azerbaycan'ı Altın Orda'ya ilhak etmeye çalışıyor ve kendi birliklerinin İran'ın işgaline ve Bağdat'ın zaptına katıldıklarını sebep gösteriyordu. Azerbaycan'ı mükafat, yani elde edilen ganimetten bir pay olarak istiyordu. Bu sorun etrafında yapılan görüşmeler hiçbir sonuç vermemiş ve iki Moğol devleti arasındaki çarpışmalar başlamıştı. Bu iki devlet arasında sınır fiilen Derbent'den başlayarak Kafkas sınırları çizgisini takip ediyordu. Zaman zaman kanlı savaş halini alan bu mücadele, Moğolları son derece yoruyordu.¹⁹¹

Bu hadiseler gelişirken Hülagu Memluk Sultanlığı üzerine yürümüş, fakat 1260 yılında Ayn-ı Câlût mevkiinde Sultan Seyfeddin Kutuz'a mağlup olmuştu. Hülagu'nun hem Altın Orda ve hem de Mısır Sultanlığı ile bozuşması, o zamana kadar birbiri ile alakası olmayan bu iki devlet'in Hülagu'ya karşı birleşmesine sebep olmuştu. 1261 de Kutuz'a halef olan Melikü'z- zâhir Baybars, Bağdat'tan kaçarak Mısır'a iltica eden Halife Ez-Zahir b. En-Nasır'ın oğlu Ahmed'i, El-Mustansır bi'llah lâkabı ile halife ilan ederek Mısır'da hilafet makamını ihya etmişti. Vassaf'ın nakline göre, Berke Han'ın bu

¹⁸⁸ Rene Grousset, a.g.e., s. 321.

¹⁸⁹ Bartold Spuler, a.g.e., s. 53; İlyas Kamalov, a.g.e., s. 40.

¹⁹⁰ İlyas Kamalov, a.g.e., s. 41.

¹⁹¹ A.YU. Yakubovskiy, a.g.e., s. 41.

tarihlerde Tebriz’de ticaretle uğraşan bir hayli zengin tacirlerinin Hülagu tarafından malları yağma ettirilerek katlettilmesi üzerine, Berke de Hülagu’nun Deşt-i Kıpçak’daki tacirlerine aynı muameleyi tatbik etmişti. Böylelikle her iki ulus arasındaki siyasi bağlardan sonra ticari bağlar da bozulmuş oldu.¹⁹² Böylece Altın Orda- İlhanlı arasındaki savaşlar bu çerçevede kendini göstermeye başlayacaktı. Yani Önasya’da iki kardeş devlet arasındaki bu mücadele kısa zamanda yeni gelişmelere sebep olacaktı. Çünkü Altın Orda hükümdarı Berke, Bağdat Abbasi halifeliğine karşı tutumundan dolayı Hülagu’ya düşman olmuştu. Bu yüzden Ayn Calut savaşında Moğolları yenen Memluk Sultan’ı ile müşterek düşman kabul ettiği Hülagu’ya karşı bir anlaşma bile yapmıştı. Bu iki devlete, topraklarının büyük bir kısmı Moğollar tarafından işgal edilen Türkiye Selçukluları Sultanı II. İzzeddin Keykâvus de katılacaktır. Bu üçlü ittifak cephesi Bizans imparatoru Mihael’i de katmaya çalışsa da, topraklarına komşu olan Hülagu’dan çekinen imparator böyle bir antlaşma yerine geleneksel Bizans politikasına da uygun olarak her iki tarafla da iyi geçinme yolunu tercih etmiştir.¹⁹³

Ayrıca Berke’nin Müslümanlara duyduğu sempati İran Moğolları Hanı Hülagu ile bağlarının kopmasına sebep olmamışsa da, hiç olmazsa ona bu durum içinde diplomatik bir bahane teşkil etmiştir. Nitekim, Kıpçak Hanı, Hülagu’yu, diğer Cengizogullarına danışmadan Bağdat halkını katlettiği ve Halife’yi öldürttüğü için suçluyordu. Aslında, Cuci’nin hanedanı Hülagu’nun Azerbaycan’a yerleşmesini bir nevi tecavüz, haklarının çiğnenmesi olarak görüyordu. İran Moğolları olan kuzenlerine karşı Berke Han, Cengiz soyuna düşman olan, Müslüman direnişin önderliğini yapan Sultan Baybars’ın başında bulunduğu Mısır Memlukları ile anlaşma yapmaktan bir an bile çekinmemiştir. 1261’den itibaren iki Saray arasında karşılıklı elçiler gönderilmiş, Baybars’ın elçileri Kırım’da Sudak’ta karaya çıkarken, Berke’nin elçileri de İskenderiye’de toprağa ayak basmışlardı. 1263’de iki hükümdar arasında İran Hanlığına karşı açık bir ittifaka varılmıştı.¹⁹⁴

Önasya’da Altın Orda, Memluk ve Türkiye Selçukları Devleti arasında kurulan bu birliğe karşı Hülagu da Bizans İmparatoru’nu yanına almayı başarmıştı. Bu durum Altın Orda ile Memluk Devleti arasındaki fiili ilişkileri kısmen de olsa engellemişti. Şöyle ki; İmparator, Sultan Baybars’ın dostu Berke Han’a gönderdiği elçilik heyeti ve hediyeleri uzun süre İstanbul’da alıkoyduğu gibi Berke ve Baybars’ın müşterek dostu

¹⁹² Mustafa Kafalı, a.g.e., s. 56-57.

¹⁹³ Abdulkadir Yuvalı, a.g.e., s. 97.

¹⁹⁴ Rene Grousset, a.g.e., s. 438.

olan Türkiye Selçukluları Sultanı II. İzzeddin Keykavus tahtını kaybedip, Bizans imparatoruna sığındığında, imparator bir bahane ile Sultanı tutuklatmış, adamlarını da öldürmüştür. Yine aynı imparator, boğazlar yolunu kapatmak suretiyle, buradan Mısır'a ve Anadolu'da köle pazarı olarak bilinen merkezlere Kıpçak ve diğer kölelerin getirilmesini önlemişti. Mısır Memluk Devleti'nin esas kaynağını teşkil eden Kıpçak kölelerin gelmemiş olması Memluk Devleti için hayati önem taşımaktaydı. Bizans İmparatoru'nun bu tutumuna karşılık olarak Berke Han da Bulgarlar ile anlaşarak, Bizans'ın Balkanlardaki topraklarına devamlı olarak akınlar yapmış, bu akınlar sırasında Enez kalesinde imparator tarafından esaret altında tutulan II. İzzeddin Keykavüs'u da kurtarmıştı.¹⁹⁵

Memluk Devleti'nin Ayn Calut'da Hülagu kuvvetlerine karşı büyük bir başarı kazanması Berke Han'ın Balkanlar'daki Bizans topraklarını tehdit etmesinden sonra, Önasya'daki büyük devletlerarasında siyasi ve dini ağırlıklı bir bloklaşma ortaya çıkmış. Hristiyan dünyası ve özellikle Papa haçlı seferlerinde elde ettikleri başarıyı sonuçsuz bırakan Memluk Devletine karşı Hülagu'nun yanında yer aldığı için Önasya'daki bu mücadeleye Hristiyan dünyası da katılmış olacaktı. Böylece Moğol imparatorluğunun Önasya'daki iki önemli temsilcisi Altın Orda ile Hülagu arasında mücadele artık resmen başlayacaktı.¹⁹⁶

Bu mücadele ile Berke Han, Azerbaycan üzerindeki haklarını talep etmek üzere İlhanlı ülkesine yürümüştü. Berke Han, Cuci Ulusu'ndaki ve ona bağlı yerlerdeki bütün askeri birliklerini toplamıştır. Berke'ye vergi ödeyen Rus knezleri de askeri birlikler toplamışlardı. Rivayetlere göre, Berke Han Azerbaycan'ın fethi için görevlendirdiği Nogay komutasındaki ordu 30.000 atlı askerden oluşmaktaydı. Nogay'ın ordusu Derbent'i geçerek Şirvan civarında konaklamıştır. Bunu duyan Hülagu Han itaatindeki tüm bölgelerden askerlerin toplanmasını emretmişti. Bunların arasında vassal olan Azerbaycan, Ermeni ve Gürcü hakimleri de vardı. Ordusunu topladıktan sonra Hülagu Han 1262 yılında İlhanlıların yaylağı olan Aladağ'dan Berke'ye karşı koymak için harekete geçmişti.

Hülagu önce Şiremun Noyan komutasındaki birliği öncü birlik olarak gönderirken, Basmagan ile Abatay Noyan isimli komutanlar Şemaha'ya gitmişlerdir. Berke Han, Şiremun'un birliğine saldırarak onu bozguna uğrattıysa da, daha sonra

¹⁹⁵ Abdulkadir Yuvalı, a.g.e., s. 99.

¹⁹⁶ G. Vernadskiy, a.g.m., s. 525-534.

Abatay Noyan'ın komutasındaki birliğe yenilmiş, Berke Han'ın komutanı Nogay ise kaçmıştır. Fakat asıl karşılaşma Kür ırmağının kuzeyinde 1262 yılının Aralık ayında olmuştur. Başlangıçta Berke Han üstünlük sağlamışsa da, kısa bir süre sonra insiyatifi ele alan Hülagu Han, Berke Han'ı mağlup etmişti. Aynı yıl Hülagu Han, Nogay komutasındaki Berke Han'ın ordusunu Derbent yakınlarında bozguna uğramış,¹⁹⁷ daha sonra da Terek nehrine kadar çekilmişlerdi. Hülagu askerleri ise, İlgey Noyan, Tüdan Bahadır, Salciday, Çağann, Belargu ve Dukurdan Noyanların komutasında Terek suyunu da geçerek, Berke Han'ın ülkesini yağmalamışlardı. Ancak topladığı yardımcı kuvvetlerle beklenmedik bir zamanda bir dönüş yapan Berke han kuvvetleri karşısında buz tutmuş Terek suyu üzerinde Hülagu kuvvetleri perişan olmuştu. Savaş sırasında Hülagu'nun oğlu Bukay kaçmış, onu babasının yanına dönmeye ikna etmeye çalışmışlarsa da, mümkün olmamıştı. Bu savaş sırasında Hülagu askerlerinden çoğu buz tutmuş olan Terek suyunun üzerindeki buzların kırılmasından dolayı suda hayatlarını kaybetmiş, diğerleri de Berke askerleri tarafından öldürülmüş ve bazıları da kaçıp kurtulmuştu.¹⁹⁸ Hülagu'nun bozguna uğradığı bu savaş tarihte *Demirkapı savaşı* olarak da bilinir. Çünkü Derbent'in diğer adı Demirkapı'dır. Berke Han savaş meydanında Hülagu'nun askerlerinin cesetlerini görünce şöyle der: "Allah Hulegu'yu cezalandırsın! Hülagu Moğolları Moğollara kıskırttı. Eğer aramızda savaş olmasaydı, Moğol orduları tüm dünyayı ele geçirirdi."¹⁹⁹

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Mengü Han ikinci küçük kardeşi Hülagu, Moğolların dünyayı fetih amaçlarının bir parçası olarak, 1258 yılında Abbasi Halifeliğinin başkenti Bağdat'a saldırınca, Müslüman bir Moğol olan Berke'yle arası açılmıştı. Berke o zamanlar Moğol imparatorluğunun İli Cuci Ulusunun Aşağı Volga yöresindeki Saray kentinde oturuyordu. Ve bu ayrılığın sonucunda her iki amcazade de yani Berke ve Hülagu ayrı devletler kurma yoluna gideceklerdi.²⁰⁰ İşte bu ayrılığın en büyük sebeplerinden bir diğer meselede Abbasi Halifeliğinin Hülagu tarafından ortadan kaldırılmak istenmesiydi. Yine yukarıda zikrettiğimiz gibi Batu han hayattayken Berke buna Batu Han'a şikayet etmek suretiyle Hülagu'ya engel olmaya çalışıyordu. Fakat Batu Han vefat ettikten sonra Hülagu bu durumu fırsat bilmiş ve Berke Han'ı idare üzerinde yetkisini yok sayarak Abbasi Halifeliği üzerine yürümüştür.

¹⁹⁷ İlyas Kamalov, a.g.e., s. 57-58.

¹⁹⁸ Abdulkadir Yuvalı, a.g.e., s. 100.

¹⁹⁹ Rizaeddin Fahreddin, a.g.e., s. 43-44.

²⁰⁰ Michael Weiers, a.g.m., s. 306-307.

Aslında Mengü Han, kurultayda han seçildikten ve bütün prenslerin onayını aldıktan sonra Hülagu Han'ı İran, Şam, Mısır, Anadolu ve Ermenistan üzerine göndermeye karar verdi. Ardından o anda bölgede olmayan Baycu ve Çormağan komutasındaki kuvvetlerin istilaya katılmak amacıyla İran'a doğru ilerlemesine dair bir emir yayımlandı. Tuma'da bulunan Tir Bahadır komutasındaki kuvvetlerin de Keşmir ve Hindistan'a doğru yürümesini ve hareketi Hülagu'ya tabi olarak yürütmelerini emretti. Mengü, adı geçen ordulara gerekli talimatı verdikten sonra Cengiz Han ordusundan oğullarına, kardeşlerine ve yeğenlerine düşen her on askerden ikisinin seçilip özel muhafızı olsunlar ve İran seferinde kendisine eşlik edip yanından ayrılmasınlar diye Hülagu'ya verilmesini kararlaştırdı. Hülagu Han'a oğulları, akrabaları ve köleleri de eşlik ediyordu. Mengü han bununla da yetinmeyerek; Anadolu Selçukluları, Musul Atabeki, Fars Atabeki, Kirman hakimi gibi tabilerine diplomatik heyetler ve elçiler göndererek Hülagu'nun emrine yeterli sayıda asker vermelerini, orduya teçhizat ve kumanya takviyesinde bulunmalarını emretti.²⁰¹ Zaten Mengü Han en başından beri Önasya'daki tek gücün Moğollar olması yönünde çalışıyordu ki Hülagu'da bu doğrultuda görevlendirildi. Bu maksatla Alaeddin Keykubat 1232'de Moğol hanına bir elçi gönderdi ve iyi dileklerini sundu. Kağan Ögeday, Selçuklu sultanına gönderdiği mesaj ile ona tabii olmasını bildirmişti. Moğol tehlikesi Önasya'yı tehdit ettiği sırada Türkiye Selçuklu Devleti, Alaeddin Keykubat ile en parlak dönemini yaşıyordu. Buna rağmen 1233'te Ögeday'ın yaptığı tabilik teklifini kabul etti. Alaeddin Keykubat'ın 1237'de ölümü ile devlet zayıfladı. Ancak Türkiye Selçuklu Devleti, Gürcüler ve Ermeniler vergi vermek sureti ile konumlarını korudular. Fakat Önasya'da Moğollara tabii olmayan devletlerde vardı. Bunlar Abbasiler, İsmaililer ve Memlukulardı. İşte Hülagu'nun Batıya gönderilmesinin en önemli sebebi bu devletleri tabiiyetine almak ve tabii devletlerin vergisinin toplanması ve daha kolay sevk edilmesini sağlamaktı.²⁰²

Nitekim bu maksatla İran'ın fethinden yirmi yıl sonra Moğollar, Arran ve Moğan'daki tamamen askeri hükümet ile Horasan ve Irak-ı Acem'deki vergi hükümet şeklinde devam eden ikili hükümet şeklini ve geçici rejimi bırakmayı ve yerine ikisini birleştirerek muntazam bir siyasi iktidar kurmayı düşünmüşlerdi. 1251 kurultayında

²⁰¹ H. Ahmet Özdemir, *Moğolların Anadolu İstilasası ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı*, İz Yay., İstanbul, 2005, s. 231-232.

²⁰² Arda Deniz, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, Ekim Yay., İstanbul, 2013, s. 76.

Mengü Kağan İran umumi valiliğini küçük kardeşi Hülagu'ye emanet etmeyi kararlaştırmıştı. Mengü'nün planına göre önce, Mazenderan, Meymündüz ve Alamut gibi kartal yuvalarında yaşayan İsmaililere hücum edecekti. İsmaililerin büyük önderi Rükneddin Kuurşah Mymunduz'da bizzat Hülagu tarafından kuşatıldıktan sonra 19 Kasım 1256 tarihinde teslim olmuştu. Hülagu onu Moğolistan'da bulunan Mengü Han'a yollamış fakat yolda idam edilmişti. Alamut kalesi müdafileri 20 Aralıkta teslim olmuşlardı. Selçuklu sultanlarının bütün çabalarını boşa çıkartan, Sultanlığı ve Halifeliği dehşetten titreten, bütün Asya İslam dünyasında maneviyat bozan ve parçalamaya yol açan XII. Asrın korkunç mezhebi nihayet ortadan kaldırılmış oluyordu. Bu, medeniyet ve düzen davasına Moğolların yaptığı iyi bir hizmet olmuştu.²⁰³

Diğer taraftan Hülagu, Bağdat seferi için hazırlıklarına devam ederken, Baycu Noyan da Orta Anadolu'da Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a karşı olan Türkmenlerle mücadele etmekte idi. Bu yöredeki Türkmenler Moğollara karşı çıktığı için Sultan II. İzzeddin Keykavus'u desteklemekteydiler. Ancak, 1257yılı sonlarına doğru Hülagu'den gelen emir üzerine Anadolu'da bulunan Moğol kuvvetlerinin başında Irak yönüne hareket etmişti. Hülagu, Curmagun Noyan zamanından beri bu yöreyi ve karşısındaki düşmanı iyi bilen Baycu'nun emrindeki askerleri onun kumandasında öncü olarak görevlendirildi. Bağdat seferinde Baycu ile bazı önemli kumandanlarla birlikte Hülagu'da ordunun merkez kolunu idare edecekti. Hülagu bu maksatla 1258 yılı sonunda Hemedan yakınlarındaki karargahından hareketle Kirmanşah şehri üzerine yürüdü.²⁰⁴

Ardından Baycu'nun ordusu Musul üzerinden inerek Bağdat'ı Dicle'nin batı kıyısından itibaren ele geçirmeye çalışıyordu. Hülagu'nun en mükemmel kumandanlarından Nayman asıllı Kıtbuca sol kanat ile Lüristan yolu üzerinden Abbasi başkentine yönelmişti. Nihayet Hülagu bizzat Hemedan dan hareketle Dicle üzerinden Kirmanşah ve Holvan'dan iniyordu. 18Ocak 1258 tarihinde Moğol kuvvetlerinin toplanması tamamlanmış ve Hülagu ordugahını Bağdat'ın doğu banliyösüne kurmuştu. 22 Ocak'ta Moğol kumandanları Baycu, Buka Timur ve Suğuncak veya Suncak Dicle'nin batısında yer alan Bağdat'ın kenar mahallelerinde vaziyet alırken, diğer tarafta Hülagu ve Kıtbuca kuşatmayı artırıyordu. Moğolları yumuşatmak için Halife onlara, koyu bir şii olan ve belki de içinden Moğolları tutan vezirini ve Nesturi

²⁰³ Rene Grousset, a.g.e., s. 391-392.

²⁰⁴ Abdulkadir Yuvalı, a.g.e., s. 72.

Katogikos Makika'yı göndermişti. Fakat durum artık herhangi bir şeyi değiştirmeyecekti. Şiddetli hücumlar istihkamların doğu kısmının Moğolların eline geçmesine sebep olmuştu(5-6 Şubat). Ve 10 Şubat'ta da bizzat Abbasi Halifesi, Hülagu Han'a teslim olmuştu. Han, bütün şehir halkının silahlarını bırakarak şehirden çıkmasını istemiş ve yağma tam olarak 17 gün sürmüştü.²⁰⁵

Nitekim Hülagu'nun ölümü üzerine ilk olarak küçük oğlu Yaşmut babasının yerine geçti. O babasının yerini almayı ümit ediyordu. Fakat emirler, 1234 doğumlu büyük oğlu Abaka'yı tercih ettiler. Böylece Abaka, 9 Mart 1265'te tahta çıktı ve baş vezir Cüveyni olarak atandı. Aslında Abaka iş başına geldiğinde devletin durumu pek iyi değildi. Bundan dolayı hükümdar dört taraftan memleketi tehdit etmekte olan düşmanların uyandırdığı tehlikeleri basiretle bertaraf etmede başarılı oldu. Bizans imparatoru VIII. Michael'in şahsında bir müttefik buldu, önceden babası Hülagu'ya eş olarak düşünülmüş olan Michael'in kızı Meryem'i nikahına aldı. Bu durum o zamanlar Altın Orda ile münasebetleri bozulmuş olan Bizans Kayserinin menfaatine uygun gelmekte idi. Bu müşterek husumet kayın baba ile damadı birbirine sıkıca bağladığından neticede 1267-668 tarihinde bir İlhanlılar sefaret heyeti İstanbul'a gönderildi. Şarki-Roma ile olan bu dostluğun, sıkıntıda bulunan Abaka için, sadece hafif bir teselliden ibaret kaldığına hiç şüphe yoktu.²⁰⁶

Dolayısıyla Abaka Han başa geçtiğinde iki yönden sıkışmış durumda bulunuyordu. Genil ve bol gelirli eyaletlere ve her yıl vergi veren devletlere sahip olan Hülagu ve Abaka Han Berke tarafından kiskanılmaktaydı. Güneyden Memlûklular, Kuzeyden ise Altın Orda arasında kalan Abaka bu durumdan kurtulabilmek için çetin savaşlar vermek zorunda kaldı.²⁰⁷

Aslında Abaka Han ile Berke Han başlangıçta anlaşmaya varsalar da, daha sonraları araları yeniden bozulmuştu. Yani Abaka, Han olunca, Cuci ulusu mensupları hanları Berke'nin Tebriz'de bir camii yaptırmak istediğini söyleyerek, onu aldatmaya çalışmışlardı. Tabi Abaka onlara bu yetkiyi vermişti. Onlar camii yaptılarsa da, üzerine Berke Han'ın adını yazmışlardı. Sonradan kendileri için bir kumaş imalathanesi yapmak istemişlerdi. Abaka Han buna da yetki vermişti. Dolayısıyla Berke Han için kumaş yapmaya başlamışlardı. Ve aralarında mücadele başlayıncaya kadar bu durum böyle

²⁰⁵ Rene Grousset, a.g.e., s. 393-394.

²⁰⁶ Bertold Spuler, a.g.e., s. 78-79; Hakkı Dursun Yıldız, "İlhanlılar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 9, Çağ Yay., s. 65.

²⁰⁷ Arda Deniz, a.g.e., s. 134.

devam etti. Fakat çok geçmeden farklı sebepler öne sürerek Berke'nin komutanı Nogay savaşı tekrar başlatmış ve büyük bir orduyla Derbent, Şirvan, Arran, Mugan ve Güney Azerbaycan'ı ele geçirmek için Şirvan'a doğru yola çıkmıştı. Berke'nin kendisine doğru sefere çıktığını duyan Abaka, Berke'nin ilerlemekte olan kuvvetlerine karşı kardeşi Yeşmut'u yollamıştı. İki ordu arasında Kür ırmağının kollarından Aksu civarında (1265) cereyan eden şiddetli muharebeden kesin bir netice alınamamıştır. Muharebeden sonra her iki taraf da 14 gün ırmak boyunda beklemişler ve sonunda Berke ordusuyla geri dönmüştür.²⁰⁸

Berke ve Hülagu Hanlardan sonra Altın Orda- İlhanlı Devletleri arasındaki en sağlam ilişkiler Altın Orda Han'ı Toktamış ile İlhanlı han'ı Gazan han arasında devam etmişti. Gazan devrinde de İlhanlı- Altın Orda münasebetlerinin esasını daha önceki dönemlerde olduğu gibi, Altın Orda devletinin Azerbaycan politikası belirlemişti. Bu politikanın ne olduğunu yukarıda ifade etmiş olduğumuz için bu meseleye detaylı olarak girmeyeceğiz. Çünkü iki devlet arasındaki bu mesele yani Azerbaycan veyahut Moğolların Kafkasya politikaları yüzyıl devam etmiş olan bir meseledir. Fakat bu politika bazı hanlar döneminde yoğunluk kazanmış olduğu için biz de bu hanları araştırıp açıklamakla devam edeceğiz.

İran Moğollarıyla Tokta arasındaki ilişkiler, seleflerini olduğu gibi, onu da uğraştırmıştı. Tokta'nın saltanatı zamanında İran'da Keyhatu (1291-1295), Baydu (1295-1295), Gazan Han (1295-1304) ve Ölceytü (1304-1316) hüküm sürmüştü. İki Moğol devleti arasındaki ilişkiler geçici olarak düzelmiş, tacirler ve malları için uzun yıllar kapalı kalmış olan Kafkasya yolu tekrar açılmıştı. Tokta (1290-1312) başa geçtiği zaman karşılıklı olarak elçiler gönderilmiş, mektuplar yazılmış ve tacirlerle bankacılar için yollar açılmıştı. Yolcuların güvenlik ve rahatı sağlanmıştı.²⁰⁹

Gazan devrinde İlhanlı-Altın Orda münasebetleri de aynı temeller üzerinde kuruldu. Berke'nin komutanı Nogay'ın ölümünden sonra içeride rahatlayan Altın Orda hükümdarı Tokta (1290-1312), dış siyasette dikkatini Azerbaycan'a çevirdi. Bir taraftan Memluklar ile bir süreden beri kesintiye uğrayan diplomatik ilişkileri yeniden canlandırırken, diğer taraftan da Azerbaycan üzerindeki hak iddiasını tekrarlamak üzere İlhanlılara elçi gönderdi. Fakat kaynaklarda Altın Orda elçilerinin istekleri hakkında

²⁰⁸ Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m., s. 66; A.YU. Yakubovskiy, a.g.e., s. 41-42; İlyas Kamalov, a.g.e., s. 61-62.

²⁰⁹ A.YU. Yakubovskiy, a.g.e., s. 49-50.

herhangi bir bilgi verilmemiştir.²¹⁰ Fakat Reşidu'd-din, Nogay Tokta ile mücadele ettiği sıralarda, Gazan Han'a elçiler göndererek ondan yardım istediğini yazmaktadır. Gazan Han, Altın Orda'nun bu durumdan faydalanmak istemediği için olumsuz cevap vermişti. Ayrıca tek başına kalan Nogay mağlup olmuş ve öldürülmüştü.²¹¹

İlhanlıların güneyde Memluklar, doğuda ise Çağataylılar ile mücadele halinde olması ve bilhassa Gürcistan kralı VI. David'in İlhanlı hakimiyetine karşı takındığı tavır, Tokta'ya, Azerbaycan'da hak iddiası için bir kez daha harekete geçme imkanı verdi.²¹²

Haliyle Tokta da dedelerinden kalan politikayı devam ettirerek Azerbaycan ve Gürcistan iddialarını devam ettirmişti. 21 Ocak 1303 tarihinde Tokta'nın emriyle 325 kişilik bir heyet İlhanlı ülkesine varmıştı. Heyet namına söz alan İsa Küregen bütün Kafkas ülkesinin terk ve tesliminin Gazandan istemişti. Bu isteği dile getirirken de Arran ve Azerbaycan'ın Hülagu Han'ın ortaya çıkışına kadar Cuci ulusuna ait olduğunu, Cengiz Han'ın yaptığı taksimde Azerbaycan hakimiyetini Batu'ya verdiğini, dolayısıyla da kendilerine ait olan bu bölgenin yıllardır haksız bir şekilde İlhanlıların tasarrufunda bulunduğunu hatırlatarak, talebin yerine getirilmediği takdir de, bu işin 100 binden fazla iyi silahlanmış asker tarafından zorla yapılacağını bildirmişti. Ayrıca Tokta'nın elçileri, askerlerinin çokluğunu ifade etmek için yanlarında darı (erzen) torbası getirmişlerdi.²¹³

1 Ocak 1303 tarihinde bir kabul merasimi tertip edilerek Altın Orda elçileri, Memluk elçileriyle birlikte huzura alındı. Gazan han, bu kabulde Tokta'nın elçilerine daha çok iltifatta bulundu. Bununla birlikte, elçilerin istekleri ve beraberlerindeki kalabalık koruma heyeti Gazan Hanı kızdırdı. Bu durum üzerine Gazan Han'ın: "Elçiler eğer İlhanlı ülkesini ele geçirmek için gelmişlerse, sayılarının bundan çok olması gerekirdi. Şayet elçilik için gelmişlerse, beş kişilik bir koruma yeterlidir" dediği bazı kaynaklarda kaydedilmektedir. Yine aynı şekilde, Gazan Hanın, toprak talebine verdiği cevapta aynı sertlikte idi: "Moğol-Tacik, göçebe-yerleşik herkes bilsin ki, biz bu ülkeyi kılıçla aldık. Teslimimizde yine kılıçla olacaktır". Ardından da Altın Orda hükümdarlarının ordusunun çokluğunu ifade etmek için "darı" yere saçıldı. Getirilen bir tavuk bu tanelerin hepsini toplayarak yedi. Gazan Han'ın bütün bu taleplere verdiği

²¹⁰ Osman G. Özgüdenli, a.g.e., s. 218.

²¹¹ İlyas Kamalov, a.g.e., s. 75.

²¹² Osman G. Özgüdenli, a.g.e., s. 218.

²¹³ İlyas Kamalov, a.g.e., s. 76.

cevap kısa ve kesindi: “Tokta bilir ki bir tavuk çokça tane yer. Yırtıcı bir kuş, Güvercilerin bolluğuna sevinir. Bir kurt da, sürünün kalabalık oluşundan haz duyar”.²¹⁴

Bu sert ilişkilerden sonra iki devlet arasında bazı istila teşebbüsleri olmuş olsa da, aslında bunlar çok fazla ciddiyet arz etmezlerdi. Bütün bu gelişmeler, İlhanlılar için kuzey hududunun daima denetimde bulundurulmasını gerektirmekteydi. Bununla birlikte Gazan, fırsat elde ettiği hallerde dahi Altın Orda devletindeki dahili mücadelelere müdahale etmedi. Fakat Gazan Han’ın Memlûklular ile savaşırken kuzeyden vuku bulabilecek bir Altın Orda taarruzundan çekinerek, bu mıntıkaı emniyet altına almak gibi de bir teşebbüsü vardı. Ama O, hakimiyeti boyunca dış siyasette dikkatini, Memlûklular ile mücadeleye vermişti. Zaten Tokta Handa, Gazan han vefat ettikten sonra harekete geçebildi.

Netice de, İlhanlı Devletine yönelen Altın Orda tehdidi, ilhanlı devleti için hiçbir zaman ciddi bir istila hareketi oluşturmamış olsa da, Gazan Han’ın dikkatini kuzeye çekmeyi başarmıştı. Bütün bunların neticesinde de, Derbent yeniden tahkim edildiği gibi, önemli bir miktar kuvvette de daima hazır bir şekilde Altın Orda hududunda bekletildi. Altın Orda tehdidi, bütün dikkatini güneydeki Memlûk savaşlarına vermek isteyen İlhanlılar için, çok ciddi olmasa da daimi bir rahatsızlık olarak kaldı.

Sonuç olarak, Batu Han vefat ettikten sonra Hülagu’nun Abbasi Halifeliğini yıkması, Anadolu ve Azerbaycan bölgesinde Batu ve Berke Hanların vergi memurlarının ortadan kaldırılarak yerine kendi memurlarını yerleştirmesi ve bu iki devlet ilişkilerinin temelini oluşturan ve bu devletler arasında yüz yıl kadar süren; Azerbaycan ve Harezm bölgesi veya toprakları meseledir.

2.2.4. Altın Orda-Mısır Memlûkları Münasebetleri

Memlûk; Mısır ve Suriye’de hüküm sürmüş bir sülalenin adı olup;²¹⁵ bu sülale Mısır’da Eyyübi ordusundaki Türk asıllı azatlı emirler tarafından kurulan, dönemin tarihçilerinin Türk devleti olarak adlandırdığı Memlûklar (Kölemenler), Bahri Memlûkları (Bahriye, Birinci Memlûklar; 1250-1382) ve Burci Memlûkları (Burciyye, İkinci Memlûklar; 1382-1517) olmak üzere iki dönemde incelenebilir.²¹⁶ İlk dönem Bahri Memlûklar dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bahri Memlûklar adını Nil nehri üzerindeki Ravza adasından almıştır. Eyyübiler döneminde sultan olan Necmeddin

²¹⁴ Osman G. Özgüdenli, a.g.e., s. 219.

²¹⁵ M. Sobernheim, “İlhanlılar”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1972, s. 689.

²¹⁶ İsmail Yiğit, “İlhanlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara, 2004, s. 90.

Eyyüb Kıpçaklardan getirttiği memlukları - adada yerleştirmiş, bu adada yetişen memluklara de Memalikul Bahriyye adı verilmiştir. Zamanla güçlenen Bahri Memlûklar yönetimi ele alarak Eyyübileri sonlandırmış ve tarihe Memluklar olarak geçen bu devleti kurmuşlardır.

Memlûkların ikinci dönemi ise Burci Memluklar dönemidir. Memlûkların en önemli Sultanlarından olan Kalavun (1279-1290) kendi saltanatını güçlendirmek ve mevcut Kıpçak memlukları ile emirler arasındaki mücadelelerde taraflara muhtaç olmamak amacı ile kendisine bağlı yeni bir memluk grubu oluşturmak istemiş, Moğol istilası sebebi ile ülkeleri işgal altında bulunan Çerkezler bu dönemde pazarlarda bolca bulunduğundan, Çerkezlerden oluşturduğu bu yeni Memlûk grubunu sarayının bulunduğu Kal'atül Cebel'deki burçlara yerleştirmişti. Burci Memlûklar ismi buradan gelmektedir. Zamanla sayıları artan ve güçlenen bu grup 1382 yılından sonra Bahri Memlûklardan saltanatı devralmışlar ve 1517'de Memlûkların sona ermesine kadar tahtta kalmışlardı.²¹⁷

Nitekim Memlûklar kuruluş süreciyle birlikte buldukları coğrafya gereği birçok devletlerle çeşitli ilişkiler içerisinde bulunmuşlardı. Bunlardan belki de en önemlisi ve bizimde üzerinde duracağımız konu olan Altın Orda ilişkileri, Memlûk devleti için din bağı ve ticari menfaatlerden kaynaklanan bazı ilişkiler ortaya çıkmıştı.

²¹⁷ Refik Turan, *Selçuklu Tarihi*, Ankara, 2012, s. 276.

Bilindiği üzere Altın Orda Devleti'nin (1242-1519) sınırları, XIV. Asrın ortalarında, Urallar'dan Karpat dağlarına kadar Avrupa'nın büyük bir kısmını içine alıyor; doğu istikametinde Sibirya'nın içlerine, güneyde ise Karadeniz ve İran'a ulaşıyordu. Memlûklar, 13 ve 14. Yüzyıllarda, Doğu Avrupa'nın tamamına yakın bölümüne hâkim olan bu devletle, baştan itibaren dostane ilişkiler kurmuşlardı. Bu iki devleti birbirine yaklaştıran önemli sebepler mevcuttu. Bunlardan en önemlileri; din bağı ve İlhanlı-Altın Orda düşmanlığıdır.²¹⁸ Dolayısıyla her iki devlet de birer Müslüman devleti idiler. Çocukluğunda İslam dinini kabul etmiş olan Berke Han, 1257 yılında Altın Orda tahtına oturmuştu. O, yeni dinini aynı zamanda devletin resmi dini olarak kabul etmişti. Son derece dindar bir hükümdar olarak tanıtılan Berke'nin, bu dönemde kendisini İslam dini ve Müslümanların yegâne müdafii ve hamisi sayan ve zamanın en büyük İslam devletinin başında olan Memlûk sultanıyla dostane ilişkiler kuracağı açıktı.²¹⁹ Ayrıca İlhanlı-Altın Orda düşmanlığı; bu iki Moğol devleti arasında, arazi anlaşmazlığı yüzünden çıkan ve bir türlü sona ermeyen savaşlar, her iki devlet hükümdarını bir müttefik aramaya sevk etmişti. Bu durumda İlhanlılar Avrupa devletleriyle ittifak kurarken, Berke, Baybars ile işbirliğini temin etme yolunu tercih etti. İki Müslüman sultan arasında gerçekleştirilen yazışmalar sonucu, dostane münasebetler tesis edildi ve Hülagu'ya karşı bir ittifak kuruldu.²²⁰

Dolayısıyla her iki ulusun Azerbaycan üzerinde hak iddia etmesi, nihayet Hülagu ile Berke'nin arasını açacak ve Hülagu'nun Bağdat zaptını (1258) müteâkıb, İran'da Batu Han zamanından beri vazife gören Cuci ulusu memurlarını yerlerinden tardı hatta Hemedan da 700 kişiyi de Berke Han taraftarıdır, diye katletmesi, iki ulus arasındaki uçurumu ve zenginliği son haddine getirecekti. Bu hadiseler gelişirken Hülagu Memlûk sultanlığı üzerine yürümüş, fakat 1260 yılında Ayn-ı Calut mevkiinde Memlûk Sultan'ı Seyfeddin Kutuz'a mağlup olmuştu. Hülagu'nun hem Altın Orda ve hem de Mısır Sultanlığı ile bozuşması, o zamana kadar birbiri ile alakası olamayan bu iki devleti Hülagu'ya karşı birleştirmişti. 1261'de Kutuz'a halef olan Melikü'z-zahir Baybars, Bağdat'tan kaçarak Mısır'a iltica eden Halife Ez-Zahir b. En-Nasır'ın oğlu Ahmed'i, El-Mustansır billâh lakabı ile halife ilan ederek Mısır'da halife makamını ihya

²¹⁸ İsmail Yiğit, *Memlûklar (1250-1517)*, Kayıhan Yay. İstanbul, 2008, s. 142.

²¹⁹ Geniş bilgi için bkz; Aydın Çelik, Önder Güler, a.g.m., s. 139-162.

²²⁰ İsmail Yiğit, a.g.e., s. 142.

etmişti.²²¹ Bu arada Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus, Moğolları yani İran Moğolları olan İlhanlıları, Ayn Calutta kesin bir yenilgiye uğrattıktan sonra Memlûklu Hükümdarı olmuş olan Baybars'ın yardımını sağlama yolunda çabalar sarf etti, fakat olumlu bir sonuç alamadı; bir süre sonrada artan Moğol baskısı karşısında 1262 yılında, aile bireyleri ve yakın emirleriyle birlikte Antalya'dan bir gemiye binerek İstanbul'a eski dostu imparator Michael Paleologos'un yanına gidip Bizans'a sığındı. Bununla birlikte Keykavus, Altın Orda hükümdarı Berke Han ile Memlûk Sultanı Baybars'ın Moğollara karşı bir ittifak girişimlerinden faydalanmaya çalıştı. Fakat bu sıralarda gelişen durum dolayısıyla imparator Michael, II. İzzeddin Keykavus'u hapse attırdı (1262). Çok geçmeden Berke Han'ın, onun Selçuklu Sultanına ve kendisine gönderilen Memluklu elçilerine karşı giriştiği mücadele karşısında gönderdiği 20 bin kişilik bir ordu, Balkanlardaki Bizans memleketlerini istila ettiği gibi, İzzeddin Keykavus ve ailesini hapisten kurtarıp Berke Han'a getirildiler.²²²

Aslında II. İzzeddin Keykavus'un Altın Orda veyahut Memlûklar ile ittifak olma şansı bitmiş gibi gözüke de, II. İzzeddin Keykavus'un İstanbul'a kaçmasıyla bu ittifak girişimi sonrasında yaşanan gelişmeler neticesinde devam ettiğini hatta genişlediğini ortaya koyar. Çünkü Memlûk Sultanı Baybars ile yeni Müslüman olan Altın Orda Han'ı Berke Han'ın Hülagu'ya karşı ittifak kurmasıyla; Altın Orda, Memlûklar ve II. İzzeddin Keykavus müttefik olmuşlardı. Kuzeye ve Güneye hâkim olan bu iki hükümdar, Anadolu yarımadasından da destek almak için, Bizans'ta bulunan II. İzzeddin Keykavus'u tekrar Türkiye Selçuklu Hükümdarı olması yolunda destekliyordu.²²³

Ayrıca Memlûk dönemi başlarında, yeniden kurulmuş olan Bizans imparatorluğu ile ilişkilerde önemli gelişmeler meydana geldi. İznik imparatorluğu VIII. Michael Paleologos (1259-82), Baybars'ın sultan olmasından 1 yıl sonra 1261'de, İstanbul'un son Latin imparatorundan geri aldı. Karadeniz ile Akdeniz arasındaki geçidi denetiminde bulduran imparatorla iyi ilişkiler kurmak Baybars için önemliydi, ne de olsa Altın Orda topraklarından toplanan "Memlûklar", bu yoldan Mısır'a getiriliyordu. Doğu Anadolu'dan Suriye'ye ulaşan alternatif karayolu artık düşman ilhanlı devletinin denetimindeydi. Ancak İlhan Hülagu ile Altın Orda Hanı Berke arasındaki

²²¹ Kazım Yaşar Koprıman, "Mısır Memlûkları (1250-1517)", *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, C. 3, Ankara, 2002, s. 423; M.Sobernheim, a.g.m., s. 689.

²²² Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK yay., Ankara, 1995, s. 478-479.

²²³ Mehmet Suat Bal, "Türkiye Selçukluları, Mısır Memlûkları Ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak", *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 17, 2005, s. 301.

düşmanlıktan cesaret alan Baybars, muhtemel bir müttefik olarak gördüğü Berke ile ilişkilerini sağlama almaya bakıyordu. Sonuçta Memlûk-Bizans ilişkileri esasen Memlûk-Moğol ilişkileri bağlamında anlam ve önem taşımaktaydı. Bu ilişkilerin başlamasına vesile olan hadise de, VIII. Michael'ın, anlaşıldığı kadarıyla konstantinapolis'in geri alınması münasebetiyle, Mısır'daki Melkai patriğini kendisine göndermesi için Baybars'tan ricada bulunmasıydı. Gönderilen heyette patrik ve rahiplerin yanı sıra Memlûkları temsilen Emir Fariseddin Akkuş el-Mesudi de vardı.²²⁴

Dolayısıyla da Sultan Baybars'ın tahta çıkması üzerine elçi ve mektup gönderdiği hükümdarın başında Altın Orda devlet başkanı Berke Han vardı. 1261 yılında ona elçi göndermiş, Hülagu'ya karşı ortak mücadeleye çağırmişti. 1262 yılı başında ise Fakih Necmeddin ile Seyfeddin Keserbek başkanlığındaki bir heyeti hediyelerle Berke Han'a gönderdi. Heyetin yanına iltica eden Moğol askerlerinden oluşan rehberler, yeni halife el-Hakim'in soy şeceresini verdi. Bu heyet gemiyle İskenderiye'den hareket etti. İstanbul'da Berke Han'ın gönderdiği elçilerle karşılaştı. Fakih Necmeddin hastalandı. Bizans imparatorunun bir mektubunu alarak, Berke Han'ın elçileriyle Kahire'ye döndü. Seyfeddin Keserbek diğer kişiler ve hediyelerle saray'a gitti. Ve 2 Mayıs 1263 günü yine deniz yolu ile Kahire'ye döndü.²²⁵

Ayrıca yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Baybars bu dönemde Berke Han ile açık bir şekilde diplomatik ilişkiler kurmaya çalışıyordu. Altın Orda kökenli, bir Memlûk olan Baybars, Cengiz Han'ın torunu Berke'nin karşısında daha zayıf bir konumdaydı. Ancak her iki hükümdar da sonradan Müslüman olmuştu. Ve bu açıdan Baybars'ın elinde bir koz vardı: Kasım 1262'de el-Hakim adıyla halife yapılan mülteci Abbasilerin temsil ettiği bu kozu da oynadı. İslam ümmetinin resmi lideri sıfatıyla halife sultan'a meşruiyet sağladığı gibi, onu temsilen Berke ile müzakere yürüttü. Baybars'ın gönderdiği heyeti de yanına aldı. Eylül 1264'te heyet üyeleri de Kahire'ye döndü.²²⁶

Tabi bu sıralarda doğudaki en kuvvetli devletler güney Rusya'daki Altın Orda, Önasya'da Hülagu Han'ın Moğol devleti ve Mısırdaki Memlûklardı. Rusya ve Önasya Moğolları artık bir birlik teşkil etmemekteydiler. Çünkü yukarıda da ifade ettiğimiz gibi 1259 yıllarında ayrılık vuku bulmuştu. Bundan kısa bir süre sonra, 1258'de halifeler şehri Bağdat'ı ellerine geçirip hâkimiyetlerini Hindistan'dan Akdeniz'e kadar bütün

²²⁴ P.M. Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yy'dan 1517'ye Yakınoğu*, Çev: Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 160-161.

²²⁵ Ramazan Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, İSAM Vakfı, İstanbul, 2009, s. 161-162.

²²⁶ P.M. Holt, a.g.e., s. 161.

Önasya'ya yaymış bulunan Hülagu'nun Moğolları, Mısır Memlûkları tarafından bir bozguna uğrattılar (1260). Aslında Mısır Eyyübilere'nin her şey den önce Kumanlardan ve güney Rusya'daki diğer istep kavimleri mensuplarından ortaya çıkan muhafız kuvveti olan Memlûklar 1250'de Mısır'ın hâkimi olmuşlar ve Eyyübilere'in yerine 16. yy içlerine kadar Mısır'a hükmedecek olan kendi hanedanlarını kurmuşlardı. Bu zamandan itibaren kavimdaşları güney Rusya'dan gittikçe artan sayılarda buraya akmaya başlamışlar ve bu da Memlûkları Altın Orda ile yakın ilişkiler içerisine sokmuştu.²²⁷

Nitekim her iki devletin de, Hülagu'nun Moğol devletine karşı düşman olması, bu iki devletin ancak deniz yoluyla ilişki kurmaları neticesini doğurdu. Bu yol üzerinde

²²⁷ George Ostrogorsky, a.g.e., s. 423-424.

bulunan Bizans, böyle bir temasın anahtarı konumundaydı. Bu sebeple Memlûklularla Güney Rusya’da hüküm süren Altın Orda devleti arasında siyasi bir yakınlaşma kaçınılmaz bir hâl aldı. Bunun dışında, geri alınan İstanbul, o zamanın Doğu Avrupa’sı hadiselerinde söz sahibi olmaya başlamıştı. Fakat VIII. Michael’ın, Konya Selçuk devleti üzerinde bir baskı unsuru olarak Hülagu devleti ile iyi münasebetlerini sürdürmesi, böyle bir yakınlaşmaya engeldi. Bu surette 1254’de Bulgarlarla anlaşan Altın Orda Tatarları, Bizans arazisine taarruz ettiler.

Bu esnada imparatorluk ordusu ağır bir yenilgiye uğrayarak, imparator VIII. Michael bu badireden zor kurtulmuştu. Bu hadiseden sonra Bizans, Altın Orda ile olan münasebetlerini düzeltmeye çalıştı ve 1272’de Nogay Han ile imzalanan antlaşma, Bizans’a Bulgarlardan gelecek taarruzlara karşı emniyet sağladı. VIII. Michael, kızı Euphrosyne’yi Nogay Han’a verdi ve bununla birlikte pek çok kıymetli hediyeler de gönderdi. Bu zamandan sonra, Altın Orda ve Mısır ile Bizans arasındaki münasebetler uzunca bir zaman iyi olmakta devam etti.²²⁸ Fakat bu ilişkilerin başlangıcında, Anadolu’nun mevcut hükümdarı IV. Rükneddin Kılıç Aslan, Altın Orda- Memlûk ittifakı düşmanı olan Hülagu’ya karşı tam bir teslimiyet içindeydi. Bizans imparatoru ise daha önce hoşgörü ile baktığı bu ittifak devletlerine Hülagu’nun baskısı sonucu cephe almıştı. O, Sultan Baybars’ın Berke Han’a giden elçilerini tutuklatıp mallarına da el koymuştu.²²⁹

Zaten Baybars Memlûk devletine sultan olduğunda onun en önemli düşmanları; İlhanlılar, Haçlılar ve Ermenilerdi. Bu üç devletin en tehlikeli yanı ise Memlûklara karşı ortak hareket edip birbirleriyle yardımlaşma ihtimaliydi.²³⁰ Dolayısıyla Moğollar vassalları olan Ermenilerle Irak’ı da ele geçirmiş olarak, Frenkler ise Suriye sahillerini ellerinde bulundurduklarından, sürekli bir tehdit unsuru idiler. Moğollar Memlûk devletini Suriye sınırlarından tehdit ediyordu ve belki de bu tehdit Mısır’a kadar ulaşabilirdi. Onların amacı Akdeniz kıyılarını kendi devletlerine hudut yapmak idi. Ancak bunu asla başaramadılar. Frenklerde, Avrupa’daki Haçlılardan taze kuvvet desteği olarak Memlûklar için çok ciddi tehlikeler doğurabilirdi. Bu sebeple Baybars’ın bu iki tehlikeyi ciddi şekilde dikkate alması ve diplomatik ilişkilerini de ona göre düzenlemesi gerekiyordu. Baybars’ın Moğollar ve Haçlılar ile olan mücadelesinin

²²⁸ Şerif Başstav, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 1989, s. 5.

²²⁹ Mehmet Suat Bal, a.g.m., s. 301.

²³⁰ Ali Aktan, “Memlûk-Haçlı Münasebetleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 106, Şubat, 1997, s. 152.

birbirinden ayrılması çok zordu. Memlûk sultanı çoğunlukla bu iki düşmanı aynı anda savaşıyordu. Bütün bunlara ilaveten İslam birliğini sağlama fikrini Eyyübilerden devralmış olan Memlûkların bu konudaki hassasiyetlerini ve buna bağlı olarak Irak topraklarından sürülmüş olan Müslüman emirlere yardım etme fikrini de söyleyebiliriz. Ayrıca Baybars'ın Ayn Calut savaşından sonra Moğollara karşı savaş tekniği konusunda tecrübe edinmesi ve İlhanlıların Papalık, IX. Louis ve Ermeniler ile bir ittifak kurma girişiminde bulunması, saltanatı boyunca Memlûk-Altın Orda münasebetlerinin önemli derecede belirleyicisi oldu.²³¹

Nitekim Altın Orda hükümdarı Berke'nin, Baybars'ın bu girişimine olumlu cevap vermesi ve İzzeddin Keykavus'un da bu ittifaka taraf olması sonucunda Ortadoğu'daki siyasi dengeler değişmeye başlamıştı. Memlûk ve Altın Orda gibi iki büyük devletin İlhanlılara karşı siyasi ve dini nedenlerle olduğu kadar ekonomik ve kültürel ilişkiler bakımından da diyalog içerisinde olmaları, İstanbul boğazı yolunun kendilerine açık olmasını gerektiriyordu. Çünkü kuzeyin köle ve cariyeleri, kürkleri Memlûk devleti için ne kadar gerekli ise, Memlûk devletinde üretilen kumaşlar ve çeşitli ürünlerde Altın Orda için o kadar önemliydi. İlhanlılar Anadolu topraklarını hâkimiyetleri altına alınca düşman oldukları Memlûk ve Altın Orda Devletlerinin ilişkilerini bozmak ve özellikle askeri kuvvetin temel kaynağı olan köle ticaretini önlemek için kara yollarını tamamıyla kontrolleri altına almışlardı. Bu yüzden de İstanbul deniz yolu çok büyük önem kazanmıştı.²³²

Velev ki Memlûk Sultanı Baybars, içinde bulunduğu bütün bu siyasi şartları gözden geçirdikten sonra, İlhanlılar ile Altın Orda arasındaki mücadelenin uzaması ve hatta derinleşmesi şartıyla, kendisinden uzak bulunan Cuci ulusunun genişlemesi ve refaha kavuşmasını istiyordu. Baybars'ın bu noktada yaptığı hesap son derece basit idi. Memlûk Devletine Suriye sınırından komşu olan İlhanlılar Baybars ve devleti için her zaman bir tehlike olarak durmaktaydı. Bu durumda iki Moğol devleti arasındaki mücadeleden daha etkili bir çözüm düşünülemezdi. Bu sebeple Baybars tarafından izlenen dış siyasetin esas amacı her ne pahasına olursa olsun bu mücadeleyi sürdürmek ve imkân olduğu takdirde derinleştirmekten ibaret idi. Bu şartlar altında Baybars ile Berke Han arasında sık sık elçiler gidip gelmiş ve Kahire'den değerli hediyeler

²³¹ http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XVI_2001/TIDXVI-2001-04.pdf

²³² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984, s. 497- 502.

gönderilerek Altın Orda devletinin Müslüman olması için teklifler yapılmış ve bu gerçekleşikten sonra da Müslüman olmayan İlhanlılar ile savaşılmamasını istemişti.²³³

Yukarıda da belirtildiği üzere, her şeye rağmen Baybars ve Berke Han arasında birçok mektup teatisi yaşanmış ve Berke Han'a çok sayıda kıymetli hediyeler gönderilmişti. Bu hediyeler arasında; Hz. Osman mushafı, cüz'ü, halılar, seccadeler, şamdanlar, kılıçlar, topuzlar, Frenk miğferleri, Venedik fânusları, at koşumları, altın işlemeli eğerler, yaylar, oklar, kandiller, altın-gümüş zincirler, hizmetçiler, cariyeler, atlar vardı. Hepsisi çeşitli ülkelerden getirilmiş, eşyalar mücevherlerle işlenmişti. Nitekim Sultan elçileri, hediyeleri götürmek için bir harp gemisi hazırladı. Elçiler, Berke Han'ın elçileriyle beraber 25 Temmuz 1263 günü Kahire'den hareket ettiler. İstanbul'a varınca Hülagu'nun müttefiki, Berke han'ın düşmanı olan VII. Michael tarafından alıkonuldular. Sultanın bunu öğrenince 1264 tarihinde Mısır'daki Hıristiyan din adamlarından oluşan bir heyet topladı. Onlara, Bizans imparatoru ile yaptığı anlaşmanın nüshasını gösterdi. Onlardan imparatorun afroz edilmesi gerektiğine dair bir fetva aldı. Ve Berke Han baskısı sonucu heyet serbest bırakıldı.²³⁴

Daha sonra Sultan Baybars 1265 tarihinde Berke Han'a Hacib Şucâeddin b. Daye'yi gönderdi. Onunla, Berke Han adına yapılan üç umre evrakı, zemzem suyu, belesan yağı vs. hediyeler yolladı. Elçiler İstanbul'a varınca Berke han'ın ölmesi üzerine bir müddet oyalandılar. Ve mektubu, hediyeleri Mengü Timur han'a takdim ettiler. 1267 yılında Berke Han öldü, yerine yeğeni Mengü Timur b. Toğan b. Batu b. Cuci geçti. O da Memlûklar ile beraber, İlhanlılara karşı siyasete devam etti. Sultan 1267 yılında Mengü Timur'a taziye ve tebrik mektupları gönderdi. Hülagu'nun üzerine yerine geçen oğlu Abaka'ya karşı işbirliğinin devamını istedi. Mengü Timur 1268 yazında buna cevap veren mektuplarla elçiler gönderdi.²³⁵ Baybars'ın Mengü Timur'a taziyelerini bildirmesinden sonra; Onu, Hülagu ile savaşa teşvik etti. Bu konuda olumlu cevap veren Mengü Timur, Berke'nin bu husustaki politikasını devam ettireceğini açıkladı. İki devlet arasındaki bu iyi münasebetler, daha sonra ki hükümdarlar zamanında da devam etti. Mengü Timur'un yerine geçen Todan Mengü ile Memlûk Sultanı Kalavun arasında sıkı bir dostluk vardı. Todan, Kalavun'a gönderdiği bir mektubunda; Müslüman olduğunu bildiriyor, kendisine biri halife biri de Memlûk

²³³ http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XVI_2001/TIDXVI-2001-04.pdf

²³⁴ Peter Thorau, *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the thirteenth century*, London, 1992, s. 125.

²³⁵ Ramazan Şeşen, a.g.e., s. 163-164.

Sultanı tarafından iki sancak gönderilmesini istiyordu yani bu sancaklar altında İslam düşmanlarına karşı savaşacağını söylüyordu. Kalavun O'nun teklifini kabul etti, ona ayrıca mektup ve kıymetli hediyeler gönderdi.²³⁶

Ayrıca 1270 yılı yaz mevsiminde Altın Orda kumandanı Bisu Noyan Müslümanlığı kabulünü Eritmuva ve Tokboğa adlı elçilerle Sultan'a bildirdi. 20 Ağustos 1270 tarihinde Sultan onun mektubunu alınca çok memnun oldu. Bisu Noyan'ı cihat'a çağıran bir mektup gönderdi. Ve yine Mengü Timur döneminde Eylül 1272 tarihinde Dimaşk'ta bulunan sultan'a bir elçi gönderdi. Bu elçiyi ve tüccarları getiren gemiye Marsilyalıları el koyup Akka'ya götürdüler. Sultan İskenderiye'deki Marsilyalıları müdahale edince gemi ve içindekiler serbest bırakıldı. Elçiler Mart 1273 tarihine kadar Dimaşk'ta kaldılar. Sultan onların dönüşü sırasında Seyfeddin el-Savvâbi el-Mihmandar ile Bedreddin b. Aziz el-Hâcib'i Mengü Timur'a elçi gönderdi. Onlarla kıymetli hediyeler yolladı. Mengü Timur 1276 yılında Kahire'ye başka bir elçi heyeti gönderdi. Sultan da cevabi elçi olarak ona İzzeddin Aybek el-Fahri'yi yolladı. Daha sonraki yıllarda da bu dostluk devam etti.²³⁷

Özbek Han dönemine geldiğimizde; Özbek Han, dış siyasette, Berke Han zamanında tespit edilen esaslara bağlı kalmış ve bilhassa İlhanlılara karşı olmak üzere Mısır Memlûkları ile çok yakın münasebetleri devam ettirmişti. Bu yakınlık Mısır Sultanı Melik ün-Nasır'ın Altın Orda'dan Cengiz neslinden Tolunbay ile evlenmesi suretiyle kuvvetlendirilmişti. Özbek Han Bizans imparatorluğuyla da, yakın münasebetlerini devam ettirmişti. Hatunlarında biri de Bizans prensesi idi.²³⁸ Dolayısıyla iki devlet hükümdarı, mektuplaşma ve hediyeleşmeyi sürdürdüler. Din birliği ve ortak İlhanlı düşmanlığının pekiştirdiği bu sağlam ilişkiler, Memlûk- İlhanlı ilişkilerinin iyi bir safhaya girmesinden sonra da devam etti.²³⁹ Dolayısıyla Altın Orda Devleti ile 1260 dan beri devam eden siyasi münasebetler, önce İlhanlılar aleyhine, Burci Memlûkların ilk Sultanı Berkuk zamanında ise, Timur'a karşı ittifakı içine alan anlaşmalar şeklinde ortaya çıkmıştı. Bu yüzden deşti-i Kıpçak Hanları ile cereyan eden muhaberatı idare ile vazifeli olup, Altın Orda'nun adet ve aneleri yanında, onların dillerine vâkıf hususi memurlar kullanan Memlûk Sultanlarının ananevi siyasetlerini devam ettiren Berkuk, siyasi münasebetler neticesinde Timur'la amansız bir

²³⁶ İsmail Yiğit, a.g.e., s. 143.

²³⁷ Ramazan Şeşen, a.g.e., s. 164.

²³⁸ Akdes Nimet Kurat, *Türk Dünyası El Kitabı- Coğrafya-Tarih-*, C. I, Türk Kültürünü Araştırma Yayınları, Ankara, 1992, s. 130-131.

²³⁹ İsmail Yiğit, a.g.e., s. 144.

mücadeleye girişen Toktamış Han'la yapılacak anlaşmalara büyük bir önem vermiş idi.²⁴⁰

Yani Timur 1393 yılında Berkuk'a ticari ilişkiler kurmak için elçiler gönderdi. Berkuk bu elçileri hemen öldürdü. Timur'dan kaçan Celayir Hükümdarı Ahmet Celayir'i 1394 yılında iyi karşılayıp korudu. Celayir hanedanından Döndü Hatun ile evlenerek akrabalık bağı kurdu. Timur'un Irak'ı Arap bölgesine alması Suriye şehirlerindeki naipileri telaşlandırdı. Bunun için Berkuk'tan yardım istediler. Berkuk'ta Timur'un yapacağı bir saldırıya karşı hazırlanarak bekledi. Bazı kaleleri de bu nedenle onarttı. Berkuk'ta Timur ile savaşmak için 1394 yılında Kahire'den ayrıldı. Yolda iken Timur'un Uygurca yazılmış mektubunu aldı. Şam'a gelince kendisiyle Timur'a karşı birleşmeyi teklif eden Osmanlı, Altın Orda ve Celayir elçileriyle karşılaştı. Irak'ı Arap ve Halep birer ordu gönderdi. Celayirli Ahmed'in Bağdat'ı geri aldığına sevinerek Halep'e gitti. Halep'te kaldığı 40 gün içinde Timur'un Altın Orda'ya 1395 yılı seferini açtığını öğrendi. Bir süre Kudüs'te kalarak Kahire'ye döndü.²⁴¹

Netice itibariyle Toktamış han'ın da, Deşti-i Kıpçak Hanları'nın her zaman ittifakını aramış oldukları Memlûk Sultanlığının başında bulunup, Timur'a karşı bir ittifak heyeti kurmak üzere teşebbüse geçen Berkuk'la yapılacak anlaşmaya ayrı bir ehemmiyet atfetmiş olduğu görülüyordu.²⁴² Nitekim Toktamış Han'ı 1396 yılında Altın Orda'da ziyaret eden Berkuk'un elçisi Ali Şah'ı Bursa'ya Osmanlı imparatoru Yıldırım Bayezid'in yanına gönderdi.²⁴³ Ancak, bir müddet sonra, tahtını kaybedip Litvanya'ya sığınan Toktamış Han'ın, evvelce Ediğe* ile, bilâhare, Timur'un Hint seferi sırasında, Litvanya'luların yardımıyla, Timur ile mücadeleye girişmesi, aradaki dostluğu zedelediği gibi, Yıldırım Bayezid kuvvetleri ile Tuna nehri civarında yaptığı bir savaş sonunda da, Timur'un hücumlarına set çekmek üzere teşekkül eden üçlü ittifak bozuldu.²⁴⁴ Sonuç itibarıyla, Burci Memlûkların ilk Sultanı Berkuk zamanında, önceden İlhanlılara karşı olan Memlûk- Altın Orda ittifakı Timur'a karşı iş birliğine dönüştü. Berkuk, Timur'la ölüm kalım savaşına girmiş olan Toktamış Han'la ilişkilere büyük

²⁴⁰ M.C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul, 1961, s. 93.

²⁴¹ M. Orhan Bayrak, *Türk İmparatorlukları Tarihi*, Bilge Karınca Yay., İstanbul, 2002, s. 384.

²⁴² M.C. Şehabeddin Tekindağ, a.g.e., s. 93.

²⁴³ M. Orhan Bayrak, a.g.e., s. 384.

*Toktamış Han'ın, Litvanya'ya sığınması üzerine, Altın Orda tahtına geçen Ediğe, Berkuk'a bir sefaret heyeti göndermek suretiyle, aradaki dostluğu takviye etmek istemişti.

²⁴⁴ M.C. Şehabeddin Tekindağ, a.g.e., s. 94.

önem veriyordu. Geçtiği gibi o, Toktamış, Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid ve Kadı Burhaneddin Ahmet ile Timur'a karşı bir ittifak oluşturmuştu.²⁴⁵

Sonuç olarak, bu dönemde ilişkilerin en yoğun yaşandığı dönem hiç kuşkusuz; Baybars dönemidir. Ve saltanatının ilk yıllarında yaptığı önemli işlerden birisi de Abbasi Halifeliğini Mısır'da tekrar tesis etmiş olmasıydı. Daha sonra ise Halifeye bizzat refakat ederek Suriye'ye kadar getiren Sultan, onu yanında üç yüz asker ile Bağdat'a topraklarını geri alınması için geri gönderdi. Daha sonra Sultan tekrar Mısır'a geri döndü.

Sonuç olarak, 1257 yılında Berke Hanın İslamiyet'e girmesiyle başlayan Altın Orda-Memluk ilişkilerinin temelinde; din bağı ve İlhanlı-Altın Orda Devleti arasındaki arazi meselesinden kaynaklı düşmanlık vardı. Ve dolayısıyla Memluk Devleti din bağından dolayı Altın Orda'ya yaklaşarak ve bu iki devletin birbirlerine olan düşmanlığından faydalanarak İlhanlı Devleti yıkma politikası güdecekti. Ayrıca bu devletlerin ilişkilerinde; ticaret, elçi teatileri, mektuplaşmalar, kızıp alıp vermeler ve çeşitli hediyeleşmeler bu ilişkilerin önemli meseleleriydi.

2.2.5. Altın Orda Devleti-Türkiye Selçuklu İlişkileri

Moğollar Önasya'yı tehdit ettiği sırada, Türkiye Selçukluları Devleti tarihinin en parlak dönemlerinden birini yaşamaktaydı. Devletin başında bulunan Sultan I. Alaeddin Keykubad (1220- 1237) uzağı gören devlet adamı olarak Önasya'yı tehdit eden Moğol tehlikesine karşı birtakım tedbirler almıştı. Bunlar arasında doğu sınırlarını takviye ve bu yöredeki kuvvetlerin sayısını artırmıştı, buna rağmen Ögeday Han'ın 1233 yılında yaptığı tabilik teklifini kabul etmişti. Yıllık belli miktarda hediye göndermekten ibaret olan bu bağlılıktan dolayı Moğollar Anadolu sınırında duraklamışlardı.²⁴⁶

Nitekim bu dönemde Türkiye Selçuklu Devleti, Orta Doğu'nun en kuvvetli devleti olarak görünüyordu. Devletin başında bulunan I. Alaeddin Keykubad, bir taraftan devletinin hudutlarını genişletirken, diğer taraftan da ülkesinin maddeten ve manen gelişmesine katkı sağlamaya çalışıyordu.²⁴⁷

²⁴⁵ İsmail Yiğit, a.g.e., s. 144.

²⁴⁶ Abdulkadir Yuvalı, a.g.e., s. 36

²⁴⁷ Faruk Sümer, a.g.e., s. 4.

Dolayısıyla I. Alaeddin Keykubad (1220-1237)'in takip ettiği siyaset sayesinde Moğollar uzun süre Anadolu sınırında beklediler. Ancak onun ölümden sonra durum değişti. Gerçi Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237- 1246) de babası gibi Moğollara “il” olmakta bir sakınca görmemişti. Sultan’ın Karakuma gönderdiği elçinin gelmesini beklemeden Moğollar’ın Kafkasya genel valisi Baycu Noyan Anadolu üzerine yürümüştü. Moğollara “il” olmayı daha 1233 yılında kabul etmişlerse de, Selçuklu Devlet adamları bir gün sıranın kendilerine geleceğini tahmin etmişlerdi. Ancak adı geçen dönemde I. Alaeddin Keykubad zamanında alınan tedbirlerin çoğu ihmal edilmişti. Hatta Baba İshak isyanı dolayısıyla Erzurum’da bulunan kuvvetler geri çekilmişti. Böylece Moğolların beklediği fırsat gelmişti. Moğolların Anadolu istilasını bu kadar geciktirmelerinin bir diğer sebebi de Selçuklu ordusunun daha 1232 yılında Moğolların uzun süre uğraştırmış olan Celaeddin Harzemşah’ı yenmiş olmasıdır. Duruma bakılırsa, Moğollar Selçuklu Devletin zayıf bir dönemini bekliyorlardı. Kendi iç yapıları siyasi çalkantı içinde olmalarına rağmen, bu fırsatı kaçırmamışlardır.²⁴⁸

Ayrıca Türkiye Selçukluları daha Alaeddin Keykubad zamanında Moğollara tabi olarak haraç vermeyi kabul etmişlerdi. Bununla birlikte düzenli olarak metbuluğu kabul ve haraçgüzar olmaları 1243 Köseadağ savaşı sonrası yapılan anlaşma sonucudur. Bu anlaşmaya göre Moğollar Selçukluların iç işlerine karışmayacak karşılığında da yıllık

²⁴⁸ Abdulkadir Yuvalı, a.g.e., s. 36.

360 bin dinar para ile belirli bir miktarda köle, at, koyun ve değerli mallar Moğollara ödenecekti. Moğol elçilerini geliş gidiş masrafları da Selçuklulara ait olacaktı. Bu anlaşma bir nebze olsun Anadolu'yu ve Selçukluları Moğol zulüm ve tahribinden kurtardı. Ne var ki Selçuklu yöneticileri bunu iyi değerlendiremediler. Devlet içinde eskiden beri mevcut olup tabiyet altına girdikten sonra şiddetlenen emirler arası çekişmeler Moğollardan önce ülkeyi iktisadi ve siyasi yönden zaafa uğrattı. Bu sebeple devlet kendisi için çok az bir meblağa teşkil eden yıllık haracı Moğollara ödeyemez hale gelmişti. Bunun sonucunda da Baycu Noyan, ki Anadolu'dan sorumlu idi, sık sık ülke'ye elçiler göndererek alacakları istemişti. Zaten haracı ödemeyen hazine, bir de buna elçilerin hatırı sayılır masrafları eklenince iflas etmiştir. Devlet kasasında para olmadığı için zengin emirler masrafları karşılamışlar, karşılığında da bir il veya mülkü ikta olarak elde etmişlerdi.²⁴⁹ Tüm bu yaşananların ardından Gıyaseddin Keyhusrev'den sonra Sultan İzzeddin Keykavus on bir yaşında tahta çıkmış üç yıl tek başına, dört yıl diğer kardeşleriyle birlikte saltanat sürmüştü; iki yıl tekrar tek başına sultan olmuştu. 1254-1256 yılları arasında Selçuklu Devletini onunla Kılıç Arslan arasında taksim ettiler. Sonra birkaç ay saltanat hukuken boş kalır ve Kılıç Arslan hüküm sürer. 1259- 1262'de tekrar devlet taksim edilir ve nihayet Kılıç Arslan'ın idaresine geçer. İzzeddin Keykavus böylece on altı yıllık çok dağdağlı bir hükümdarlıktan sonra 27 yaşında saltanatı ve vatanını terk etti. Bir müddet İstanbul'da 15 yıldan fazlası Kırım'da olmak üzere 17 yıl gurbet hayatı geçirir.²⁵⁰

Ayrıca 1250'lere gelindiğinde Selçuklular'daki iktisadi bunalım had safhaya çıktığı apaçık görülmekteydi. Üç kardeşin birden saltanata oturtulması ve bunun sonucu yapılan ek harcamalar, Karakurum'daki Büyük Moğol Kaanlarına her cülusta veya bir mesele dolayısıyla gönderilen elçilerin beraberinde götürdüğü yüklü hediyeler ve sultanların zevk ve sefa düşkünlüğünden kaynaklanan savurganlık krizi doğuran başlıca etmenlerdi.²⁵¹

Bu dönemi takip eden süreçte yani 1252 yılında Batu Han'dan Sultan II. İzzeddin Keykavus'e gelen elçi, sultanın önce Batu Han'ın yanına, oradan da Mengü Han'ın huzuruna çıkarak itaatini bildirmesi gerektiğini söylemişti. Selçuklu Sultanı kendisine rakip olan kardeşlerinden çekindiği için bu uzun yolculuğa razı olmamış ise

²⁴⁹ İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları", Ankara Üniversitesi DTCTF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C. XXI, S. 33, Ankara, Şubat-2003, s. 50.

²⁵⁰ Osman Turan, a.g.e., s. 503.

²⁵¹ İlhan Erdem, a.g.m., s. 50.

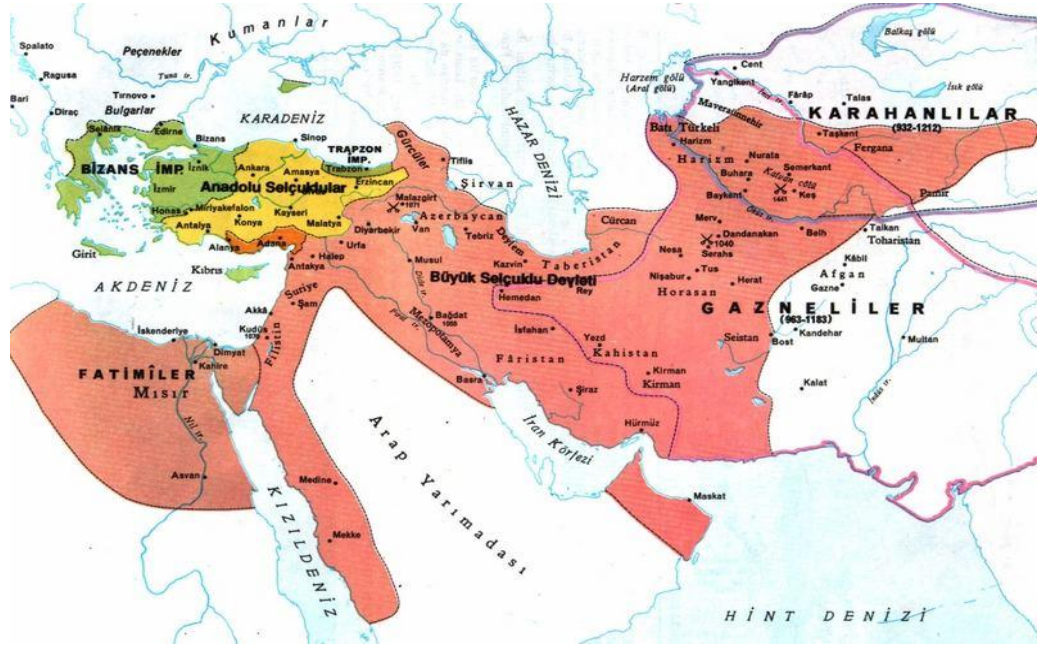
de, Batu Han'ın istila tehdidinde bulunmuş olmasından dolayı yola çıkmaya mecbur olmuştu. Fakat daha Sivas'ta iken Selçuklu Devlet hayatında önemli yeri olan Celaleddin Karatay'ın ölümü Sultanı bu yolculuktan geri çevirmişti. Yalnız daha önce Batu Han'a gidenler, dönüşlerinde getirdikleri yarlıklar ile devletin kilit noktalarını ellerine geçirdikleri için küçük şehzadenin de aynı yol ile sultanlığı elde etme ihtimalinden korkan abileri, gizlice gönderdikleri adamları vasıtasıyla onu öldürmüşlerdi. Daha önce de gördüğümüz gibi Batu Han'dan ferman getirenler devletin en yüksek makamlarını elde ettikleri gibi, birçok imtiyazlara da sahip olmaktaydılar. Onlar, Şehzade Keykubat'ın da bu yol ile tahta ele geçireceğinden korkmuş olmalıydılar. Bu durum bize Batu Han'ın Anadolu Selçuklu tahtına vezirler tayin ettiğini, yüksek dereceli memurların tayininde rol oynadığını ve hatta sultanların saltana kalıp kalmayacağı Batu'nun kararına bağlıydı.²⁵² Daha sonraları Selçuklulara karşı 1256'daki Sultanönü savaşını kazanan Baycu idaresindeki Moğol orduları Anadolu'ya devamlı olarak kalmak için geldiler. Bundan sonra Selçuklular yıllık ödeyecekleri haraçtan başka, bu ordunun masraflarını da üstlenmek zorunda kalmış idi.²⁵³

Ayrıca Türkiye Selçuklu Devleti adamları Köseadağ savaşı sonunda Baycu ile yaptıkları antlaşmayı nasıl Batu Han'a tasdik ettirerek kendilerine ve ülkelerinin geleceğini garanti altına almışlarsa, adı geçen savaşın galibi olarak yıllık vergi dışında doyma bilmeyen istekleri ve bazı Moğol kumandanlarının keyfi baskılarına karşı Batu Han'a güvenmekte idiler. Bu yüzden yani Baycu ve diğer bazı Moğol kumandanlarının tutum ve davranışlarından dolayı onları Büyük Han'a değildi, Batu Han'a şikayet etmiş olmaları üzerinde durulması gereken önemli bir mesele olmalıydı. Şayet Batu'nun batı'daki Moğol toprakları üzerinde ve özellikle Anadolu ve Azerbaycan üzerinde tasarruf hakkı olmasaydı, yukarıda belirttiğimiz ilişkilerin olmaması gerekirdi. Baycu Noyan'ın baskı ve kanunsuz isteklerine karşı Türkiye Selçuklu Devleti'nin Emir'i Dad-ı yani adalet bakanı olan Fahreddin Ali kıymetli hediyeler ile birlikte yanında 100 bin sultani dirhem para Batu Hana gönderilmişti. Fahreddin Ali bu ziyareti sonunda Baycu Noyan'ın, ödenmekte ola yıllık vergiler dışında Anadolu'dan tehdit ve korku salarak almakta olduğu, özellikle hayvan sayım vergisi gobçur'u yasaklayan Batu Han'ın

²⁵² Abdulkadir Yuvalı, a.g.e., s. 108.

²⁵³ İlhan Erdem, a.g.m., s. 51.

yarlığı ile yanında Han'ın elçi ve yargıçları ile birlikte dönmüştü. Yani bundan böyle Baycu istediği zaman Anadolu'dan mal ve para alamayacaktı.²⁵⁴

Bu sırada İzzeddin Keykavus, Moğolları 1260 yılında, Ayn-ı Calud'da kesin bir yenilgi ve bozguna uğratan ve daha sonra Mısır Türk Memluklu hükümdarı olmuş bulunan Baybars'ın yardımını sağlama yolunda çabalar sarf etti fakat olumlu bir sonuç alamadı; bir süre sonrada, artan Moğol baskısı karşısında 1262 yılında, aile bireyleri ve yakın emirleriyle birlikte Antalya'dan bir gemiye binerek İstanbul'a eski dostu imparator Michael Paleolog'un yanına gidip Bizans'a sığındı. Bununla birlikte Keykavus, Altın Orda hükümdarı Berke Han ile Memluklu Sultanı Baybars'ın İlhanlılara karşı bir ittifak girişimlerinden faydalanmaya çalıştı. Fakat bu sıralarda gelişen siyasi durum dolayısıyla İmparator Michael, İzzeddin Keykavus'u hapse attığı gibi beraberindekilere de kötü muamelelerde bulundu. Çok geçmeden Berke Han'ın onun Selçuklu Sultanına ve kendisine gönderilen Memluklu elçilerine karşı giriştiği düşmanca muameleler karşısında gönderdiği 20 bin kişilik bir ordu, Balkanlardaki Bizans memleketlerini istila ettiği gibi, İzzeddin Keykavus ve ailesini hapisten kurtarıp Berke Han'a getirdiler. Kendisine Suğdak ve Solhad kentleri dirlik olarak verilen II. İzzeddin Keykavus, Kırım kıyılarında 1279-80 yılında sürdürmekte olduğu hayata gözlerini yumdu. Böyle Türkiye Selçuklu tahtında Kılıç Arslan tek

²⁵⁴ Abdulkadir Yuvalı, a.g.e., s. 109.

başına kalmış oldu.²⁵⁵ Ve bu tarihten sonrada Altın Orda hükümdarların Selçuklu Devleti ile olan ilişkileri Batu Han dan sonra azalmaya başlayarak; bu ilişkiler kısa süreli olarak belli zamanlarda kendini göstermiştir.

Sonuç olarak, I. Alaaddin Keykubat'ın Büyük Han Ögeday'a itaatlerini bildirmesiyle başlayan bu süreç Batu Han zamanında büyük bir ivme kazanmıştır. Özellikle Köseadağ savaşından sonra Baycu Noyan ile yapılan antlaşmalar ve daha sonra Selçuklu Devlet adamlarının bu antlaşmayı Batu Han'a garanti ettirmeleri; bu ilişkilerin en mühim noktalarıdır. Ve sonrasında Batu Handan icazet alan Selçuklu Devlet adamlarının devlet kadrolarında iyi yerlere gelmesi ve karşılıklı antlaşmalar, elçi teatileri ve hediyeleşmelerde yine bu iki devlet için önemli gelişmelerdi.

2.2.6. Altın Ordu-Osmanlı İlişkileri

Nitekim XV. Yüzyılın ortasında Altın Orda dağılırken başka bir Müslüman devlet olan Osmanlılar süratle yükseliyorlardı. Osmanlılar, XIV. Yüzyılın ikinci yarısında Balkan yarım adasına sağlam bir şekilde ayak basmışlardı. Onların başarıları Moğol imparatorluğunun başlangıç döneminde Moğollarınki gibi güçlü askeri teşkilatları ve tehdit ettikleri kavimlerin dahili zayıflıkları ve aralarında birlik olmayışı ile izah edilebilir.²⁵⁶ Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin temellerinin atılması başlangıçta Altın Orda Devleti'ni etkileyecek gibi gözükse de aslında bu etki kendini şimdilik göstermeyecekti. Çünkü Osmanlı Devleti bu dönemde bölgede büyük bir tehlike olarak görülmediği için pek fazla hesaba katılmamıştı.²⁵⁷ Fakat 1345 yılında Osmanlılar güneyde Çanakkale boğazını geçince, Mısır'a giden boğazlar yolu da kapanmış oldu. Dolayısıyla da Altın Orda için Bizans ve Balkanlar ile olan bağlar önemini kaybetti. Bu suretle Altın Orda cihan siyaseti alanından uzaklaştırıldı.²⁵⁸

Aslında bu durum tam olarak bir uzaklaştırma değildi. Nitekim Altın Orda İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti, Ortaçağın en büyük iki devleti olarak nitelendirmek mümkündü. Osmanlı'nın gelişmeye ve genişlemeye başladığı bir dönemde Altın Orda İmparatorluğu artık tarih sahnesinden çekilmeye başlamıştı. Altın Orda İmparatorluğu tarih sahnesinden çekilirken de yerini adeta Osmanlı'ya bırakıyordu. Osmanlı öncesi

²⁵⁵ Rukneddin Baybars, a.g.e., s. 32-33; Ali Sevim- Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK., Ankara, 1995, s. 478-79.

²⁵⁶ George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, Çev: Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yay., İstanbul, 2007, s. 360.

²⁵⁷ Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş Ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul, 1976, s. 72.

²⁵⁸ Lâszlo Râsonyi, a.g.e., s. 223.

Altın Orda askerlerinin Bizans ve Balkanlar üzerine seferlerde bulunmaları ve bu coğrafyadaki devletlere hâkimiyetlerini kabul ettirmeleri, Osmanlı'nın sonraki tarihlerde buraya yapacağı seferleri kolaylaştırmıştı. Her ne kadar Altın Orda İmparatorluğu; Osmanlı'nın yayılmasını, başta Doğu Avrupa coğrafyası olmak üzere kendi çıkar alanlarına müdahale olarak algılamış olsa bile aslında Altın Orda ile Osmanlı'nın yanı sıra Timur gibi üçüncü bir gücün de hâkimiyet iddiasında bulunması, Altın Orda ile Osmanlı'yı kısa süreliğine de olsa müttefik yapmıştır.²⁵⁹

Bu durumu biraz detaylandırarak olursak; Altın Orda İmparatorluğunun kriz döneminde Saray'dan Semerkant'a kaçarak Emir Aksak Timur'un yanında misafir kalan Toktamış, bir müddet sonra Timur'un askeri yardımıyla Sıgnak şehrini ele geçirdi ve Nasreddin Bahadır adıyla kendisini Altın Orda Devleti'nin doğu bölgesindeki kolu olan Ak Orda adlı bölüğünün hâkimi ilan etti.²⁶⁰ Bununla birlikte Yeni Han Toktamış (1376-1395) ortamı düzeltip, 1382'de Moskova'yı hâkimiyeti altına alarak burayı kendisine tabii kıldı. Diğer taraftan Toktamış Han devleti büyüterek Aksak Timur'un himayesinden sıyrılmak istiyordu. Halbuki Timur onu akrabalarına karşı koruyarak hanlık konumuna ulaşmasına yardımcı oldu. Toktamış Han arkasını emniyete almak için Litvanya Büyük Prenslığı ile ittifak anlaşması yaptı. Suriye'de Timur tarafından tehdit edilen Mısır Memlukları ile tekrar münasebet kurdu. Muhtemelen Osmanlı Sultan'ı I. Bayezid'ı da koalisyona sokmaya çalıştı. Fakat bütün bu tehditler boşa çıktı.²⁶¹

Aslında Altın Orda ile Osmanlı'nın yakınlaşmasında Timur faktörünün önemli rol oynadığını, ancak ne Toktamış Han'ın ne de Sultan Bayezid'in Aksak Timur'un kendileri için arz ettiği tehlikeyi tam anlamıyla anladıklarını ve bundan dolayı her biri tek başına hareket ederek Timur tehlikesini uzaklaştırabileceklerini düşünmüşlerdi.²⁶² Fakat bu durum düşündükleri gibi olmadı. Esasında Toktamış asıl desteği Mısır'da arıyordu. Çünkü diğer Altın Orda hanları İlhanlılara karşı mücadelede Mısır ile nasıl işbirliği yaptılarsa, Toktamış da Timur'a karşı Mısır'ın desteğini arkasına böyle almaya çalıştı.²⁶³

²⁵⁹ <http://ataum.gazi.edu.tr/posts/download?id=46828>

²⁶⁰ Rızaeddin Fahreddin, a.g.e., 67; Aydın Çelik- Önder Güler, a.g.m., s. 141.

²⁶¹ Lâszlo Râsony, a.g.e., s. 228.

²⁶² A. N. Kurat, *IV-XVIII Yüzyıllarında Karadeniz Kıyısındaki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK, Ankara 1972, s. 139.

²⁶³ G. Vernadskiy, a.g.m., s. 525- 534.

Ayrıca Timur'un yayılmacılık politikası en çok Osmanlı, Altın Orda ve Memlukların çıkarlarını tehdit ediyordu. Ancak yine Timur'un bu yayılmacılığına ciddi bir şekilde; Altın Orda, Osmanlı ve Memluklar karşı koyacak güce sahiptiler. Osmanlı İmparatorluğu ve Memlukların, Altın Orda'nun eskiden beri dostu oldukları da bilinmektedir. Bunun üzerine Osmanlı, Altın Orda ve Memlukların Timur'a karşı ortak askerî birlik kurmak istediklerini yazmaktadırlar. Yine Timur karşıtı koalisyonun mevcudiyetinden, Tatar hanlarının Osmanlı sultanlarına yazdıkları mektuplar da bahsetmektedir.²⁶⁴

Fakat Timur'un bu koalisyonu engellemek üzerine göstermiş olduğu çabadan dolayı bu koalisyon tam olarak oluşturulamamıştır.

Aslında söz konusu ittifak kurulmadan önce Osmanlı ile Memlukler, Sivas emiri Ahmed Burhaneddin ile mücadele ettiklerinden dolayı, kendisine fazla güvenmiyorlardı.²⁶⁵ Tabii 1394'te Ahmed Burhaneddîn, Kayseri valisi Şeyh Müeyyed'i öldürünce, Kara Yülük Osman ile arası açılmış, hatta 1398'de Kara Yülük Osman, Ahmed Burhaneddîn'i öldürmüştür. Bu vaka, sadece Timur'un değil, Yıldırım Bayezid'in de işine yaramıştır. Zira Bayezid, Anadolu'nun siyasî birliğini sağlama sürecinde en büyük rakibinden kurtulmuştur.²⁶⁶ Fakat Osmanlı'nın gerek Anadolu'ya hâkim olması gerekse de Altın Orda'nun zayıflamasıyla Balkanlar başta olmak üzere Avrupa'da Altın Orda'nun yerini alması hiç şüphesiz Memlukların hoşuna gitmemiş ve iki ülke arasındaki ilişki, gergin bir hal almıştır. Bu husus hiç şüphesiz Timur'un işine yaramış ve Timur, Altın Orda'dan sonra Bayezid'i de mağlup etmeyi başarmıştır.²⁶⁷

Nitekim Toktamış'ın 1395'te, Bayezid'in ise 1402 yılında mağlup olmaları her iki ülkeyi de derinden etkilemiştir. Dolayısıyla Altın Orda ile Osmanlı kendi sorunları ile karşı karşıya iken, iki ülke arasındaki münasebetlerden bahsetmek mümkün değildir.²⁶⁸

Zaten Toktamış Han'dan sonra Altın Orda Devleti yeni bir fetret devrine girse de, Altın Orda daha yaklaşık bir asır boyunca varlığını sürdürdü. Ayrıca bu dönemde Altın Orda hanlarının Osmanlı sultanlarıyla yazıştıkları bilinmektedir. Altın Orda'nun son hanlarından Uluğ-Muhammed, Osmanlı Sultanı II. Murad'a elçilik heyetiyle birlikte

²⁶⁴ <http://ataum.gazi.edu.tr/posts/download?id=46828>

²⁶⁵ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi- I*, TTK, Ankara 1988, s. 304.

²⁶⁶ <http://ataum.gazi.edu.tr/posts/download?id=46828>

²⁶⁷ Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, Farsçadan çev. N. Lugal, TTK, Ankara 1987, s. 196.

²⁶⁸ Nizamüddin Şâmî, a.g.e., s. 196.

14 Mart 1428 tarihli bir bitik göndermiştir.²⁶⁹ Ayrıca Uluğ-Muhammed bu mektupta, Altın Orda- Osmanlı ilişkilerine değinmiştir: “Evvelki han ağalarımız (ile) Sizin Rum vilâyetinin Sultan atalarınız elçi sözcü gönderişip, hediye selam alışıp, bazirgân ortak (tüccar ve hissedar) yürüşüb iyi varış geliş kılırlar imiş (iyi münasebetlerde bulunurlarmış). Sonra han ağamız Toktamış Han Sizin büyük babanız gazi Bayezid Bey ile eski iyi adet üzere elçi sözcü gönderişip, hediye, selam alışıp ikisi dahi dostluk iyilik üzere Tanrı rahmetine vardılar.”²⁷⁰ Bu mektuptan Toktamış ile Bayezid arasında yazışmaların yapıldığı, onlardan önce de iki ülke hükümdarlarının temas içinde oldukları anlaşılmaktadır.

Artık Altın Orda Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Altın Orda'nun Avrupa'daki hakimiyeti sona erdi. Ve bu hakimiyetin yerini Osmanlı Devleti almaya başlamıştı. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, 1345 yılında Osmanlı devleti Çanakkale'yi geçince, Mısır'a giden boğazlar yolu kapandı. Dolayısıyla Altın Orda için Bizans ve Balkanlar ile olan bağlar önemini kaybetti.²⁷¹ Zirâ Altın Orda, Mısır ile olduğu gibi İtalyanlar ile de ticaret yapmaktaydı. Altın Orda'nun gelirlerinin büyük bir kısmı ticaretten sağladığını göz önünde bulundurulursa, bu konunun Altın Orda için ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı'nın Gelibolu'ya hâkim olması ise bütün bunlara tehlike arz ediyordu.²⁷²

Her ne kadar ilişkiler kesilme noktası geldiyse de, Altın Orda Hanı Mahmud'un Fatih Sultan Mehmed'e gönderdiği 10 Nisan 1466 tarihli bitik ile Altın Orda Hanı Ahmed'in Fatih Sultan Mehmed'e gönderdiği Haziran 1477 tarihli bitiklerde mektuplaşmaların devam ettiği görülmektedir.²⁷³ Bu bitikte: “...Evvelki han babalarımızın yerini bağışlayıp vermişken, evvelki eyilerimizin adeti üzere elçi-keleçilerimiz gidip-gelip, bazirgân-ortaklarımız yürüşüp, sağlık ve (düzenliği) öğrenelim derken, bir çok işler olduğu cihetle, adamımızın oraya varamayışı o sebepten idi...bu günden sonra birçok evvelki eyilerimizin dostlukların artırıp, aramızda çok eyiliklerimiz arta; dostluğumuzu bundan sonra ziyade kılarak, eyi kimselerimiz gider gelir ise, ıraktaki işitir, yakındaki görür...”²⁷⁴

²⁶⁹ A. N. Kurat, a.g.e., s. 4.

²⁷⁰ A. N. Kurat, a.g.e., s. 14.

²⁷¹ Önder Güler, Aydın Çelik, “Altın Orda- Bizans Münasebetleri” (1261-1395), *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. VIII, S.1, Elazığ, 2012, s. 170.

²⁷² İ. Kamalov, “Altın Orda Devletinde Toprak ve Vergiler”, *R. Fahreddin, Altın Orda ve Kazan Hanları*, Çev: İlyas Kamalov, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003, s. 199-216.

²⁷³ A. N. Kurat, a.g.e., s. 46-53.

²⁷⁴ A. N. Kurat, a.g.e., s. 42.

Yukarıdaki bitikten de anlaşıldığı üzere Altın Orda hanı Uluğ-Muhammed'den döneminden sonra iki ülke arasındaki yazışmaların kesildiği anlaşılmaktadır. Neticede 1502 yılında Kırım ve Nogay birlikleri tarafından Altın Orda'ya son darbeyi vurdular. Ve Altın Orda resmen tarih sahnesinden çekilmiş oldu.

Sonuç olarak, başlangıçta büyük bir tehlike olarak görülmeyen Osmanlı Devleti daha sonraları yani 1395'li yıllarda Boğazları ve Balkan yarım adasını ele geçirmesi ve Toktamış Han'ın I .Yıldırım Bayezid ile ittifak kurma çabaları ve bu girişimin sonuçsuz kalması bu ilişkilerin önemli meseleleriydi. Aslında boğaz yolunun Osmanlıya geçişiyle; Altın Orda eski ticaret gücünü kaybetmiş ve Timur'un baskılarıyla da yıkılma noktasına gelen kısa bir zaman sonra da yıkılmıştır.

SONUÇ

Altın Orda Devleti, Cengiz'in torunu Batu Han tarafından Doğu Avrupa ve İdil (Volga) boyunda, Saray şehri merkez olmak üzere 1241 yılında kuruldu. Kıpçak bölgesi olarak da adlandırdığımız bu bölge; Doğu Avrupa, Hazar denizi, Aral gölü civarıyla Batı Sibirya'nın önemli bir siyaset merkeziydi. Bulunduğu yer itibarıyla da önemli bir ticaret yolu (İskandinavya-İdil havzası- Batı Asya) üzerinde idi. Batu Han, Aşağı ve Orta Volga bölgelerini, Harezm ve Azerbaycan'a kadar Kafkasları ve Kıpçak bozkırlarını alarak Altın Orda Devletine kattı. 1257 yılında Batu'nun kardeşi Berke, Altın Orda Han'ı oldu. Berke İslamiyet'i kabul ederek bu dini kabul eden ilk Moğol Prensi unvanını aldı. Fakat Cengiz Han hayattayken Büyük İmparatorluğunu oğulları arasında paylaşmış olmasına rağmen; Cengiz Han'ın uluslararası sınırları kesin olarak belirlememesi ileride büyük mücadelelere yol açmıştı. Aslında bu mücadelelerin temelinde Altın Orda'nun yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bulunduğu coğrafya çok etkiliydi.

Nitekim Altın Orda Devleti, bulunduğu coğrafi durumundan dolayı Bizans, Mısır Memlûkluları, İlhanlılar (İran Moğolları), Türkiye Selçuklu Devleti ve Osmanlı ile münasebetler kurmuşlardı. Bunun en büyük sebebi de; Kıpçak bölgesinin birçok devletin ilgisini çekmekteydi. Bizans ve bilhassa Mısır çok defa İlhanlılara karşı Kıpçak'ı tahrike çalıştılar. Ayrıca Bizans, boğazlar dolayısıyla da önemli bir yer işgal ediyordu.

Memluk Sultanı Baybars Güney Rusya'nın hakimi olan Berke Han ile münasebete girişmesinde dini düşüncelerin yanında siyasi düşüncelerde etkili olmuştu. Fakat bu iki devlet arasındaki karayolu, Suriye ve Kafkasya'dan geçiyordu ki bu karayolu da İlhanlı Devleti Sultanı Hülagu'nun idaresindeydi. Denizyolu ise yani İstanbul Boğazı Bizans İmparatorluğunun hükmündeydi. Hülagu ile Berke Han da Azerbaycan meselesinden dolayı birbirlerine karşı husumet içindeydiler. Dolayısıyla Memluklu Sultanları İlhanlıların gerçek gücünü ve nasıl bir tehlike arz ettiklerini bildikleri için bir taraftan Altın Orda ile askeri ve kültürel işbirliğinde bulunurken, diğer taraftan da iki ulusu birbirine karşı kıskırtmış ve mücadelenin devam etmesini sağlamışlardı. Ancak bunu yaparken İlhanlıların tamamen yok olmasını istemişlerdi. Zira, bu durum onların çıkarlarına aykırıydı.

Ayrıca bilindiği gibi, Berke Han'ın ordusu Hülagu'nun seferlerine katılmıştı. Ancak Hülagu, Cengiz yasasına uymadan fethettiği toprakların çoğunu kendisine ait olduğunu ileri sürmüştü. Halbuki yasaya göre, fethedilen topraklar beşe bölünüp, bir bölümünde Batu'nun ulusuna verilmesi gerekiyordu. Dolayısıyla başta Berke Han olmak üzere bütün Altın Orda hanları bunu ileri sürerek her zaman Azerbaycan üzerindeki haklarını bildirmişlerdi. Ve bu durum Altın Orda ile İlhanlı arasındaki yüz yıl süren savaşların başlıca sebebi olmuş ve diğer Memluk, Bizans gibi dönemin büyük devletlerinin de bu durumdan faydalanmayı bir fırsat olarak görmüşlerdi

Diğer yandan Altın Orda Devleti, Mısır Memlukları ile yakınlaşırken, İlhanlı Devleti de Avrupa ile temasa geçmişti. Hatta Hülagu'nun Fransa Kralı IX. Louis'e dostluk ve işbirliği mahiyetinde bir mektup yazdığı bilinmektedir. Yine Hülagu, Mısır seferi için Papa ve Macaristan kralının desteğini aramak kaydıyla onlara mektup göndermişti.

Dolayısıyla Ortaçağ'da Avrupa'nın iki blok'unu teşkil eden devletler, kendi menfaatlerini ittifaklarla ahenkli bir şekilde ayarlamaya çalışıyorlardı. Bu ittifaklar arasında sıkışıp kalan Bizans, hem Kıpçak'la hem de İlhanlılar ile iyi geçinmeye çalışıyordu. Bizans imparatoru VIII. Mihail her iki tarafa da haraç ödüyordu. Altın Orda ile İlhanlılar arasında Hazar denizinin güney alanları ve Harezm yüzünden rekabet bulunduğundan Mısır Memlûkluları ile Timur sebebiyle de Osmanlılarla siyasi yakınlaşmalar oldu. Ayrıca başlangıçta bölgede büyük bir tehlike olarak görülmemesinden dolayı pek fazla hesaba katılmayan Osmanlı Devleti; güneyde 1345'de Çanakkale boğazını geçince, Mısır'a giden boğazlar yolu da kapandı. Dolayısıyla Altın Orda için Bizans ve Balkanlar ile olan bağlar önemini kaybetti. Bu suretle Mısır ilişkileri yürütülemez oldu.

Timur tehlikesi ise Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid ile Toktamış Han arasında dostluk ilişkilerinin kurulmasını kolaylaştırdı. Bu ilişkiler II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet zamanında da devam etti.

Önder GÜLER

BİBLİYOGRAFYA

- Yakubovskiy, A.YU., *Altın Orda ve Çöküşü*, (Çev: Hasan Eren), TTK, Ankara, 2000.
- Yuvalı, Abdulkadir, *İlhanlılar Tarihi-I*, Kayseri, 1994, s. 181.
- Kurat, Akdes Nimet, *Altın Orda, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, İstanbul, 1940.
- Kurat, Akdes Nimet, *IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK, Ankara, 1972.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türk Dünyası El Kitabı*, C. I Coğrafya-Tarih, Türk Kültürünü Araştırma Yayınları, Ankara, 1992.
- Sevim, Ali – Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi- Siyaset, Teşkilat ve Kültür-*, TTK., Ankara, 1995.
- Clot, Andre, *Kölelerin İmparatorluğu Memlukların Mısır'ı (1250-1517)*, (Çev: Turhan Ilgaz), Epsilon Yay., İstanbul, 2005.
- Clot, Andre, *Kölelerin İmparatorluğu Memlukların Mısır'ı (1250-1517)*, (Çev: Turhan Ilgaz), Epsilon Yay., İstanbul, 2005.
- Çeçen, Anıl, *Tarihte Türk Devletleri*, İstanbul, (t.).
- Deniz, Arda, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, Ekim Yay., İstanbul, 2013.
- Spuler, Bertold, *İran Moğolları*, (Çev: Cemal Köprülü), T.TK., Ankara, 1987.
- Nicol , Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, (Çev: Bilge Umar), İstanbul, 1999.
- Nicol, Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, (Çev: Bilge Umar), İstanbul, 1999.
- Nur, Dr. Rıza, *Türk Tarihi*, T.C. Maarif Vekâleti Neşriyatı, İstanbul, 1924–1926.
- Ostroqorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev: Fikret Işıltan), TTK. , Ankara, 1981.
- Vernadsky, George, *Moğollar ve Ruslar*, (Çev: Eşref Bengi Özbilen), Selenge Yay., İstanbul, 2007.
- Vernadsky, George, *Rusya Tarihi*, (Çev: Doğukan ve Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yay., İstanbul, 2009.
- Chaliand, Gerard, *Göçebe İmparatorluklar- Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V. Yy- XVI. Yy-*, (Fransızca'dan Çev: Engin Sunar), Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001.

- Özdemir, H. Ahmet, *Moğolların Anadolu İstilası ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı*, İz Yay., İstanbul, 2005.
- Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Tarihi, I*, TTK, Ankara, 1988.
- İbn Batuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi (Tuhfetü'n-Nüzzar fî Garaibi'l-Emsar ve'l-Acaibi'l-Esfar)*, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul.
- Kamalov, İlyas, *Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi)*, Ötüken Yay., İstanbul, 2009.
- Kamalov, İlyas, *Avrasya Fatihî Tatarlar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kamalov, İlyas, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2003.
- Yiğit, İsmail, *Memlûklar (1250-1517)*, Kayıhan Yay. İstanbul, 2008.
- Roux, Jean P., *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (Çev: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket), Kabalcı Yayınları, Ankara, 2001
- Roux, Jean P., *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, (Çev: Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan), Kabalcı Yay., İstanbul, 2007.
- Marozzi, Justin , *Timurlenk* (Çev: Hülya Kocaoluk), Y.K.Y, İstanbul, (t.).
- Gürün, Kamuran, *Türkler ve Türk Devletler Tarihi*, Bilge Yayınları, İstanbul, 1984.
- Râsony, Lâszlo , *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1988.
- Köprülü, M. Fuad, *Tarih Araştırmaları-I*, Akçağ Yay., Ankara, 2006.
- Bayrak, M. Orhan, *Türk İmparatorlukları Tarihi*, Bilge Karınca Yay., İstanbul, 2002.
- Tekindağ, M.C. Şehabeddin, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul, 1961.
- Bayrak, M.Orhan, *Türk İmparatorlukları Tarihi (Hunlar-Osmanlılar; M.Ö. 220-M.S.1922, 1917 İmparatorluk Tarihi)* , Bilge Karınca Yay., İstanbul, 2002.
- Bi, Mahmut, *Kafkas Tarihi*, C. 2, Berikan Yay., Ankara, (t.).
- Kafalı, Mustafa, *Altın Orda Hanlığının Kuruluşu ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1976.
- Şâmî, Nizamüddin, *Zafername*, (Farsçadan çev. N. Lugal), TTK, Ankara 1987
- Şâmi, Nizamüddin, *Zafer name*, (Çev: Necati Lugal), Ankara, 1987.
- Yazıcı, Nuri, *Tarihte Türkler ve Türk Devletleri*, (t.).
- Özgüdenli, Osman G., *Moğol İnanında Gelenek ve Değişim Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2009.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul, 2005.

- Hacı, Ötemiş, *Çengiz-Name*, (Hazırlayan: İlyas Kamalov), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- Holt, P. M., *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'Ye Yakınoğu*, (Çev: Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.
- Holt, P. M., *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, (Çev: Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.
- Lemerle, Paul, *Bizans Tarihi*, (Çev: Galip Üstün), İletişim Yay., İstanbul, 1994.
- Golden, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Çev: Osman Karatay), Karam Yay., Ankara, 2002.
- Thorau, Peter, *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the thiteenth century*, London, 1992.
- Şeşen, Ramazan, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, İSAM Vakfı, İstanbul, 2009.
- Turan, Refik, *Selçuklu Tarihi*, Ankara, 2012.
- Grousset, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, (Çev: M. Reşat Uzmen), Ötüken Yay., İstanbul, 2006.
- Fahredden, Rızaeddin, *Altın Orda ve Kazan Hanları*, Çev: İlyas Kamalov, Kaknüs Yay., İstanbul, 2003.
- Baypars, Rukne'd-din, *Baypars Tarihi*, (M. Şerefüddin Yaltkaya), C. 2, Maarif Matbaası, İstanbul, 1941.
- Baypars, Rukne'd-din, *Baypars Tarihi*, (Çev: M. Şerefüddin Yaltkaya), C. 2, Maarif Matbaası, İstanbul, 1941.
- Seferoğlu, Ş.K. – Müderrisoğlu, Adnan, *Türk Devletleri Tarihi (Etnolojik Bir Deneme)*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları: No. 21, İstanbul, 1986
- Baştav, Şerif, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 1989.
- Baştav, Şerif, *Bizans İmparatorluğu Tarihi-Son Devir Osmanlı-Türk Münasebetleri (1261-1461)*, Ankara, 1989.
- Tarih Atlası, Karatay Okul Yayınları, Ankara, Nisan- 2013, 32. Harita.
- Umay, Türkeş-Günay, *Türklerin Tarihi -Geçmişten Geleceğe-*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.
- Tiesenhausen, W. De, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, (Çev: İsmail Hakkı İzmirli), Maarif Matbaası, İstanbul, 1941, s. 111.

- Rubruk, Wilhelm von, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, (Çev: Ergin Ayan), Ayışığıkitapları Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Yücel, Y., *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, T.T.K., Ankara, 1989.
- Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar-İslam Devletleri-*, C. 1, Ankara, 2005.
- Toğan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1970,

Makaleler

- Yuvalı, Abdulkadir, “İlhanlılar”, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, C. 5, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 70.
- Yuvalı, Abdulkadir, “İlhanlılar”, *Genel Türk Tarihi-5 Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., s. 67.
- Dede, Abdürrahim, “İbn Batuta’ya Göre Kırım Türklerinin Gelenek ve Görenekler”, *Türk Dünyası Araştırma Dergisi*, C.I, Sa:4, İstanbul, 1980, s. 95-98.
- Dede, Abdürrahim, “İbn Batuta’ya Göre Kırım Türklerinin Gelenek ve Görenekler”, *TDAD.*, C.I, S. 4, İstanbul, 1980, s. 95-98.
- Halikov, Alfred “Altın Orda Devleti Tarihi”, (Çev. İlyas Kamalov), *Avrasya Fatihî Tatarlar*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2007, s. 101-03.
- Çelik, Aydın – Güler, Önder, “Altın Orda İmparatorluğu”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.95, S.188, Eylül- Ekim, 2010.
- Rice, David Talbot, “Byzantines”, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler II*, (Çev: Abdulhalik Bakır), Ankara, 2008.
- Sümer, Faruk, “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi-I*, TTK, Ankara, 1969, s. 1.
- Sümer, Faruk, “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi-I*, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü, Ankara, 1969, s. 1.
- Köprülü, M. Fuad, “Altın Orda’ya Ait Yeni Araştırmalar”, *Belleten*, C. V, TTK, Ankara, 1941, s. 397.
- Vernadskiy, G., “Mikhail Paleolog Devrinde Altınordu, Mısır ve Bizans Devletleri Mütakabil Münasebetleri”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, XII/72, Şubat 1939, s. 525-534.

- Yıldız, Hakkı Dursun “İlhanlılar”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 9, Çağ Yay., s. 65.
- İnalçık, Halil , “ Giray “ , *İslam Ansiklopedisi*, s. 783-89.
- Kamalov, İ., “Altın Orda Devletinde Toprak ve Vergiler”, *R. Fahreddin, Altın Orda ve Kazan Hanları*, (Çev: İlyas Kamalov), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003, s. 199-216.
- Erdem, İlhan,”Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları”, Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C. XXI, S. 33, Ankara, Şubat-2003, s. 50.
- Kamalov, İlyas, , “Osmanlı Öncesi Avrupa’daki Türk Hâkimiyeti : Altın Orda”, *Avrasya Fatihî Tatarlar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s. 80.
- Kamalov, İlyas, “Saray”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.36, İstanbul, 2009, s. 122.
- Yiğit, İsmail, “İlhanlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara, 2004, s. 90.
- Koprıman, Kazım Yaşar, “Mısır Memlûkları (1250-1517)”, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, C. 3, Ankara, 2002, s. 423.
- Sobernheim, M., “İlhanlılar”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1972, s. 689.
- Gabashvili, Manana, “İlhanlı Devleti’nin Uluslar arası Ticaret Politikası ve Halefi Olan Türk Olan Devletler”, Çev: Mahmut Yavaşı, *Türkler Ansiklopedisi*, VIII, s. 386.
- Bal, Mehmet Suat, “Türkiye Selçukluları, Mısır Memlûkları Ve Altın Orda Devleti’nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak”, *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 17, 2005, s. 301.
- Weiers Michael, “Rusya’daki Altın Orda”, *Cengiz Han Ve Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu*, Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul, 7 Aralık 2006- 8Nisan 2007, s. 306-307.
- Weiers, Michael, “Rusya’daki Altın Orda”, *Cengiz Han ve Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu*, Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, İstanbul, 7 Aralık 2006- 8 Nisan 2007, s. 306.
- Kafalı, Mustafa, “Altın Orda Hanlığı”, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 75-76.
- Kafalı, Mustafa, “Altın Orda Hanlığı”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., s. 397-411.

- Devlet, Nadir, “Altın Orda”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IX, Çağ Yay. İstanbul, 1992, s. 115.
- Devlet, Nadir, “Kazan, Kasım Ve Astırahan Hanlıkları” , *Tarihte Türk Devletleri II* , Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yay., Ankara, 1987.
- Güler, Önder, Çelik, Aydın, “Altın Orda- Bizans Münasebetleri” (1261-1395), *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. VIII, S.1, Elazığ , 2012, s. 170.
- Bırnya, Pavel – Ryaboy, Tatyana, “Altın Orda’ya Ait Dinyester ve Prut Nehirleri Arasında Bulunan ‘Şehr Al-Cedid’in XIV. Asırdaki Durumu”, (Çev: Petri Çebotar), *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Mayıs-1994, Sa:89, İstanbul, s. 55-61.
- Emirhan, Ravil, “Altın Orda ve Vicdan Hürriyeti”, (Çev: Mustafa Öner), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 88, İstanbul, Şubat-1994, s. 101.103.110.
- Özbek, Süleyman, “Türkiye Selçukluları- Memluk Münasebetleri” (1250- 1277), *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S.2, Mayıs 1999, s. 49
- Özkaya, Tüten, “Sovyetler Birliğinde Altın Orda İle İlgili Yeni Araştırmalar”, *Belleten*, C. LIV, S. 32, Ankara, 1939, s. 497-498.

İnternet Adresleri

http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XVI_2001/TIDXVI-2001-04.pdf

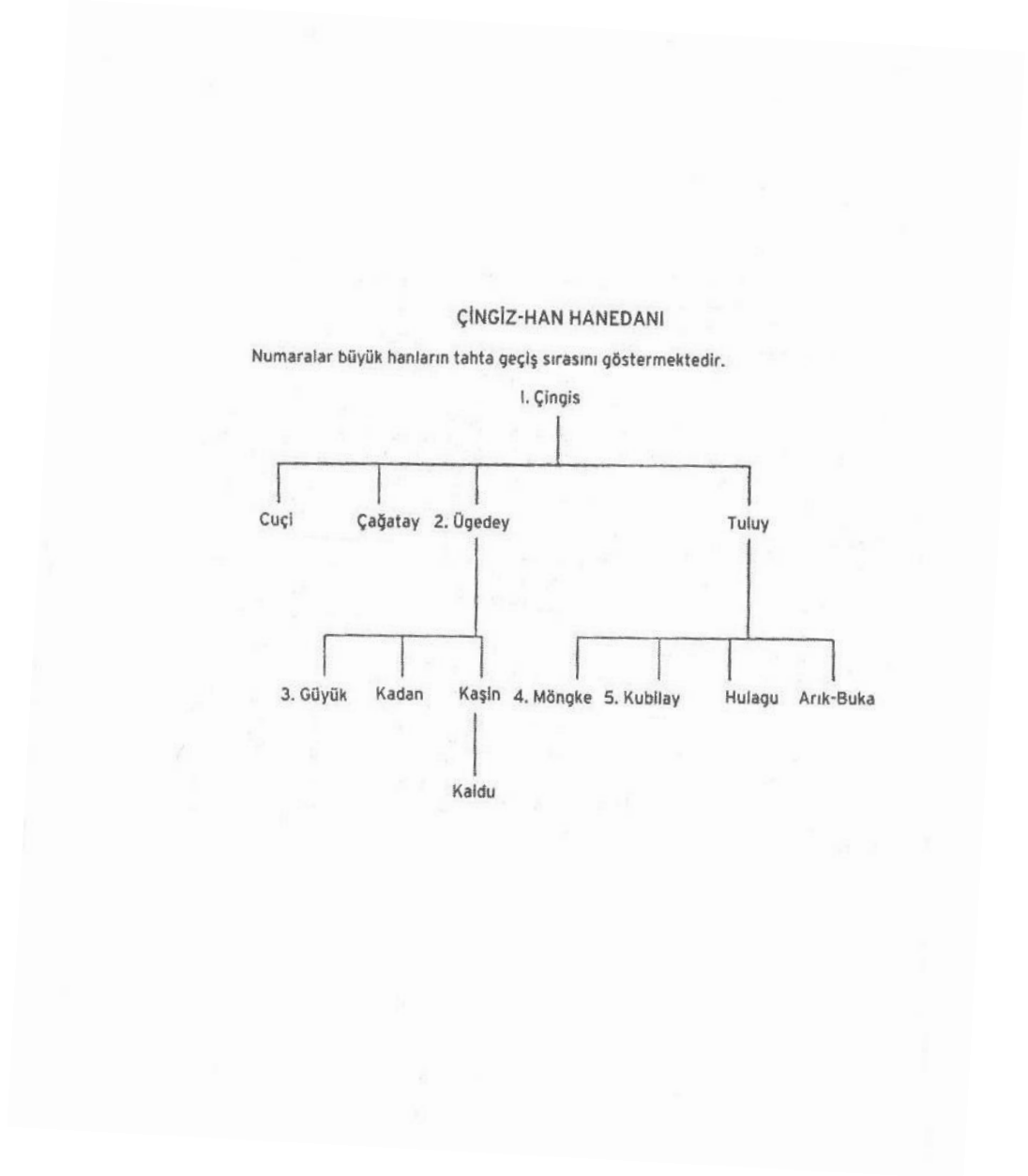
<http://www.paradoxfan.com>

<http://ataum.gazi.edu.tr/posts/download?id=46828>

<http://www.nkfu.com>

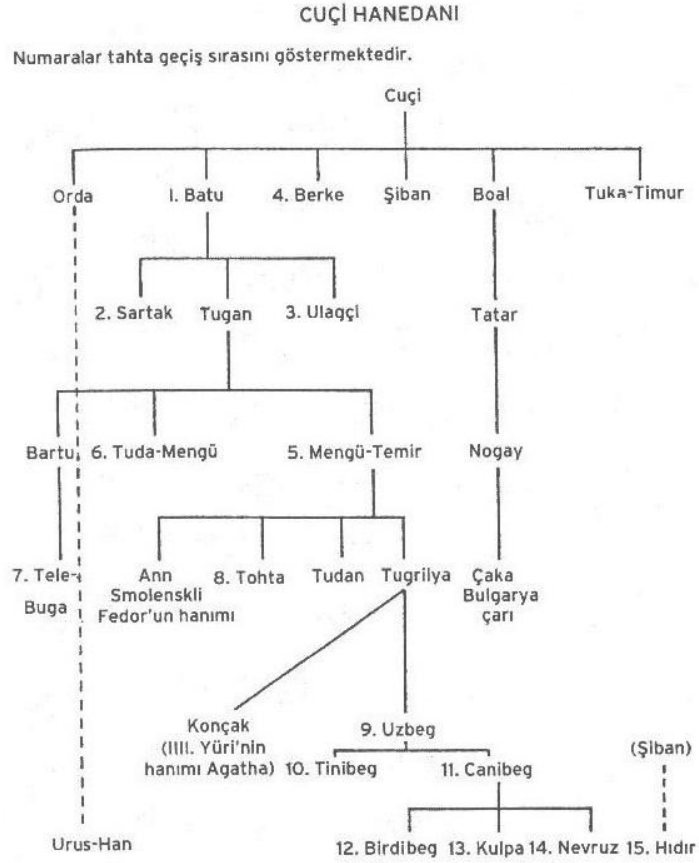
EKLER

Ek 1. Devlet Adamları ve Onların Yöneticilerinin Soy Şecereleri

1. Cengiz Han Hanedanı²⁷⁵

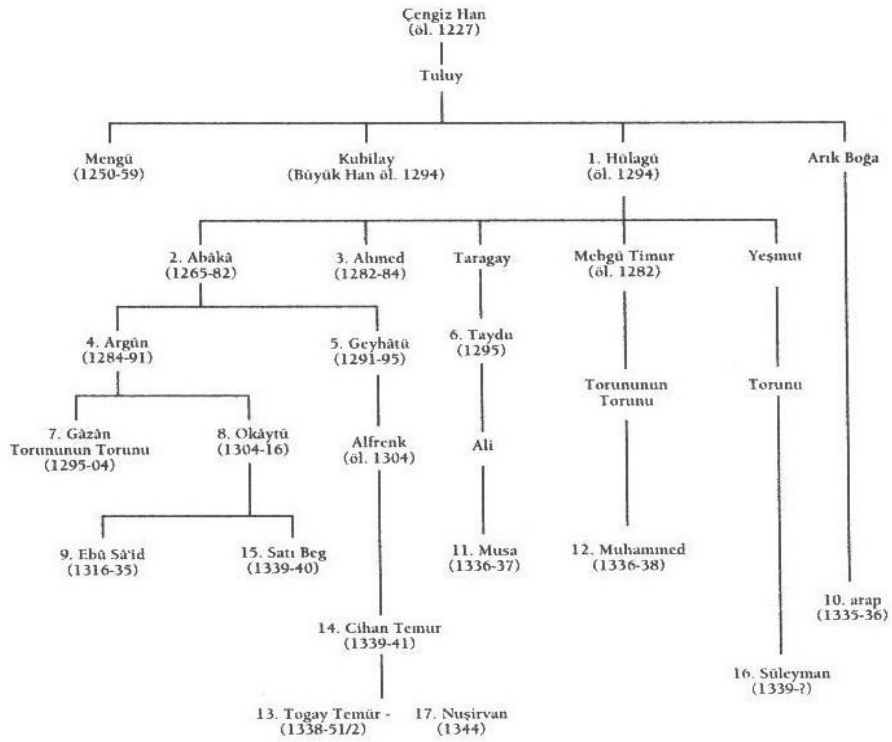
²⁷⁵ İlyas Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, 2003, adlı eserinden alınmıştır.

2. Cuci Hanedanı²⁷⁶

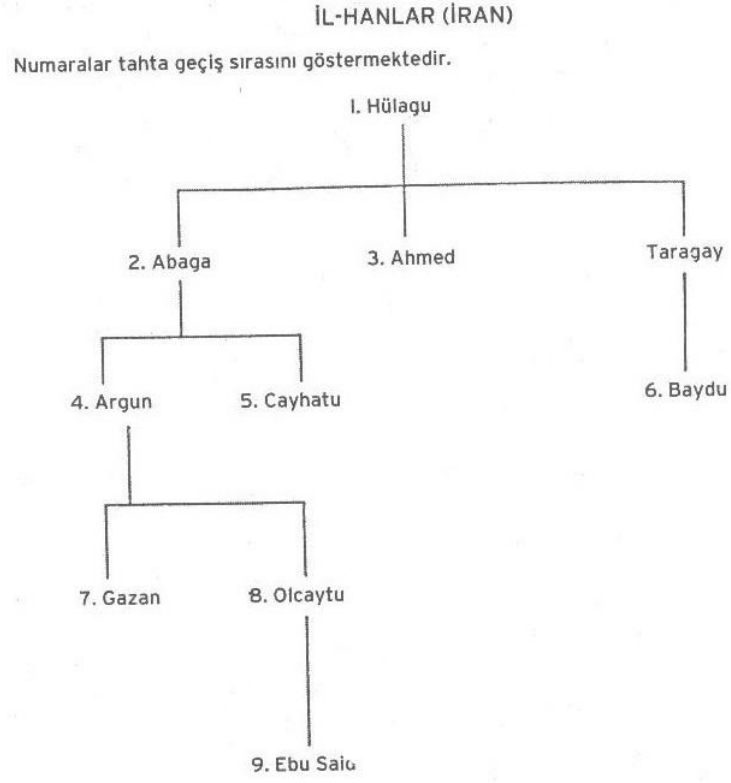
²⁷⁶ İlyas Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, 2003, adlı eserinden alınmıştır.

3. İlhanlı Hanedanlığı Soy Kütüğü²⁷⁷

²⁷⁷ İlyas Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, 2003, adlı eserinden alınmıştır.

4. İlhanlılar(İran)²⁷⁸

²⁷⁸ İlyas Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, 2003, adlı eserinden alınmıştır.

Ek 2. Altın Orda Devleti'ne ait Kültür-Sanat Resimleri**1. Resimler²⁷⁹**

---

²⁷⁹ <http://www.paradoxfan.com>

Ek 3. Belgeler

1. Osmanlıca Belgeler²⁸⁰

AHMED HAN BITİĞİNİN METNİ <i>Fatih Sultan Mehmet / bitigini</i>	AHMED HAN BITİĞİNİN TRANSKRİPSİYONU
1 هؤا	1 Hâ
2 خداوندگار اعجاز فریدشیر سلطان محمد اکبر ³	2 Hudavenögürü a'zam k(ş)rd(ş)şm Sultan Muhammed-i kânkür
3 بیاب اسیمال ⁴ ابح لایز والا کرم سنان لایان عرب والنج ماک و قس الام	3 Becenab-ı istisal-i ahl-i azzi vel-ekren Sultan-ı-salâti-ül arabi vel-ecem malik-i rikab-ül-temem
4 ظل الحق لایمین افرغان ماه و آلقین نامر جاده ماضیلا له قهر ایدالله عدل	4 zil-ı-hakî fil arazın kabraman-ül-mei vet-tin nazir-i ihad-ül-lah ha- fuz-i bilâd-ül-lah kahir-i a'dâ-i lah a'del-âs
5 سلالین لایس واجان ملیح احوال الیدة والا سال بیت انبیا و ابرار	5 salâlin-ül-insi vel-ecen menba-i ihân-ül ma'delet-i vel-ihân gıyas-üd- dinya ved-ül
6 مرئی الله والتمسیدن خدایه حکم و سلطانه و سل فوی افریدن مکاه و ابراه	6 müreb-ül-ilem-i vel-mustaddih halledalulu mülkahu ve sultanahu ve caale fevak terkadeyo-i mekânahu ve eyvaneh
7 و حق سبحانه و مال اکان عدت و پنجازی و سایه سلطنت و کاکاری و دروا آقایی	7 ve hak sübhanehu ve taali dâb-ı azamet ve baltiyari ve sıyci- sal-anat ve kânkari ve der-ânk-ül-leyli ve etrafın
والعرف	8 nehâr ve ez hazret i şühani ve kurve-i bulranı metid-i ömr ve devam-i devlet ve bilâd-i azamet-ü haymet ta dameci
8 افرار ورا محقرت سبحانی و فوة برهان مزید ضر و دلم دولت و ملوک عدت	9 kıyanet tabeolu ve payaset durad silli zilâi ebeden mekâtib had bihürmet-in-nebiyy-i ve ilâh ilemciad
و حدت کداس	10 Ba'de ez arz-i mahabbet-ül-ehurve ve tebliğ-i tetim-i tahyive ilim
9 ذمت آید و یزنده دراد طر نکال اید احوط باد بعهده الهی و آله الامجاد	11 ol (ş)yrur kim resul-ü müsel Karış(a) bahatur kildi
10 یداز عرض جبهه الامور و تیشیم کتم العیالام	12 Sınıy sağ ve seimelikigini k(ş)ge malim kildi hem ol air- bar-i bilâdan-i melihna taki k(ş)ge tayin kildi
11 اول زود کیم رسول ⁵ مرسل فرج ⁶ جانور کاجی	13 Biz taki ba'de istima'ül-kelâm bigayet ve li nihayet şa'kim ol- duk ehâd-ü lillâhi ta'âlî ve hiss-ü istikmal-i
12 سزینک ساق و سلالت لبیکینی زکا معلوم ایدی هر اول اجاز بلان فوج ⁷ لقمی	14 umura sınıy ve biniy aramızda k(ş)rd(ş)şk alî tarik-ül muhab- beti zahir buldı min ba'de hazir-ül-eyyam ve deheren
زکا این فدی	15 min el a'vam itakit bulmay aqr selim yingil bölek birle üçi keleci (kileç?) leriniz barsın küsün
13 برقی بند اسام الکلام عات ولا یارت شاکم باوق المده له نالی و صبر استکمال	16 do'uluk k(ş)rd(ş)şkımız küsün küngö terakki küsün tip sige üçliklik
14 ابوره سزینک و بزوک آرمزدا فریدشیرانی علی فرق له فیه ظاهر پولی مریعه	17 Aziz Hoca atış k(ş)rd(ş)şm oğlun yiberidin Çingis H (Han) üç bir oğl memin
عده الام و غیرا	
15 مر الاغلام اکبوره پوائ افر ملام بکلی و لایز ⁸ و لا ایین و کلاش ⁹ لایز	
ایسون کینون	
16 دوستاوی فریدشیر لایز کونکین کونکا تری لایز نید سیرکا ایچیریک ¹⁰	
17 عزیزخواجه آتیج فریدشیر اولون را دریم جنکس ¹¹ ج ¹² ک ¹³ ک ¹⁴ ک ¹⁵ ک ¹⁶ ک ¹⁷ ک ¹⁸ ک ¹⁹ ک ²⁰ ک ²¹ ک ²² ک ²³ ک ²⁴ ک ²⁵ ک ²⁶ ک ²⁷ ک ²⁸ ک ²⁹ ک ³⁰ ک ³¹ ک ³² ک ³³ ک ³⁴ ک ³⁵ ک ³⁶ ک ³⁷ ک ³⁸ ک ³⁹ ک ⁴⁰ ک ⁴¹ ک ⁴² ک ⁴³ ک ⁴⁴ ک ⁴⁵ ک ⁴⁶ ک ⁴⁷ ک ⁴⁸ ک ⁴⁹ ک ⁵⁰ ک ⁵¹ ک ⁵² ک ⁵³ ک ⁵⁴ ک ⁵⁵ ک ⁵⁶ ک ⁵⁷ ک ⁵⁸ ک ⁵⁹ ک ⁶⁰ ک ⁶¹ ک ⁶² ک ⁶³ ک ⁶⁴ ک ⁶⁵ ک ⁶⁶ ک ⁶⁷ ک ⁶⁸ ک ⁶⁹ ک ⁷⁰ ک ⁷¹ ک ⁷² ک ⁷³ ک ⁷⁴ ک ⁷⁵ ک ⁷⁶ ک ⁷⁷ ک ⁷⁸ ک ⁷⁹ ک ⁸⁰ ک ⁸¹ ک ⁸² ک ⁸³ ک ⁸⁴ ک ⁸⁵ ک ⁸⁶ ک ⁸⁷ ک ⁸⁸ ک ⁸⁹ ک ⁹⁰ ک ⁹¹ ک ⁹² ک ⁹³ ک ⁹⁴ ک ⁹⁵ ک ⁹⁶ ک ⁹⁷ ک ⁹⁸ ک ⁹⁹ ک ¹⁰⁰ ک ¹⁰¹ ک ¹⁰² ک ¹⁰³ ک ¹⁰⁴ ک ¹⁰⁵ ک ¹⁰⁶ ک ¹⁰⁷ ک ¹⁰⁸ ک ¹⁰⁹ ک ¹¹⁰ ک ¹¹¹ ک ¹¹² ک ¹¹³ ک ¹¹⁴ ک ¹¹⁵ ک ¹¹⁶ ک ¹¹⁷ ک ¹¹⁸ ک ¹¹⁹ ک ¹²⁰ ک ¹²¹ ک ¹²² ک ¹²³ ک ¹²⁴ ک ¹²⁵ ک ¹²⁶ ک ¹²⁷ ک ¹²⁸ ک ¹²⁹ ک ¹³⁰ ک ¹³¹ ک ¹³² ک ¹³³ ک ¹³⁴ ک ¹³⁵ ک ¹³⁶ ک ¹³⁷ ک ¹³⁸ ک ¹³⁹ ک ¹⁴⁰ ک ¹⁴¹ ک ¹⁴² ک ¹⁴³ ک ¹⁴⁴ ک ¹⁴⁵ ک ¹⁴⁶ ک ¹⁴⁷ ک ¹⁴⁸ ک ¹⁴⁹ ک ¹⁵⁰ ک ¹⁵¹ ک ¹⁵² ک ¹⁵³ ک ¹⁵⁴ ک ¹⁵⁵ ک ¹⁵⁶ ک ¹⁵⁷ ک ¹⁵⁸ ک ¹⁵⁹ ک ¹⁶⁰ ک ¹⁶¹ ک ¹⁶² ک ¹⁶³ ک ¹⁶⁴ ک ¹⁶⁵ ک ¹⁶⁶ ک ¹⁶⁷ ک ¹⁶⁸ ک ¹⁶⁹ ک ¹⁷⁰ ک ¹⁷¹ ک ¹⁷² ک ¹⁷³ ک ¹⁷⁴ ک ¹⁷⁵ ک ¹⁷⁶ ک ¹⁷⁷ ک ¹⁷⁸ ک ¹⁷⁹ ک ¹⁸⁰ ک ¹⁸¹ ک ¹⁸² ک ¹⁸³ ک ¹⁸⁴ ک ¹⁸⁵ ک ¹⁸⁶ ک ¹⁸⁷ ک ¹⁸⁸ ک ¹⁸⁹ ک ¹⁹⁰ ک ¹⁹¹ ک ¹⁹² ک ¹⁹³ ک ¹⁹⁴ ک ¹⁹⁵ ک ¹⁹⁶ ک ¹⁹⁷ ک ¹⁹⁸ ک ¹⁹⁹ ک ²⁰⁰ ک ²⁰¹ ک ²⁰² ک ²⁰³ ک ²⁰⁴ ک ²⁰⁵ ک ²⁰⁶ ک ²⁰⁷ ک ²⁰⁸ ک ²⁰⁹ ک ²¹⁰ ک ²¹¹ ک ²¹² ک ²¹³ ک ²¹⁴ ک ²¹⁵ ک ²¹⁶ ک ²¹⁷ ک ²¹⁸ ک ²¹⁹ ک ²²⁰ ک ²²¹ ک ²²² ک ²²³ ک ²²⁴ ک ²²⁵ ک ²²⁶ ک ²²⁷ ک ²²⁸ ک ²²⁹ ک ²³⁰ ک ²³¹ ک ²³² ک ²³³ ک ²³⁴ ک ²³⁵ ک ²³⁶ ک ²³⁷ ک ²³⁸ ک ²³⁹ ک ²⁴⁰ ک ²⁴¹ ک ²⁴² ک ²⁴³ ک ²⁴⁴ ک ²⁴⁵ ک ²⁴⁶ ک ²⁴⁷ ک ²⁴⁸ ک ²⁴⁹ ک ²⁵⁰ ک ²⁵¹ ک ²⁵² ک ²⁵³ ک ²⁵⁴ ک ²⁵⁵ ک ²⁵⁶ ک ²⁵⁷ ک ²⁵⁸ ک ²⁵⁹ ک ²⁶⁰ ک ²⁶¹ ک ²⁶² ک ²⁶³ ک ²⁶⁴ ک ²⁶⁵ ک ²⁶⁶ ک ²⁶⁷ ک ²⁶⁸ ک ²⁶⁹ ک ²⁷⁰ ک ²⁷¹ ک ²⁷² ک ²⁷³ ک ²⁷⁴ ک ²⁷⁵ ک ²⁷⁶ ک ²⁷⁷ ک ²⁷⁸ ک ²⁷⁹ ک ²⁸⁰ ک ²⁸¹ ک ²⁸² ک ²⁸³ ک ²⁸⁴ ک ²⁸⁵ ک ²⁸⁶ ک ²⁸⁷ ک ²⁸⁸ ک ²⁸⁹ ک ²⁹⁰ ک ²⁹¹ ک ²⁹² ک ²⁹³ ک ²⁹⁴ ک ²⁹⁵ ک ²⁹⁶ ک ²⁹⁷ ک ²⁹⁸ ک ²⁹⁹ ک ³⁰⁰ ک ³⁰¹ ک ³⁰² ک ³⁰³ ک ³⁰⁴ ک ³⁰⁵ ک ³⁰⁶ ک ³⁰⁷ ک ³⁰⁸ ک ³⁰⁹ ک ³¹⁰ ک ³¹¹ ک ³¹² ک ³¹³ ک ³¹⁴ ک ³¹⁵ ک ³¹⁶ ک ³¹⁷ ک ³¹⁸ ک ³¹⁹ ک ³²⁰ ک ³²¹ ک ³²² ک ³²³ ک ³²⁴ ک ³²⁵ ک ³²⁶ ک ³²⁷ ک ³²⁸ ک ³²⁹ ک ³³⁰ ک ³³¹ ک ³³² ک ³³³ ک ³³⁴ ک ³³⁵ ک ³³⁶ ک ³³⁷ ک ³³⁸ ک ³³⁹ ک ³⁴⁰ ک ³⁴¹ ک ³⁴² ک ³⁴³ ک ³⁴⁴ ک ³⁴⁵ ک ³⁴⁶ ک ³⁴⁷ ک ³⁴⁸ ک ³⁴⁹ ک ³⁵⁰ ک ³⁵¹ ک ³⁵² ک ³⁵³ ک ³⁵⁴ ک ³⁵⁵ ک ³⁵⁶ ک ³⁵⁷ ک ³⁵⁸ ک ³⁵⁹ ک ³⁶⁰ ک ³⁶¹ ک ³⁶² ک ³⁶³ ک ³⁶⁴ ک ³⁶⁵ ک ³⁶⁶ ک ³⁶⁷ ک ³⁶⁸ ک ³⁶⁹ ک ³⁷⁰ ک ³⁷¹ ک ³⁷² ک ³⁷³ ک ³⁷⁴ ک ³⁷⁵ ک ³⁷⁶ ک ³⁷⁷ ک ³⁷⁸ ک ³⁷⁹ ک ³⁸⁰ ک ³⁸¹ ک ³⁸² ک ³⁸³ ک ³⁸⁴ ک ³⁸⁵ ک ³⁸⁶ ک ³⁸⁷ ک ³⁸⁸ ک ³⁸⁹ ک ³⁹⁰ ک ³⁹¹ ک ³⁹² ک ³⁹³ ک ³⁹⁴ ک ³⁹⁵ ک ³⁹⁶ ک ³⁹⁷ ک ³⁹⁸ ک ³⁹⁹ ک ⁴⁰⁰ ک ⁴⁰¹ ک ⁴⁰² ک ⁴⁰³ ک ⁴⁰⁴ ک ⁴⁰⁵ ک ⁴⁰⁶ ک ⁴⁰⁷ ک ⁴⁰⁸ ک ⁴⁰⁹ ک ⁴¹⁰ ک ⁴¹¹ ک ⁴¹² ک ⁴¹³ ک ⁴¹⁴ ک ⁴¹⁵ ک ⁴¹⁶ ک ⁴¹⁷ ک ⁴¹⁸ ک ⁴¹⁹ ک ⁴²⁰ ک ⁴²¹ ک ⁴²² ک ⁴²³ ک ⁴²⁴ ک ⁴²⁵ ک ⁴²⁶ ک ⁴²⁷ ک ⁴²⁸ ک ⁴²⁹ ک ⁴³⁰ ک ⁴³¹ ک ⁴³² ک ⁴³³ ک ⁴³⁴ ک ⁴³⁵ ک ⁴³⁶ ک ⁴³⁷ ک ⁴³⁸ ک ⁴³⁹ ک ⁴⁴⁰ ک ⁴⁴¹ ک ⁴⁴² ک ⁴⁴³ ک ⁴⁴⁴ ک ⁴⁴⁵ ک ⁴⁴⁶ ک ⁴⁴⁷ ک ⁴⁴⁸ ک ⁴⁴⁹ ک ⁴⁵⁰ ک ⁴⁵¹ ک ⁴⁵² ک ⁴⁵³ ک ⁴⁵⁴ ک ⁴⁵⁵ ک ⁴⁵⁶ ک ⁴⁵⁷ ک ⁴⁵⁸ ک ⁴⁵⁹ ک ⁴⁶⁰ ک ⁴⁶¹ ک ⁴⁶² ک ⁴⁶³ ک ⁴⁶⁴ ک ⁴⁶⁵ ک ⁴⁶⁶ ک ⁴⁶⁷ ک ⁴⁶⁸ ک ⁴⁶⁹ ک ⁴⁷⁰ ک ⁴⁷¹ ک ⁴⁷² ک ⁴⁷³ ک ⁴⁷⁴ ک ⁴⁷⁵ ک ⁴⁷⁶ ک ⁴⁷⁷ ک ⁴⁷⁸ ک ⁴⁷⁹ ک ⁴⁸⁰ ک ⁴⁸¹ ک ⁴⁸² ک ⁴⁸³ ک ⁴⁸⁴ ک ⁴⁸⁵ ک ⁴⁸⁶ ک ⁴⁸⁷ ک ⁴⁸⁸ ک ⁴⁸⁹ ک ⁴⁹⁰ ک ⁴⁹¹ ک ⁴⁹² ک ⁴⁹³ ک ⁴⁹⁴ ک ⁴⁹⁵ ک ⁴⁹⁶ ک ⁴⁹⁷ ک ⁴⁹⁸ ک ⁴⁹⁹ ک ⁵⁰⁰ ک ⁵⁰¹ ک ⁵⁰² ک ⁵⁰³ ک ⁵⁰⁴ ک ⁵⁰⁵ ک ⁵⁰⁶ ک ⁵⁰⁷ ک ⁵⁰⁸ ک ⁵⁰⁹ ک ⁵¹⁰ ک ⁵¹¹ ک ⁵¹² ک ⁵¹³ ک ⁵¹⁴ ک ⁵¹⁵ ک ⁵¹⁶ ک ⁵¹⁷ ک ⁵¹⁸ ک ⁵¹⁹ ک ⁵²⁰ ک ⁵²¹ ک ⁵²² ک ⁵²³ ک ⁵²⁴ ک ⁵²⁵ ک ⁵²⁶ ک ⁵²⁷ ک ⁵²⁸ ک ⁵²⁹ ک ⁵³⁰ ک ⁵³¹ ک ⁵³² ک ⁵³³ ک ⁵³⁴ ک ⁵³⁵ ک ⁵³⁶ ک ⁵³⁷ ک ⁵³⁸ ک ⁵³⁹ ک ⁵⁴⁰ ک ⁵⁴¹ ک ⁵⁴² ک ⁵⁴³ ک ⁵⁴⁴ ک ⁵⁴⁵ ک ⁵⁴⁶ ک ⁵⁴⁷ ک ⁵⁴⁸ ک ⁵⁴⁹ ک ⁵⁵⁰ ک ⁵⁵¹ ک ⁵⁵² ک ⁵⁵³ ک ⁵⁵⁴ ک ⁵⁵⁵ ک ⁵⁵⁶ ک ⁵⁵⁷ ک ⁵⁵⁸ ک ⁵⁵⁹ ک ⁵⁶⁰ ک ⁵⁶¹ ک ⁵⁶² ک ⁵⁶³ ک ⁵⁶⁴ ک ⁵⁶⁵ ک ⁵⁶⁶ ک ⁵⁶⁷ ک ⁵⁶⁸ ک ⁵⁶⁹ ک ⁵⁷⁰ ک ⁵⁷¹ ک ⁵⁷² ک ⁵⁷³ ک ⁵⁷⁴ ک ⁵⁷⁵ ک ⁵⁷⁶ ک ⁵⁷⁷ ک ⁵⁷⁸ ک ⁵⁷⁹ ک ⁵⁸⁰ ک ⁵⁸¹ ک ⁵⁸² ک ⁵⁸³ ک ⁵⁸⁴ ک ⁵⁸⁵ ک ⁵⁸⁶ ک ⁵⁸⁷ ک ⁵⁸⁸ ک ⁵⁸⁹ ک ⁵⁹⁰ ک ⁵⁹¹ ک ⁵⁹² ک ⁵⁹³ ک ⁵⁹⁴ ک ⁵⁹⁵ ک ⁵⁹⁶ ک ⁵⁹⁷ ک ⁵⁹⁸ ک ⁵⁹⁹ ک ⁶⁰⁰ ک ⁶⁰¹ ک ⁶⁰² ک ⁶⁰³ ک ⁶⁰⁴ ک ⁶⁰⁵ ک ⁶⁰⁶ ک ⁶⁰⁷ ک ⁶⁰⁸ ک ⁶⁰⁹ ک ⁶¹⁰ ک ⁶¹¹ ک ⁶¹² ک ⁶¹³ ک ⁶¹⁴ ک ⁶¹⁵ ک ⁶¹⁶ ک ⁶¹⁷ ک ⁶¹⁸ ک ⁶¹⁹ ک ⁶²⁰ ک ⁶²¹ ک ⁶²² ک ⁶²³ ک ⁶²⁴ ک ⁶²⁵ ک ⁶²⁶ ک ⁶²⁷ ک ⁶²⁸ ک ⁶²⁹ ک ⁶³⁰ ک ⁶³¹ ک ⁶³² ک ⁶³³ ک ⁶³⁴ ک ⁶³⁵ ک ⁶³⁶ ک ⁶³⁷ ک ⁶³⁸ ک ⁶³⁹ ک ⁶⁴⁰ ک ⁶⁴¹ ک ⁶⁴² ک ⁶⁴³ ک ⁶⁴⁴ ک ⁶⁴⁵ ک ⁶⁴⁶ ک ⁶⁴⁷ ک ⁶⁴⁸ ک ⁶⁴⁹ ک ⁶⁵⁰ ک ⁶⁵¹ ک ⁶⁵² ک ⁶⁵³ ک ⁶⁵⁴ ک ⁶⁵⁵ ک ⁶⁵⁶ ک ⁶⁵⁷ ک ⁶⁵⁸ ک ⁶⁵⁹ ک ⁶⁶⁰ ک ⁶⁶¹ ک ⁶⁶² ک ⁶⁶³ ک ⁶⁶⁴ ک ⁶⁶⁵ ک ⁶⁶⁶ ک ⁶⁶⁷ ک ⁶⁶⁸ ک ⁶⁶⁹ ک ⁶⁷⁰ ک ⁶⁷¹ ک ⁶⁷² ک ⁶⁷³ ک ⁶⁷⁴ ک ⁶⁷⁵ ک ⁶⁷⁶ ک ⁶⁷⁷ ک ⁶⁷⁸ ک ⁶⁷⁹ ک ⁶⁸⁰ ک ⁶⁸¹ ک ⁶⁸² ک ⁶⁸³ ک ⁶⁸⁴ ک ⁶⁸⁵ ک ⁶⁸⁶ ک ⁶⁸⁷ ک ⁶⁸⁸ ک ⁶⁸⁹ ک ⁶⁹⁰ ک ⁶⁹¹ ک ⁶⁹² ک ⁶⁹³ ک ⁶⁹⁴ ک ⁶⁹⁵ ک ⁶⁹⁶ ک ⁶⁹⁷ ک ⁶⁹⁸ ک ⁶⁹⁹ ک ⁷⁰⁰ ک ⁷⁰¹ ک ⁷⁰² ک ⁷⁰³ ک ⁷⁰⁴ ک ⁷⁰⁵ ک ⁷⁰⁶ ک ⁷⁰⁷ ک ⁷⁰⁸ ک ⁷⁰⁹ ک ⁷¹⁰ ک ⁷¹¹ ک ⁷¹² ک ⁷¹³ ک ⁷¹⁴ ک ⁷¹⁵ ک ⁷¹⁶ ک ⁷¹⁷ ک ⁷¹⁸ ک ⁷¹⁹ ک ⁷²⁰ ک ⁷²¹ ک ⁷²² ک ⁷²³ ک ⁷²⁴ ک ⁷²⁵ ک ⁷²⁶ ک ⁷²⁷ ک ⁷²⁸ ک ⁷²⁹ ک ⁷³⁰ ک ⁷³¹ ک ⁷³² ک ⁷³³ ک ⁷³⁴ ک ⁷³⁵ ک ⁷³⁶ ک ⁷³⁷ ک ⁷³⁸ ک ⁷³⁹ ک ⁷⁴⁰ ک ⁷⁴¹ ک ⁷⁴² ک ⁷⁴³ ک ⁷⁴⁴ ک ⁷⁴⁵ ک ⁷⁴⁶ ک ⁷⁴⁷ ک ⁷⁴⁸ ک ⁷⁴⁹ ک ⁷⁵⁰ ک ⁷⁵¹ ک ⁷⁵² ک ⁷⁵³ ک ⁷⁵⁴ ک ⁷⁵⁵ ک ⁷⁵⁶ ک ⁷⁵⁷ ک ⁷⁵⁸ ک ⁷⁵⁹ ک ⁷⁶⁰ ک ⁷⁶¹ ک ⁷⁶² ک ⁷⁶³ ک ⁷⁶⁴ ک ⁷⁶⁵ ک ⁷⁶⁶ ک ⁷⁶⁷ ک ⁷⁶⁸ ک ⁷⁶⁹ ک ⁷⁷⁰ ک ⁷⁷¹ ک ⁷⁷² ک ⁷⁷³ ک ⁷⁷⁴ ک ⁷⁷⁵ ک ⁷⁷⁶ ک ⁷⁷⁷ ک ⁷⁷⁸ ک ⁷⁷⁹ ک ⁷⁸⁰ ک ⁷⁸¹ ک ⁷⁸² ک ⁷⁸³ ک ⁷⁸⁴ ک ⁷⁸⁵ ک ⁷⁸⁶ ک ⁷⁸⁷ ک ⁷⁸⁸ ک ⁷⁸⁹ ک ⁷⁹⁰ ک ⁷⁹¹ ک ⁷⁹² ک ⁷⁹³ ک ⁷⁹⁴ ک ⁷⁹⁵ ک ⁷⁹⁶ ک ⁷⁹⁷ ک ⁷⁹⁸ ک ⁷⁹⁹ ک ⁸⁰⁰ ک ⁸⁰¹ ک ⁸⁰² ک ⁸⁰³ ک ⁸⁰⁴ ک ⁸⁰⁵ ک ⁸⁰⁶ ک ⁸⁰⁷ ک ⁸⁰⁸ ک ⁸⁰⁹ ک ⁸¹⁰ ک ⁸¹¹ ک ⁸¹² ک ⁸¹³ ک ⁸¹⁴ ک ⁸¹⁵ ک ⁸¹⁶ ک ⁸¹⁷ ک ⁸¹⁸ ک ⁸¹⁹ ک ⁸²⁰ ک ⁸²¹ ک ⁸²² ک ⁸²³ ک ⁸²⁴ ک ⁸²⁵ ک ⁸²⁶ ک ⁸²⁷ ک ⁸²⁸ ک ⁸²⁹ ک ⁸³⁰ ک ⁸³¹ ک ⁸³² ک ⁸³³ ک ⁸³⁴ ک ⁸³⁵ ک ⁸³⁶ ک ⁸³⁷ ک ⁸³⁸ ک ⁸³⁹ ک ⁸⁴⁰ ک ⁸⁴¹ ک ⁸⁴² ک ⁸⁴³ ک ⁸⁴⁴ ک ⁸⁴⁵ ک ⁸⁴⁶ ک ⁸⁴⁷ ک ⁸⁴⁸ ک ⁸⁴⁹ ک ⁸⁵⁰ ک ⁸⁵¹ ک ⁸⁵² ک ⁸⁵³ ک ⁸⁵⁴ ک ⁸⁵⁵ ک ⁸⁵⁶ ک ⁸⁵⁷ ک ⁸⁵⁸ ک ⁸⁵⁹ ک ⁸⁶⁰ ک ⁸⁶¹ ک ⁸⁶² ک ⁸⁶³ ک ⁸⁶⁴ ک ⁸⁶⁵ ک ⁸⁶⁶ ک ⁸⁶⁷ ک ⁸⁶⁸ ک ⁸⁶⁹ ک ⁸⁷⁰ ک ⁸⁷¹ ک ⁸⁷² ک ⁸⁷³ ک ⁸⁷⁴ ک ⁸⁷⁵ ک ⁸⁷⁶ ک ⁸⁷⁷ ک ⁸⁷⁸ ک ⁸⁷⁹ ک ⁸⁸⁰ ک ⁸⁸¹ ک ⁸⁸² ک ⁸⁸³ ک ⁸⁸⁴ ک ⁸⁸⁵ ک ⁸⁸⁶ ک ⁸⁸⁷ ک ⁸⁸⁸ ک ⁸⁸⁹ ک ⁸⁹⁰ ک ⁸⁹¹ ک ⁸⁹² ک ⁸⁹³ ک ⁸⁹⁴ ک ⁸⁹⁵ ک ⁸⁹⁶ ک ⁸⁹⁷ ک ⁸⁹⁸ ک ⁸⁹⁹ ک ⁹⁰⁰ ک ⁹⁰¹ ک ⁹⁰² ک ⁹⁰³ ک ⁹⁰⁴ ک ⁹⁰⁵ ک ⁹⁰⁶ ک ⁹⁰⁷ ک ⁹⁰⁸ ک ⁹⁰⁹ ک ⁹¹⁰ ک ⁹¹¹ ک ⁹¹² ک ⁹¹³ ک ⁹¹⁴ ک ⁹¹⁵ ک ⁹¹⁶ ک ⁹¹⁷ ک ⁹¹⁸ ک ⁹¹⁹ ک ⁹²⁰ ک ⁹²¹ ک ⁹²² ک ⁹²³ ک ⁹²⁴ ک ⁹²⁵ ک ⁹²⁶ ک ⁹²⁷ ک ⁹²⁸ ک ⁹²⁹ ک ⁹³⁰ ک ⁹³¹ ک ⁹³² ک ⁹³³ ک ⁹³⁴ ک ⁹³⁵ ک ⁹³⁶ ک ⁹³⁷ ک ⁹³⁸ ک ⁹³⁹ ک ⁹⁴⁰ ک ⁹⁴¹ ک ⁹⁴² ک ⁹⁴³ ک ⁹⁴⁴ ک ⁹⁴⁵ ک ⁹⁴⁶ ک ⁹⁴⁷ ک ⁹⁴⁸ ک ⁹⁴⁹ ک ⁹⁵⁰ ک ⁹⁵¹ ک ⁹⁵² ک ⁹⁵³ ک ⁹⁵⁴ ک ⁹⁵⁵ ک ⁹⁵⁶ ک ⁹⁵⁷ ک ⁹⁵⁸ ک ⁹⁵⁹ ک ⁹⁶⁰ ک ⁹⁶¹ ک ⁹⁶² ک ⁹⁶³ ک ⁹⁶⁴ ک ⁹⁶⁵ ک ⁹⁶⁶ ک ⁹⁶⁷ ک ⁹⁶⁸ ک ⁹⁶⁹ ک ⁹⁷⁰ ک ⁹⁷¹ ک ⁹⁷² ک ⁹⁷³ ک ⁹⁷⁴ ک ⁹⁷⁵ ک ⁹⁷⁶ ک ⁹⁷⁷ ک ⁹⁷⁸ ک ⁹⁷⁹ ک ⁹⁸⁰ ک ⁹⁸¹ ک ⁹⁸² ک ⁹⁸³ ک ⁹⁸⁴ ک ⁹⁸⁵ ک ⁹⁸⁶ ک ⁹⁸⁷ ک ⁹⁸⁸ ک ⁹⁸⁹ ک ⁹⁹⁰ ک ⁹⁹¹ ک ⁹⁹² ک ⁹⁹³ ک ⁹⁹⁴ ک ⁹⁹⁵ ک ⁹⁹⁶ ک ⁹⁹⁷ ک ⁹⁹⁸ ک ⁹⁹⁹ ک ¹⁰⁰⁰	

Altın Orda Hanı Ahmet Han'ın Fatih Sultan Mehmet'e Bitiği

²⁸⁰ Akdes Nîmet Kurat, Altın Orda, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler, İstanbul, 1940, s. 8-9. 38-39. 48-49.

2. Osmanlıca Belgeler

MAHMUD HAN BİTİĞİNİN METNİ.

- 1 مؤید
2 مؤید و الامیران المدعیة
3 و الامیران المدعیة
4 - لکنه فی الخیر .
5 .
6 سرور سلاطین بیات رب الخلیف سلطان اعظم محمد غازی شاه
7 کوب کوب سلام قلب واسل بولان دین سوک اعلام قیلود کیم
8 زینک اوزاق! خان بلالیز بولا موندک یوروقی بیخی لاریسکیزینک
9 ایچی کلابی! کس کییب بلزکن اوزینلاری! یوروشوب
10 بولاک سلاهلاری بیخ اییازیک توکلارک لارن بیلیکوب دوستلوق قوندلشلیق بولا
11 شکرلی عمل دجهنا باروشلار شکر عابت الی کا یوروقی خان بلالیزینک قولوغ
اوروقی برلیک
12 برکاما اوزاق! بیخی لاریز بوسوختا! ایچی کلابیلارین! کلب بلزکن اوزاق!
لاریز یوروشوب
13 اییازیک توکلارک بیلیک تورسان بولدی سیکان اوچور! کوب اولوق! اییاز بولدی
اورا کیشیز
14 برا الغای اول سیدین ایزدی اییدی برووان شکرلی لعل! لک بلزینلوی بولا
15 بو کوزین اییاز کوب یوروقی بیخی لاریزینک دوستلوق لارین اوروب اولیذا
16 کوب بیخیلیق لاریز اوروا دوستلوقین اییدی دن الکلرو زاده قلوب بیخی لاریز
17 کلینا بلذا تورسا بر اقدانی ایندیروکلوقدان کورلکا کبلر دییاد دوست دوشان اراسدا
18 بیخی آت اول بولما بو نیو زینک سلامتیقن اینتاج سزینک ایسلیکی کور کوزا!
19 ایفر سلام سیکل بولاک! نیکورا اولیبلدی برو قندری دغایر حای احمد الطم اییاز لاری
20 ایدوک! قوق بیل! کورغ سکر یوز بشدا مبارک بران! آقینک
21 بیخی اییکدا! اورودی معطر اوزاق! اوزاق! قلمیذا ایزدی سمدیه کون قیلدی

MAHMUD HAN BİTİĞİNİN TRANSKRİPSİYONU.

- 1 He
2 Bulucvet-i Akaziyye ve himucizat-ı Muhammediye
3 vel buraniyyet-il med-didiye
4 halisulalahu mülkehu fil Mahmut -
5 iyye
6 Server-i selatin beizayeti rabü'l-alemin Soltan-i zam Muham-
med gaziga
7 Köp köp selâm kılıp vasil bulgandin sog y'âm kılınr kin
8 kılıp(iz) uzakı han habalarin(iz) kılıp: s(i)nd(i)z buruğu
y(a)şlararınmı
9 İçi kılıp(iz) kılıp bazirgin ağışan yünüşüp
10 böklek selâmları y(i)ğ(i)lp isenlik: tığelliklerin bilis(i)lp
dostluk kılıp: dıçlık kılıp
11 "(eyri) taak rahmetine hararlar qile(i) inayeti ilahige
buruğu: han habalarımızın oluğ orunnu y(a)kıkıp
12 b(i)gende uzakı y(a)şlarımız yosun(ı)ncı içi küleçilerimiz
k(i)l(i)lp beizayen ağı(i)klarımız yünüşüp
13 isenlik tığellikni bilise tursak bulgaynu figen oçırda köp artik
işler buldı ise k(i)şim(iz)
14 "(eyri) alm(a)ğan ol sebebin irdi imdi k(i) ve bar T(eyri) ta-
la(i)lp(iz) yarıkıvı k(i)le
15 bu künden ilgerü köp buruğu y(a)şlarımız(nı) dostlukların
arturup aramızda
16 köp y(a)şlıklarımız artıra dostluk(i)mezni indidin ilgerü ziyade
kılıp y(a)ş kılıçlerimiz
17 k(i)şice bar(i)ş tursa yırakdağı iş(i)ğre y(a)l(ık)dağı kürege
k(i)şer dünyada dost düşman aramızda
18 y(e)ş(ı) at ol bulgaynu t(i)hü b(i)zenig selametlikni ayteğüş a(i)-
znig isenlikni küğüze (köz köre?)
19 ağır selâm yingil böklek yiküre evayıldin b(i)ri kadimi da-
cum(i)z Hacı Ahmed atıg işlerini
20 iddik t(a)luk yıl tarih s(i)küz yüz y(i)kmişide mübarek Berat
ayınmı
21 biş iskilde Ordu-yı muazzam Ezoğlu (Anzlı, İzoğlu?) Özen
y(a)kımızda irdi sehşenbe kün b(i)ğildi.

Altın Orda Han'ı Mahmut Han'ın F. Sulatan Mehmet'e Bitiği

3. Osmanlıca Belgeler

ULUĞ-MUHAMMED HAN BİTİĞİNİN METNİ.

- 1 حق تعالیٰ عابلاً محمد بنیامر میرزا
2 محمد دین غازی مراد
3 سلام بوردی خان لادری [بر] مزید بوم ولا تریه سالن ایلار کت
4 ایل ( ) بیکر برلا ایلی کتیب استیلا اولان سلام ایلر ایلر ایلر ایلر
5 بوردی بانی بیکر کتیب ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر
6 اولان بانی ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر
7 اولان سلام ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر
8 بوردی بانی ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر
9 اولان بانی ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر
10 ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر
11 ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر
12 ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر
13 ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر
14 ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر
15 ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر
16 ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر
17 ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر ایلر

ULUĞ - MUHAMMED HAN BİTİĞİNİN TRANSKRİPSİYONU.

- 1 Hak taala inayetiyle Muhammed peygamber mucizatiyle
2 Muhammedin gazi Murad'a
3 Selâm burungi han ağalarımız [birle] sizniy Ram vilâyetiniy sultan atalarımız
4 ağal(ı)ız birle ilci kelecı iyişip(?) kölek selâm alışp bazirgân ortak
5 yürüşüp yahşı barış kilış kılurur irişir irdik sogra han ağamız
6 Toktamış han sizniy uloğ bahanzı gazi Bayezid Bik birle burungi yahşı yosunca ilci kelecı iyişip
7 kölek selâm alışp ikisi taki dostluk yahşılık öze T(egri) rahmetinge b(â)rdılar
8 B(â)sa hak Taalâ y(a)ğışp burungi han ağalarımızniy ulug orunni birip turganda öz ara
9 turamız (titemiz ?) talaşp soyragi z(a)manında oçur bulup taht Barak koluna tüşüp turur iridi burungi yil
10 Hudayınıy inayeti birle g(e)rik yürüp b(a)rip B(a)rak birle Mansurı k(a)çurduk tahtni mülkni bizge birdi olar
11 taki aneu (?) öz illerini ala k(a)çıp yürüyü b(a)rdılar birer ilâşer yil Özi kişilâh tip köçüp k(ı)rip t(ü)rlüz b(a)sa sizge kişî
12 iysek Ulak aşurmagay tip ymaduk b(a)sa sizdin su birle kişî k(ı)lgey köldük n(h)ük buluk k(ı)lmedi sizniy y(a)ğış
13 a(h)ızni isen tügelikni Haci İbad (?) . . . din bildük imdi . . . k . . . ur . . . elle . . . nsa biz ikeğöge bir asr (?) . . . şa
14 devlet birü irse b(ı)z taki T(egri)niy yarısı birle burungi y(a)ğışlarımız yosun(u)nce y(a)ğış b(a)rsıl aramız(da) ilci kelecı iyişip selâm
15 köleklerimiz y(i)ğışp bazirgân ortaklarımız yürüşe kiçer buy? kalur mengü atka y(a)ğışni ol bulğayını irne b(a)sa
16 aramızda bu b(i)z kisek Ulak kâfirni kiterünge niçik maslahat itip istegin (?) kurudın sudın bazirgân ortak
17 yürüşüp y(a)ğış? miskin tirligün kalsınlar b(a)sa s(i)zniy isen tügelik(ni) körtüp k(i)lisün tip Haci İbad . . . (?) din b(i)ttik selâm ydük . . . ni (?)

Uluğ-Muhammed'in II. Murat'a Gönderdiği Bitik

ÖZGEÇMİŞ

20.02.1988 tarihinde İstanbul'un Bakırköy ilçesinde dünya'ya gelen Önder Güler, aslen Kastamonu ili Devrekâni ilçesi Alaçay Köyünden olup; İlk-Orta ve Lise tahsilini İstanbul'un çeşitli ilçe ve okullarında gerçekleştirmiştir. 2007 yılında üniversite sınavını kazanarak Fırat Üniversitesi Tarih Bölümüne kayıt yaptıran yazar, üniversite tahsilini Haziran 2011 tarihinde bitirerek, hemen ardından Eylül 2011 tarihinde Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilimi Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Aydın Çelik danışmanlığında Yüksek Lisans eğitimine başlamıştır. 25.08.2013 tarihinde evlenen yazar, iyi derece de İngilizce bilmektedir.